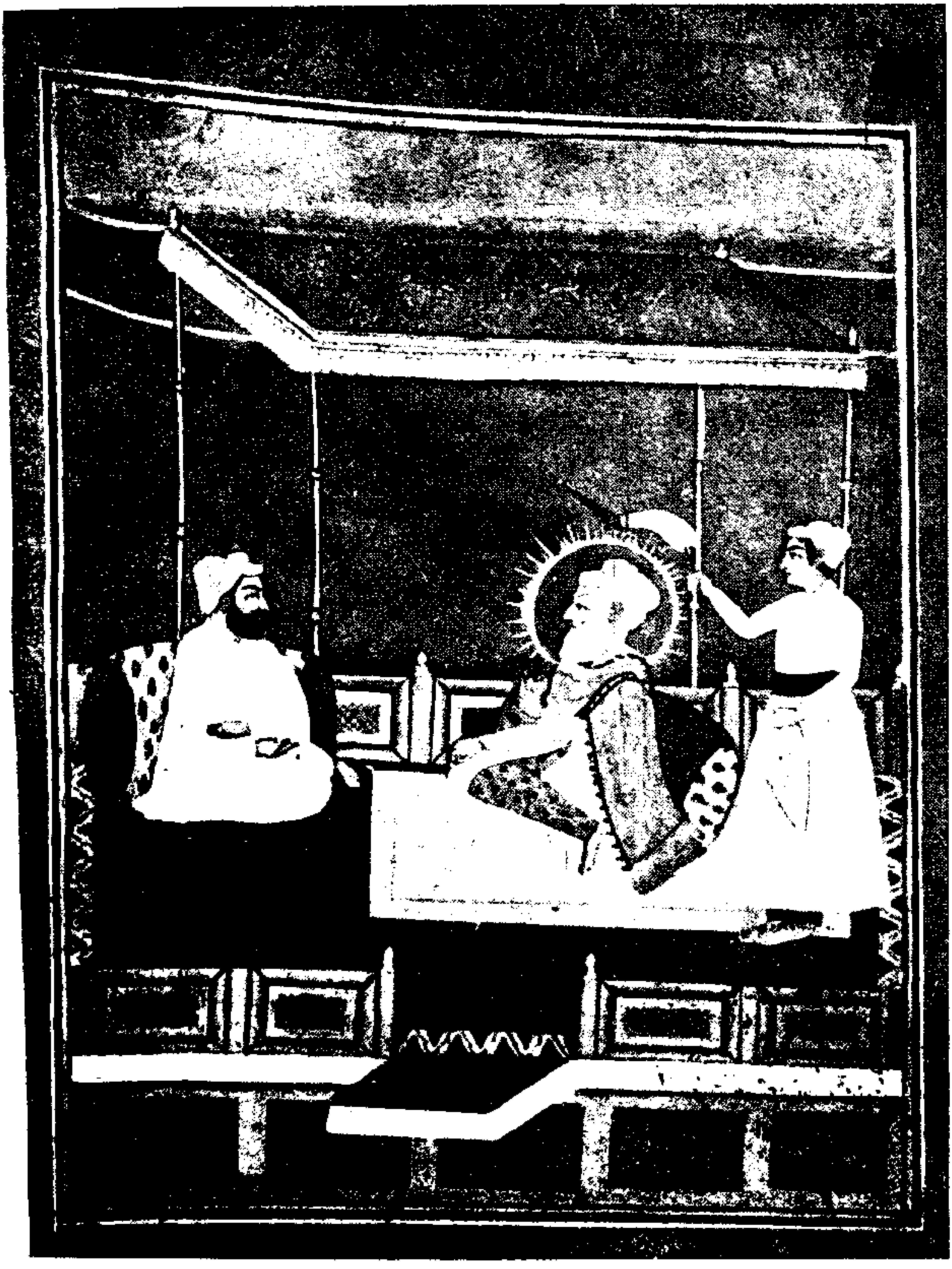
منشور الوصیت
و
دستور الحکومت

از

میاں نور محمد والی سندھ

بتحقیق

سید حسام الدین راشدی

میان نور محمد و محمد مرادیاب

منشورالوصیت

و

دستورالحکومت

(در حدود سال ۱۱۶۳ھ نوشته شد)

از

میان نورمحمد خدایار خان والی سند

مع

هشت ضمیمه راجع بدورهٔ کلهوره
و نادرشاه افشار

•

بسعی و اهتمام

سید حسام الدین راشدی

سندی ادبی بورد
حیدرآباد سند
پاکستان

134229

نشر کرده
محمد ابراهیم جویو
دبیر انجمن ادبی سندی
حیدرآباد سند، پاکستان.

طبع اول : 1964ع
تعداد: 1000

بها : Rs. 5-00

طبع شد بسعئ اعجازمحمد صديقی، سند يونيورسٹی پريس، حيدرآباد سند.

اعتراف

انجمن ادبی سندی از مساعدات مالی وزارت معارف حکومت که از رویٔ کمال معارف خواهی در راه طبع و نشر سلسلهٔ مطبوعات این انجمن فرسوده است، خیلی متشکر بوده و این اقدام نیکورا بنظر تقدیر و استحسان می نگرد.

مرام ناشر

این کتاب در سلسلهٔ نشریات انجمن ادبی سندی، تحت برنامه "وسائل تکامل تاریخ و ادبیات ملی" ترتیب و طبع گردید.

بر خوانندگان محترم پوشیده نیست، که بسا آثار گرانبهای عربی و فارسی از طرف محققین بزرگ سندی، در زمینهٔ تاریخ و سیر و حدیث و تصوف و ادب و شاعری نوشته شده، و تاکنون برخی ازان بصورت مخطوطات در زوایای کتب‌خانهای شخصی بطاق نسیان افتاده اند - این انجمن میخواهد که چنین آثار گزیده را از گوشهٔ تاریکی و گمنامی بر آورد، و بنظر ارباب ذوق و دانش برساند، و در مدت هشت سالیکه این برنامه از ۱۹۵۶ م تا ۱۹۶۴ دوام میکند، در نظر داریم که (۱۴) کتاب عربی و (۳۰) کتاب تاریخی فارسی و (۵۷) کتاب شعر و ادب فارسی و (۷) کتاب اردو و (۶) کتاب انگلیسی را طبع و نشر نمائیم.

کتابیکه اکنون بخوانندگان گرامی تقدیم می شود، از سلسلهٔ نشریات فارسی کتاب هفدهم ست - و از جمله آثاریکه تاکنون بطبع و نشر آن موفق آمده ایم کتاب بیست و چهارم شمرده می شود که اینک از نظر خوانندگان عزیز میگذرد -

فهرست مندرجات

عکس

ـ چون مغولا ن (یعني لشکریان نادر) در سند استقامت گرفتند، جور و اذیت و ظلم و بلیت برشهري و لشکري بنیاد نهادند ـ هر جا اسپي خوب میشنیدند، چند کس در خانه رسیدي ـ که ناموس او دران جا ست ـ در مي آمدند و اسپ ازان جا بر مي آوردند و متصرف میشدند.

ـ آن بیچاره را یاراي آن نه که به ایشان د م مقاومت تواند زد. ـ و همچنین شمشیری یا پارچهٔ خوب و یا شالي که کسي نیکو داشتي به زور میگرفتند.

ـــ سید محمد بلگرامی

تعارف

متن جي تياري

ميان نورمحمد ڪلهوڙي جو هي وصيتنامو دراصل منهنجي برادر بزرگ، سيد علي محمد راشديءَ، اڄ کان ٣٣ ورهيه اڳ، ٨-آگسٽ ١٩٣١ع جو، هڪ خطي بياض (١) تان خوبصورت خط ۾ نقل ڪري ڇپائڻ لاءِ تيار ڪيو هو (٢). اهو نسخو ائين جو تئين رکيو رهيو؛ نه وسيلو ٿيو، نه ڇپجي سگهيو.

سنڌي ادبي بورڊ ١٩٥٥ع ۾ جڏهن تاريخ سنڌ جي اصل مواد شايع ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. ان وقت انهيءَ وصيتنامي کي به فهرست ۾ شامل ڪيو ويو. نظرثانيءَ جو ڪم منهنجي سپرد هو. مون ضرورت محسوس ڪئي ته ان جو ٻيو نسخو ڳولي ڪجي، ته جيئن مقابلو ڪري صحيح متن تيار ڪيو وڃي. چنانچه ڳولا ڪندي، مولانا محمدابراهيم صاحب ڳڙهي ياسيني جي ڪتبخاني ۾، مير ڪرم علي خان ٽالپر واليءَ سنڌ (وفات ڊسمبر ١٨٢٨ع)

(١) اهو بياض مرحوم خانبهادر شاهنواز خان ڊکڻ (زميندار ڊکڻ، تعلقو ڳڙهي ياسين) جو هو. جنهن لي منشي علي بخش لکي تيار ڪيو هو. خانبهادر مرحوم منهنجي جد بزرگوار پير پيرشاه مرحوم و مغفور لي ڏنو. هن وقت اهو بياض مرحوم ڊاڪٽر داؤد پوٽي جي ڪتبخاني ۾ آهي. خبر نه آهي ته ڪڏهن واپس ملي.

(٢) اهو نسخو راشدي صاحب مٿينءَ تاريخ تي پنهنجي ڳوٺ بهمن (ضلعو لاڙڪاڻو) ۾ لکي تيار ڪيو ۽ هن وقت راقم الحروف جي ذخيري ۾ آهي.

جي خاص ڪتبخاني جو آواره نسخو، ملي ويو، جنهن جي ترقيم جي عبارت هيءَ آهي:

”ختم شد. اين نصيحت نامه
نور محمد خان عباسي، بموجب
ارشاد قيصر شان، بندگان
مير بي نظير، عالي ضمير،
والا تدبير، خان ذي شان،
سمو المڪان، نذر ڪردهٔ حضرت
شاه مردان، شير يزدان،
مير صاحب والا مناقب،
مير ڪرم علي خان. مدظلہ العالي
از دست
فقير سيد مهر علي. بتاريخ بيست
و ششم ماه جمادي الثاني سن ١٢٠٨ھ
صورت اتمام يافت.“

انهيءَ نسخي مهيا ٿيڻ بعد، راشدي صاحب واري نسخي کي اِساس بڻائي، پيتا ڪئي ويئي. ڪاتب جون چڪون البت اڪيچار هيون، ليڪن اهم اختلاف ٿورا نڪتا. بهرحال جيڪي اختلاف نظرانداز ڪرڻ جي قابل نہ سمجهيا ويا، انهن کي (گ) جي علامت سان حاشيءَ ۾ ڏيئي، موجوده متن تيار ڪيو ويو.

اهميت

هن وصيتنامي کي تاريخي نقطہ نگاه کان وڏي اهميت آهي. پڙهندڙ کي انهيءَ منشور مان هيٺيون مسالو مهيا ٿئي ٿو:

(١) انهيءَ زماني جا سياسي خواهہ سماجي حالات، ۽ انهن جي روشنيءَ ۾ ميان صاحب جون ڪيل نصيحتون.

(٢) ميان صاحب جي خود پنهنجي مزاج ۽ طبيعت جو ميل ۽ لاڙو.

(٣) حڪمرانيءَ جي نظام لاءِ سندس ڪاهيل بنيادي اصول.

(٤) ڪلهوڙن جي رهڻي ڪهڻي، کائڻ پيئڻ، لٽي ڪپڙي ۽ عام اٿيءَ-ويهيءَ جي چٽي تصوير: مثلاً عبادت ۽ وظيفي ڏانهن رغبت، قيلولو ڪرڻ، سادو کاڌو کائڻ، پرهيزگاريءَ ۽ طهارت کي زندگيءَ جو جزو بنائڻ، سخاوت، خيرات، محتاج نوازي، سادات جي خبرگيري، ڪلام مجيد جي تلاوت سان شغف، "سيفي ۽ حزب‌البحر" جي وظيفي جو رواج، صلواة شريف جو ورد، عالمن ۽ صالحن سان سلوڪ ۽ محبت ۽ انهن جي صحبت ڏانهن ميل، شريفن جي رضامنديءَ ڏانهن رغبت ۽ رذيلن کان پاسو ۽ پرهيز، استقلال ۽ همت، فروتني ۽ ڪسر نفسي، هرڪنهن سان نياز ۽ نوڙت.

(٥) ميڙ منٿ، يعني قرآن مٿي تي کڻي، سيدن کي سان ڪري هلڻ جو رواج جيڪو اڄ تائين سنڌ ۾ هليو اچي، سو پائنجي ٿو تہ انهيءَ دور ۾ شروع ٿيو هو؛ ۽ انهيءَ جو ڪارڻ شايد اهو ٿيو جو سنڌ جا ماڻهو، مغلن جي غلاميءَ ۾ رهڻ ۽ نا اميديءَ ۽ نراسائيءَ ۾ ڏينهن ڏيندي ڏيندي لاچار سبب، خود اعتمادي وڃائي ويٺا هئا، ۽ احساس ڪمتري منجهن انهيءَ حد تائين گهر ڪري چڪو هو جو پنهنجن تائين پهچي انصاف حاصل ڪرڻ بہ کين اڻانگو ٿي لڳو. مغلن جي ڏاڍيءَ دربار کين ايترو ڀري رکيو هو جو پنهنجن وٽ

۽ تنها وجڻ جي ڪين جرات ڪانہ ٿيندي هئي، تنهنڪري قران مجيد ۽ ساداتن جي سهاري تي پهچڻ جو طريقو ساڻهن ڪي آسان لڳو. ازانسواءِ، انهيءَ ڪري بہ اهو طريقو ڪارگر لڳو جو ڪلهوڙا مذهبي ساڌو هئا، ۽ سيد ۽ ساڌ جي ڪين وڏي ساڃهہ هئي.

(٦) مقدمن ۾ بهرصورت انصاف ڏيڻ ڪلهوڙن جو اٽل اصول هو، انهيءَ ڪري ميان صاحب بار بار پنهنجن کي تاڪيد ڪيو آهي. انصاف ڪندي هٿن پيرن وڍڻ واريءَ سزا جي ميان صاحب سخت ممانعت ڪئي آهي، ڇاڪاڻ تہ حق ۽ ناحق جو پتو تمام دير سان پوي ٿو. ممڪن آهي، ڪنهن انسان جي عضوي کي اجايو ڪاري وڃجي.

(٧) باهمي محبت ۽ هم آهنگيءَ سان رهڻ جو پڻ ميان صاحب اولاد کي بار بار تاڪيد ڪيو آهي؛ ليڪن افسوس جو سندس اکين پوري بعد سندس پويان انهيءَ تي عمل ڪري ڪونہ سگهيا، ۽ نتيجو اهو نڪتو جو پاڻ ۾ وڙهي، نيٺ حڪومت وڃائي ويٺا.

(٨) ڪلهوڙا سيد ميران محمد جونپوريءَ جا مريد هئا. معلوم ٿئي ٿو تہ ڄام نظام الدين سمي جي دور کان وٺي ڪلهوڙن جي عهد تائين مهدوي طريقي جو سنڌ اندر ڪافي رواج رهيو. ٽالپرن جي دور ۾ انهيءَ سلسلي کي ضعف پهتو.

(٩) سڀ کان اهم معلومات، وصيتنامي منجهان، ملڪ جي ورهاست متعلق حاصل ٿئي ٿي. ڪهڙا پرڳڻا ڪنهن جي حوالي هئا، اهو پتو هن مان پوي ٿو.

(١٠) نادرشاهہ جي فتني متعلق ميان صاحب جا جذبات ("سفاڪ ناپاڪ") وغيره.

(۱۱) هن وصيتنامي منجهان ئي اسان کي اها خبر پيئي آهي تہ سنڌ جو قومي ڪتبخانو نادرشاھ لُٽي کڻي ويو هو(۱).

(۱۲) نادرشاھ ميان صاحب جا پٽ يرغمال ڪري ايران وٺي ويو هو. محمد مراد کي جنهن نموني سان ميان صاحب مرحوم وصيت ۾ مختلف جاين تي ياد ڪيو آهي، انهيءَ مان معلوم ٿئي ٿو تہ ڪيس ڪيتريقدر نہ اولاد سان محبت هئي.

(۱۳) محصول ۽ انهن جي اڳاڙڻ جا قاعدا ۽ طريقا پڻ هن وصيتنامي مان معلوم ٿين ٿا. ميان صاحب وڏي شدمد سان خَسري وغيره ۾ صحيح انگن اکرن لکڻ تي زور ڏنو آهي، ۽ پنهنجي اولاد کي دفتري مُنشين جي چالاڪين کان آگاھ ڪيو اٿس.

(۱۴) قلات جي بروهين شڪارپور جي دائودپوٽن، دهليءَ جي مغلن، آيي جي فقيرن، ۽ سيويءَ ۽ گنجابي متعلق جيڪا پاليسي ميان صاحب مقرر ڪئي هئي، ان جو پڻ پتو پوي ٿو.

تاليف

وصيتنامي ۾ تاريخ لکيل ڪانہ آهي، ليڪن متن پڙهندي معلوم ٿئي ٿو تہ سال ۱۱۶۳-۶۲ھ ڌاري لکيو ويو، جنهن جا دليل هي آهن:

الف- محمد مراد ايران مان اجا واپس نہ آيو هو جو اها وصيت لکي ويئي. غلام شاھ ۽ عطرخان، پاڻنجي ٿو، واپس پهچي چڪا هئا. پويان پيئي صاحبزادا ۱۱۶۲ھ (۱۷۴۹ع)

(۱) نادرشاھ اهي ڪتاب مشهد مقدس جي رضويہ ڪتبخاني ۾ وقف ڪري ڏنا، جيڪي اڄا تائين اتي موجود آهن. لشڪرن کي جيڪي ڪتاب هٿ لڳا، سي ايران جي ذاتي ڪتبخانن ۾ نظر پيا اچن.

۾ وطن پهتا، ۽ محمد مراد ۱۱٦۴ھ ۾ آيو. انهيءَ مان اهوئي نتيجو نڪري ٿو ته ميان صاحب وصيت ۱۱٦۲ھ کان پوءِ ۽ ۱۱٦۴ھ کان اڳ لکي.

بـ- وصيت ۾ شيخ غلام محمد ۽ سندس پاءُ شيخ شڪرالله جو ذڪر آيو آهي. اهڙيءَ ريت، جو صاف ظاهر پيو ٿئي ته شيخ غلام محمد، جيڪو ايران مان محمد مراد خان سان گڏيو ٿي آيو، ان جي شهيد ٿيڻ جي خبر اجا مسقط مان هتي ڪانه پهتي هئي.

غلام محمد جڏهن مسقط پهتو ته ڪيس ۱۱٦۳ھ ۾ ڪنهن خنجر هٿي ماري رکيو، ۽ اها خبر، بقول صاحب "تحفة الڪرام" (*)، ۱۱٦۳ھ ۾ هتي پهتي. انهيءَ مان واضح ٿيو ته غلام شاهه ۽ عطر خان جي اچڻ (۱۱٦۲ھ) کان پوءِ ۽ شيخ غلام محمد جي شهادت واريءَ خبر پهچڻ (۱۱٦۳ھ) کان اڳ اها وصيت قلمبند ڪئي ويئي.

ضميما

ڪلهوڙن جي تاريخ تي اگرچ سنڌي ادبي بورڊ پن جلدن ۾(۱) مفصل تاريخ لکرائي آهي، تاهم پنهنجيءَ جاء تي هن شيء جي ضرورت قائم آهي ته انهيءَ دور تي جيڪو تاريخي مواد هٿ اچي، سو اصلي صورت ۾ ڇپائي محفوظ ڪري ڇڏجي، جيئن آئنده جي لکندڙن کي ڳولا ڦولها جي زحمت سهڻي نه پوي.

هن وصيت جي آخر ۾، انهيءَ جي مد نظر، هيٺينءَ ريت اٺ ضميما شامل ڪيا ويا آهن:

(*) "تحفة الڪرام"، ج ۳، ص ۱۱۱.

(۱) تاليف مولانا غلام رسول "مهر."

١ـ جهوڪ واريءَ جنگ متعلق ڏي خط

شاهه عنايت صوفيءَ جي شهادت (١١٣٠هه) جو سانحو، ٻارهين صديءَ جي ابتدائي دور جو وڏي ۾ وڏو آلميو آهي. انهيءَ ظالمانه ڪارروائيءَ ۾ جيڪي ڏريون مغلن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ڏيئي بيٺيون، انهن جي پيشانيءَ تان بدناميءَ جو ٽڪو ۽ انهن جي دامن تان اهو خوني داغ، نه لهڻ جو آهي نه ڌوپڻ جو. جيئن جيئن انساني عظمت ۽ فڪري آزاديءَ جو شعور پختو ٿيندو ويندو، تيئن تيئن انهيءَ ناحق خون جو جرم ۽ ان واقعي جي سنگيني وڌندي ويندي.

اهو حادثو سنڌ اندر مغلن جي زوال واري دور ۾ ٿيو، ۽ اهو الميو تڏهن ٿيو، جڏهن ڪلهوڙن جي صاحبيءَ جي ابتدا ٿي رهي هئي. سيوهڻ تائين ميان يار محمد جو قبضو ٿي چڪو هو، ۽ ٺٽي واري حصي مٿان سنڌس اکيون هيون.

هن ڪتاب ۾ پهريون ضميمو انهن ٽن خطن جو آهي، جي جهوڪ منجهان جنگ هلندي لکيا ويا آهن.

پهريون خط ميان يار محمد ڪلهوڙي جو آهي، جيڪو پنهنجي وليعهد، ميان نور محمد ڏانهن لکيو اٿس. ٻيو خط ملتان جي صوبيدار سيد حسين خان جي پٽ جي ڪارنامن متعلق آهي، جي هن جهوڪ واريءَ جنگ ۾ سرانجام ڏنا. ٽيون خط آهي ميران سنڪ کتريءَ جو، جيڪو پڻ جنگ جي ميدان مان لکيو ويو آهي.

اهي ٽيئي خط جنگ جي حقيقت، مغلن جي نيت ۽ واقعي جي نوعيت تي تفصيلي روشني وجهن ٿا. جنگ جي سٽا ڪيئن ٿي، ڪهڙيءَ ريت مقابلا ۽ مجادلا ٿيا، ڪهڙن ماڻهن ڪهڙو نمايان ڪم ڪيو، ڪيستائين جنگ هلي، ۽ ڪيئن انهيءَ حادثي جو انجام ۽ اختتام ٿيو؟

هنن خطن ۾ جو ڪجھ بيان ٿيل آهي، سو ٻيءَ ڪنهن تاريخ يا تحرير ۾ موجود ڪونہ آهي: گويا اهي ٽيئي خط آهن جيڪي جهوڪ واري حادثي متعلق اکين ڏٺو، صحيح ۽ سچو احوال ٻڌائين ٿا (١).

اهي خط ٻن خطي بياضن تان ورتا ويا آهن، جيڪي سنڌ يونيورسٽيءَ جي ملڪيت آهن، ۽ پهريون دفعو شايع ٿي رهيا آهن.

٣- مڪاتيب انندرام "مخلص"

محمد شاھ بادشاھ جي وزير اعظم قمرالدين خان اعتمادالدولہ جي وڪيل، راءِ رايان انند رام "مخلص" (١١١١ھ — ١١٦٣ھ)، جا چار خط شايع ڪيا وڃن ٿا، جيڪي هن ميان نورمحمد ۽ سندس پرڏيهي وزير سيد لطف الله عرف مير متاري ڏانهن، سندس لکيل خطن جي جواب ۾، سو ڪليا آهن(٢). انهن خطن مان ڪلهوڙن جي تاريخ ۾ مولانا غلام رسول 'مهر' جزوي ڪم ورتو آهي، جنهنڪري ضرورت آهي تہ انهن جو پورو متن شايع ڪيو وڃي.

"مخلص" پنهنجن خطن جو مجموعو، "رقعات مخلص" جي نالي سان، پاڻ ٢١- ربيع الاول ١١٤٩ھ ۾ مرتب ڪيو هو. پهريون دفعو اهو مجموعو، ١٢٦٨ھ ۾، "انشاى انندرام" جي

---

(١) جهوڪ جي واقعي تي راقم الحروف جا "نئين زندگي" ۾ شايع ٿيل مضمون پڙهڻ گهرجن.

(٢) مير لطف الله عرف مير متارو ولد مير عبدالڪريم- لڪياري ساداتن مان هو. ابتدا ۾ ميان نورمحمد طرفان دهلي ۾ سفير ٿي رهيو، ان کان پوءِ سنڌ جو وزير اعظم ٿيو. عالم ۽ ادب نواز هو. "رجا" ٺٽوي سندس وفات (١١٦١ھ) تي قطعو چيو آهي، جنهن جو تاريخي شعر آهي:

هر ڪہ آمد بر سر قبرش، بتاريخ وفات،
رحمتِ ايزد بجان مير لطف الله — گفت.

(مقالات الشعرا، ص ٢٢٥)

عنوان سان دهليءَ جي شمس المطابع مان (٧-٢-شوال ١٢٦٨ هه - ١٨٥٢ع) شايع ٿيو، جيڪو هن وقت ناياب آهي.

هتي جيڪو متن ڏنو ويو آهي، سو مون هڪ خطي نسخي (١) تان درست ڪيو آهي. خط هن ريت آهن:

١- هڪ خط ميان نورمحمد جي نالي.

٢- ٻيو خط مير لطف الله جي نالي.

٣- وقايع بدايع از انندرام "مخلص"

انندرام "مخلص" جي ڪتاب "وقايع بدايع" مان اهي اقتباس ضميمي طور ڏنا ويا آهن، جن جو تعلق سنڌ سان آهي.

اهي اقتباس سنڌ اندر نادرشاه افشار جي پيدا ڪيل فتني متعلق آهن. اهي واقعا ٻين تاريخن ۾ به آيل آهن، ليڪن انندرام "مخلص" جي هن لکت کي هن ڪري خاص اهميت حاصل آهي جو هو پاڻ انهن سڀني واقعن مان ذاتي طرح واقف ۽ انهن سان متعلق هو. هن جيڪي ڪجهه لکيو آهي، سو هڪ عيني شاهد جي حيثيت ۾ لکيو آهي، تنهنڪري تاريخي طرح انهن اقتباسن جي افاديت مسلم آهي.

انهن اقتباسن ۾ اهو عهدنامو پڻ شامل آهي، جيڪو محمدشاه مغل ۽ نادرشاه افشار جي وچ ۾ ٿيو، جنهن ۾ سنڌ جي سپردگي ۽ ان جو صورتحال موجود آهي. ازان سواءِ نادرشاه جي سنڌ تي ڪاهه، ميان نورمحمد وٽ عمرڪوٽ ۾ پهچڻ، ۽ ڪيل قرلت جو دلچسپ ۽ اهم داستان پڻ انهن اقتباسن ۾ ملي ٿو.

(١) اهو نسخو منهنجي ذخيري ۾ آهي، جنهن جو ترقيمه هن ريت آهي:
"اختتام الرقعات لطيف منشي انندرام قوم کتري متخلص به "مخلص"، صورت اختتام يافت. درمقام چاوني ججهر در عهد نواب فيض محمد خان بهادر. در سنه يک هزار دو صد چهل و نه روز جمعه ...... جيٺه ١٨٩٠ تمام شد - نوشته شاديرام ... ."

اننډرام " مخلص"(١) جو اهو ڪتاب " وقايع بدايع" تاريخ
تي آهي. ڪتاب اڃا تائين شايع ڪونہ ٿيو آهي. مولانا محمد شفيع

---

(١) راءِ رايان اننډ رام "مخلص" جو شجرو هن ريت آهي:

گجپت راءِ کتري
(ويٺل سودهره ضلع سيالڪوٽ
ملازم اسد خان وزير و مير بخشي
ذوالفقارخان بهادر)

راجہ ديارام
(معتمد محمدشاه بادشاه)
- سکپت رام
- بسنت رام

راجہ هرديرام
(وڪيل اعتمادالدولہ محمدامين
بهادر نصرت‌جنگ وزير محمدشاه)
- لالہ اڇو رام
- اننډ رام "مخلص"
(١١١١-١١٦٤هہ-١٦٩٩-١٧٥٠ع)
  - راءِ ڪرپا رام
  - راءِ فتح سنگ

'مخلص' پنهنجي ٻن پوٽن جو ذڪر ڪيو آهي، ليڪن سندن والد جو نالو ڪونہ ڄاڻايو اٿس.

(١) مصاحب سنگ تولد ١١٤٩هہ.
(٢) هونهار؟ نالي جي خبر نہ پئي.
(٣) زورآور سنگهہ 'عاجز' شاگرد 'غريب'.

مرحوم ان جا چند اقتباس ، " اورينٽل ڪاليج ميگزن" ۾(١)، مختلف نسخن تان پيٽي شايع ڪيا هئا. هتي ذيل اقتباس انهيءَ شايع ٿيل حصي تان ورتا ويا آهن . انهن تي جيڪي حاشيا آهن، تن مان گهڻا مولانا مرحوم جا آهن ۽ ڪن جو اضافو راقم الحروف ڪيو آهي .

٤- نادرنامه

ٻارهين صدي هجري سنڌ لاءِ سيا ڳي به هئي ۽ نيا ڳي به . سياڳي هن لاءِ ته مغلن جي ڏيڍ سوءَ ورهين واريءَ غلاميءَ کان سنڌ کي نجات ملي ، جنهن جي پيڙا سنڌين جو ست ۽ رت سڪائي ڇڏيو هو. نياڳي هن ڪري جو غيرن جي بالادستيءَ سنڌي ذهن فڪر ، معاشري ۽ معيشت ۾ جيڪي ناسور پيدا ڪيا ۽ نقصان رسايا، تن جي چيٽ ٿيڻ اجا مس شروع ٿي ته مٿان اچي نادر افشار جو ڪوپ ڪڙڪيو، جنهن آزاديءَ جي نئينءَ اڏاوت جون سڀئي چوڙون هڪ دفعو وري ڏوڏي ڇڏيون.

ڪلهوڙن جي صاحبيءَ جو اِهو وڏي ۾ وڏو اليمو آهي ، جيڪو ميان نورمحمد جي دور ۾ ٿيو ، ۽ جنهن ميان صاحب جي سڀني عزائمن کي ختم ۽ سندس همت جي سڀني بلندين کي پست ڪري ڇڏيو. " وصيت" اندر نهايت دردناڪ لهجي ۾ انهيءَ واقعي جا اشارا موجود آهن .

(١) "اورينٽل ڪاليج ميگزن"، نومبر ١٩٤٩ع ، فيبروري ١٩٥٠ع ، آگسٽ ١٩٥٠ع ، نومبر ١٩٥٠ع . ضميمو "اورينٽل ڪاليج ميگزن"، مئي ١٩٥١ع ، آگسٽ ١٩٥١ع ، وغيره.مولانا جي پيش نظر پنجاب يونيورسٽيءَ جو نسخو هو. عليگڙهه ۽ پٽنا جي نسخن تان به مقابلو ٿيل آهي.

هن چوٿين ضميمي ۾ اسين سنڌ منجهه نادر جي آمد ساڻ تعلق رکندڙ اقتباس، هڪ خطي ڪتاب ” نادر نامه“ مان ڏيئي رهيا آهيون.

نادرشاه جي سوانح ۽ ڪارنامن تي جيڪي ڪتاب سندس زماني ۾ يا ڪانئس پوءِ جي قريبي دور اندر لکيا ويا آهن، انهن مان هڪ اهو ” نادر نامه“ــ يا ”شاهنامهٔ نادري“ــ به آهي، جنهن جو تنها خطي نسخو ڪراچيءَ جي قومي ميوزم ۾ موجود آهي. نادرشاه تي ڪم ڪندڙن مان ڪنهن کي به انهيءَ ڪتاب جو ڏس پتو ڪونه پيو آهي، جنهنڪري ان ۾ آيل مواد اڻڇهيل آهي، ۽ سنڌ سان تعلق رکندڙ حصو پهريون دفعو هن ضميمي جي ذريعي عام اڳيان آندو پيو وڃي.

” نادر نامه“ جي مصنف جو پتو ڪونه ٿو پوي. ڪتاب جي سلسلي ۾، مصنف ” در بيان ختم ڪتاب“ جي سرخيءَ هيٺ جيڪي ڪجهه لکيو آهي، ان جا ضروري شعر هيٺ ڏجن ٿا. انهيءَ مذڪور ڪان وڌيڪ ڪتاب جي سلسلي ۾ ٻي ڪا به معلومات هٿ ۾ ڪانه آهي. مصنف پنهنجي دور متعلق چند شعر چئي لکيو آهي:

ازين دور ايام ناپايدار
سراسر زدي از دل اين خار خار
ڪه از شعر ريزم اساسي چنان
ڪه نامي برآيد بگيتي ازان
بنظم يکي داستان شگرف
ڪنم روز ڪي چند اوقات صرف

پسند آمدم زینهمه داوری
همین نظم **"شه نامهٔ نادری"**
پس از عهد شاهان صفوی نژاد
چو، آن **خسرو ترکمانی نژاد**
نکرده ز شاهان مالک رقاب
کسي پای نام آوري در رکاب
ستم بود کاثار آن شهریار
شود محو از صفحهٔ روزگار
سزاوار بود او بدین گیر و بست
که تحریر نامش کنم رنگ بست
شود از سخن، نامِ شاهان بلند
شود دولت آبرو ارجمند

. . . .

بتکلیف **خانِ ثریا جناب**
خدیو سرافراز مالک رقاب
امیري که باشد در این انجمن
ز فیضش مرا ساز و برگ سخن

. . . .

سخن سنج **خانِ عدالت شعار**
که باشد **بدولت خراسان مدار**
چو از قدرداني، در این انجمن
شکوهش در آورد روی بمن
ز فرمایش آن سپهر هنر
نپوشید مغرور اندیشه سر
چو از کارفرماست روی دلي
نماند براهِ خرد مشکلي

چو زد قرعهٔ نظم این داستان
بنامِ من آن سرورِ راستان
در اقصائي ايران بنظم سخن
مرا يافت ممتاز ازين انجمن

....

بفرمائشِ **خان تركي نسب**
كہ شد نظم اين داستان را سبب
بشاخِ قلم ، گلبنِ گفتگو
شگفتہ از سحابِ نم فيض او
بتحرير اين داستانِ شگرف
اساسي بر افگندم از صوت و حرف

....

بعرضِ يكي سال فرخنده فال
سرائيدم از راستي اين مقال
هماناكہ ابياتش اندر شمار
كم از هيفده تا بہ نود هزار

....

" فردوسيءَ " جو دسر كندي چوي ٿو : هو تيهن سالن جي مدت ۾ سٺ هزار شعر جوڙي سگهيو ۽ هِن پاڻ اهڙي نازڪ دور اندر ، — جنهن ۾ كيئي انقلاب ۽ مختلف قسم جا فتنا ۽ فساد موجود آهن ۽ اطمينان ۽ يكسوئي كنهن كي نصيب كانہ آهي ، — فقط چوڏهن مهينن جي مختصر عرصي اندر نوي هزار * شعر تصنيف كري ورتا .

---

* مذكوره نسخي ۾ جملي ١٥٣٨٢ شعر آهن .

ازين پيش در معرض ماه و سال
سپهر ستمگر نـدادم مـجـال
بدين ضابط **چارده** مـاه پيش
نكردم كنون صرف اوقات خويش

. . . .

الاهي چو اين نامهٔ دل پذير
رقم كردم از خامهٔ خورده گير
بسي رنج بردم بكنج خيال
كه اين اختر آمد برون از وبال
نه از گرم بازارئ لطف خويش
ز سر منزل شهرتش پاىٔ پيش
ازين نو نياز بهـار سخن
بنوعي بر آورد آن انجمن
كه آويزهٔ گوش هر كس شود
كهن داستانها زيـادش رود
بيا ساقي اي ديده روشن ز تو
بيا ساقي اي خانه گلشن ز تو
بشكرانه ام بخش جام نبيد
كه '**تاريخ نادر**' بپايان رسيد
پس از **الف و صد** چونكه **هفتاد و دو**
نورديد اين خرگه چار تو
بماه ربيع نخست اين مقال
بسر برد اين كلك فرخنده فال(١)

(١) انهيءَ شعر تي ڪتاب ختم ٿئي ٿو. ڪتاب جي ابتدا هن شعر سان آهي:
جهان خيزد از جا برقص و سماع چو اختر از مهر در آرد شعاع (لذا)

مٿئين مذڪور سان نہ مصنف جو نالو معلوم ٿئي ٿو، ۽ نہ
نهيءَ امير جو نالو ظاهر آهي، جنهن جي فرمائش تي "نادر نامه"
تصنيف ٿيو. ايترو پتو پوي ٿو تہ شاعر اها مثنوي هڪ ترڪي نسب
امير جي فرمائش تي لکي، جيڪو انهيءَ وقت خراسان جو حاڪم يا
آستاندار هو. ڪتاب جو نالو **"شهنامه نادري"** يا **"تاريخ نادر"**
رکيو ويو. چوڏهن سهين جي اندر نوي هزارن تي مشتمل اها
مثنوي، ربيع الاول ١١٧٢ هہ ۾ مڪمل ٿي: يعني نادرشاهہ جي
قتل (صبح، آچر، يارهين جمادي ثاني، ١١٦٠ هہ) کان پورا
ٻارهن ورهيہ پوءِ لکي ويئي، جنهن وقت نادرشاهہ جا همعصر ۽
ساڻس گڏ رهندڙ امير، لشڪري، عهديدار ۽ ماڻهو موجود هئا، ۽
واقعات جا ڏسندڙ ۽ سندس دور جا عيني شاهد زنده هئا.

ڪتاب ۾ جملي ٢٩٨ صفحا آهن، ۽ هر صفحي تي ٢٦ سٽون
آهن. ڪتاب جا پهريان چند ورق ڪٽل آهن. خاتمي ۾ ترقيمو
ڪونہ آهي، جنهن سان ڪاتب جو نالو يا ڪتابت جو سال معلوم
ٿئي، ڪتابت جي پڇاڙيءَ ۾ هيٺين سٽ ڪتاب جي خط کان
مختلف، بلڪ بد خط ۾ لکيل آهي:

— اين ڪتاب **"نادر نامه"**(١) از
محمد [اسد يا سليم] خان

(١) ڪتاب جي ڪنهن بہ بيت ۾ اهو نالو ڪونہ آيو آهي، فقط انهيءَ جاءِ تي
ڪتاب لاءِ "نادر نامہ" جو نالو ڪتب آندو ويو آهي. ڪتاب جي متن ۾
ٻہ نالا آيا آهن: "شهنامہ نادري" ۽ "تاريخ نادر."

"نادر نامه" جي عنوان سان، نادرشاهہ جي احوال ۾، نظام الدين عشرت
جي هڪ مثنوي آهي، جنهن جو هڪ نسخو پشاور جي پشتو اڪيڊميءَ ۾
موجود آهي، جنهن کي مصنف جي فرمائش تي، محمد علي ڪاتب،
(باقي حاشيو صفحو ١٧ تي)

هيٺان پنج مهرون آهن، جن مان ٽي ڊنل ۾ به ظاهر آهن.
چوڪور مهر تي عبارت آهي:

- الملک لا اِلٰہ الا الله

الحق المبين غزنين ١١٨٣هه.

ٻيءَ بيضوي مهر جو هي مضمون آهي:

- عبده غزنين ١١٩٢هه.

٥- نامهٔ نغز

پنجين ضميمي ۾ ”نامهٔ نغز“ مان نادرشاهه جي سنڌ ۾ آمد متعلق اقتباس ڏنو ويو آهي.

مثنوي ”نامهٔ نغز“، ڪلهوڙن جي تاريخ ۾، باغ علي سنڌيءَ جي تصنيف (١١٥٥هه) آهي، ۽ رڳو اهوئي هڪ سنڌي مصنف جو لکيل مأخذ آهي، جنهن ۾ سنڌ تي نادر جي چڙهائيءَ جو نهايت مفصل ۽ چشم ديد احوال ڏنو ويو آهي. انهيءَ واقعي کان علاوه به نادرشاهه متعلق منجهس تمام گهڻو مواد موجود آهي.

(بقيه صفحي ١٦ جو)

٢١- جمادي الاول، آچر ڏينهن، ٻپهريءَ جو، ١١٦٩هه ۾ ننڍل ڪري پورو ڪيو. مثنويءَ جا پهريان ٻه بيت آهن:

بنامِ شهنشاهِ اقليم بخش
ستانندهٔ تختِ و ديهيم بخش
ڪشائندهٔ مشڪلاتِ شهان
پناهِ سري سرڪشانِ جهان

خاتمو هن شعر تي ٿيو آهي:

غمت مايهٔ عشرت من بود
که آتش به پروانه گلشن بود
الاهي ز آغاز و انجامِ من
سحرگاه عيدي کني روزِ من

سنڌ متعلق هن مثنويءَ ۾ ڪوبه احوال ڪونه آهي.

ڪتاب جو واحد نسخو سنڌ جي قومي ڪتبخاني(١) ۾ محفوظ آهي، جنهن تان ورتل هڪ نقل سنڌي ادبي بورڊ جي ذخيري ۾ آهي(٢).

فني لحاظ کان "نامهٔ نغز" ۾ ڪا به خوبي ڪانه آهي، بلڪ سون سقمن سان پريل آهي — شعر بي مزي، جابجا غلط، سڪتو ۽ ٻيا اڪيچار شاعرانه عيب — ليڪن مضمون جي لحاظ کان ڪتاب نهايت بيش قيمت آهي، ڇاڪاڻ ته ڪلهوڙن متعلق منجهس جيڪي ڪجهه سلي ٿو، سو ٻيءَ ڪنهن به تاريخ يا ڪتاب ۾ موجود ڪونه آهي. سواد جي اهميت مثنويءَ ۾ آيل مضمونن جي هيٺينءَ فهرست سان معلوم ڪري سگهجي ٿي. فهرست ۾ عنوانن جي سامهون شعرن جو تعداد ڏنو ويو آهي، جيئن معلوم ٿئي ته هر مضمون جو ڪيترن شعرن ۾ احاطو ڪيو ويو آهي.

- [آغاز] ٨٨
- صفت بادشاهان پيشينه ١١٠
- داستان در بيان سرفرازگي خدايارخان و کيفيت فرزندان او ١٠
- در تعريف مسجد جامع خدايارخان که در شهر بنا کرد ١١
- در تعريف شهر خداآباد که خدايارخان در انجا نشسته بود و صفت باغات او ١٣

(١) اهو ڪتاب مرحوم عثمان علي انصاريءَ سرڪاري طرح "سنڌي ادبي بورڊ" لاءِ خريد ڪيو هو، ليڪن معلوم نه آهي ته مرحوم انهيءَ جي بجاءِ "سنڌ لائبرريءَ" کي ڇو ڏنو.

(٢) اصلي نسخي جي ڪتابت ٥- جمادي الآخر ١١٦٦هه (١٩- اپريل، ١٧٥٣ع) جو، ملا الهه بخش فاروقيءَ جي فرمائش تي، محمد شريف فاروقي مڪمل ڪئي. "سنڌي ادبي بورڊ" انهيءَ نسخي تان، ١٩٥٣ع ۾، مولوي اعجازالحق قدوسيءَ کان پنهنجي ڪتبخاني لاءِ نقل تيار ڪرايو.

●

مثنويءَ ۾ شعرن جو مجموعي تعداد ٦٢٧٣ آهي ، ۽ آغاز هن شعر سان ٿئي ٿو :

خدا یا توئي آفریننده جان

تو دانندهٔ آشکار و نهان

ز تو شادماني ز تو غم بود
ز تو برفزوني ز تو کم بود

خاتمي جا هي ٻه شعر آهن :

زمين را ز اسپان زنم در ستوه
زسم" ستوران درم دشت وکوه
عنان سپه، گر ٻه ايران کنم
بلشکر زمين کوه ويران کنم

مثنويءَ جي تڪميل ۾ مصنف کي ٽي ورهيہ لڳا. ١١٥٥ھ ۾ هن اگرچ ڪتاب مڪمل ڪيو، ليڪن چند سالن بعد تائين بہ ڪن واقعن جا منجهس اضافا ڪندو رهيو.

مثنويءَ ۾ نادرشاهہ متعلق گهڻوئي احوال ڏنو ويو آهي، جهڙيءَ طرح مٿينءَ فهرست مان معلوم ٿيندو، ليڪن ضميمي ۾ فقط اهو اقتباس شامل ڪيو ويو، جنهن جو تعلق سنڌ تي نادرشاهہ جي ڪاهہ سان آهي.

٦- تبصرة الناظرين

سيد مير محمد، علامہ ميرعبدالجليل بلگراميءَ جو فرزند هو. ھُن مغلن طرفان سنڌ ۾ سال ١١١٢ھ کان ١١٢٦ھ تائين وقايع نويس ٿي رهيو، ۽ پيءُ کان پوءِ ڪجهہ سال سيد محمد پاڻ ساڳئي عهدي تي فائز رهيو. ڪلهوڙن سان ٻنهي پيءُ - پٽن جو گهاٽو رستو هو.

”تبصرة الناظرين“، جنهن مان هن ڪتاب ۾ اقتباس ڏنو ويو آهي، سيد محمد جي تصنيف آهي. انهيءَ ڪتاب جو وڏو حصو سنڌ ۾ لکيو ويو. ڪتاب هڪ قسم جو روزنامچو آهي، جنهن ۾ سنہ ١١٠١ھ کان سنہ ١١٨٥ھ تائين جا ذاتي خواهہ اهم ملڪي

واقعا ۽ مختلف حادثا سال وار ترتيب سان لکيا ويا آهن. معلومات جي لحاظ کان ڪتاب قيمتي ۽ نهايت ئي اهم اطلاعن جو ذخيرو آهي.

ضميمي ڇهين ۾، سال ١١١٧ھ کان وٺي سنہ ١١٥٦ھ تائين، فقط ڪلهوڙن سان تعلق رکندڙ واقعن کي مصنف جي قائم ڪيل ترتيب سان ڏيئي رهيا آهيون.

پڙهندڙ ڏسندا ته ٻارهين صديءَ جي پهرئين اڌ اندر، سنڌ ۾ ٿيل بعض نهايت ئي اهم واقعا، پهريون دفعو هن ڪتاب جي ذريعي اسان جي سامهون آيا آهن، ۽ ڪيترن ئي واقعن جو نئون رخ، بلڪ سچو پچو تفصيل اسان کي معلوم ٿئي ٿو. ڪن واقعن جون صحيح تاريخون پڻ هن ڪتاب جي طفيل مليون آهن. ساڳيءَ ريت، نادرشاه متعلق به نئون مواد مليو آهي؛ خاص طرح سندس ڪارندن سنڌ ۾ رهي جيڪي ڪارناما ڪيا، انهن جو اهڙو واضح نقشو ڏنو ويو آهي جو ان کي پڙهندي، هڪ طرف ته لونءِ لونءِ ڪانڊارجيو ٿي وڃي، ۽ ٻئي طرف وري بدقسمت سنڌ جي سخت جانيءَ مٿان اچرج ٿيو اچي ته سنڌي قوم ڪهڙي نه مضبوط، سنگين، بهادر ۽ گنڀير آهي، جو اهڙن طوفانن ۽ قيامتي ماجرائن سان پار پئجي به، نه فقط اڄ تائين پنهنجيءَ جاء تي جيئن جو تيئن قائم ۽ دائم رهي آهي، بلڪ مستقبل جي مصيبتن ادي منهن ڏيڻ لاء پڻ همه وقت تيار ۽ تنومند رهي ٿي. مثلا، نادر جي وڃڻ بعد هتي ڇڏيل سندس لشڪرن ڇا ڪيو، ان جو هڪ نقشو ملاحظه ٿئي:

"—چون مغولان در سند استقامت گرفتند، جور و اذيت و ظلم و بليت بر شهري و لشڪري بنياد نهادند.

هر جا اسپي خوب مي شنيدند ، چند کس در خانہ رسيدي ـــ کہ ناموس او دران جاست ـــ در مي آمدند، و اسپ از انجا برمياوردند و متصرف ميشدند . آن بيچاره را يارائي آن نہ کہ بہ ايشان دم مقاومت تواند زد. و هم چنين شمشيري يا پارچہ خوب و يا شالي کہ کسي نيکو داشتي بزور ميگرفتند."(١)

ڪتاب ۾ سنڌ سان متعلق بيا بہ گهڻي ئي دلچسپ واقعا آيل آهن، ليڪن هتي فقط انهن واقعن تائين ضميمي کي محدود ڪيو اٿئون، جن جو تعلق اسان جي پيش نظر موضوع سان آهي.

٧ـــ شيخ رحمت الله جو خط

شيخ رحمت الله ميان عبدالنبيءَ (١١٩٦-٩٠ هه) جي فرزند، ميان محمد عارفؒ جو خانِ ساماں هو. جڏهن خاندان جي بساط آلٽي ۽ قسمت ڦِٽي ، تڏهن شيخ رحمت الله، سنڌ مان نڪري، جوڌپور جي مهاراجا وٽ وڃي منشي ٿيو.

اهو خط هُن ميرزا علي بخت بهادر ، محمد ظهيرالدين، "اظفري" گورگانيءَ ڏانهن جوڌپور مان لکيو آهي . ميرزا موصوف شاهہ عالم بادشاهہ دهليءَ جو همجد ۽ عالمگير جي پوٽيءَ عفت آرا بيگم جو ڏهٽو هو . سنہ ١١٧٢هه ۾ دهليءَ جي قلعي ۾ پيدا ٿيو ، ۽ ٽيهہ سال لال قلعي جي سلطاني قيد ۾ رهڻ بعد، اتان چوريءَ فرار ٿي ، مدراس پهتو ، جتي ، سنہ ١٢٣٤هه ۾ ، زندگيءَ جي جنجال مان رهائي حاصل ڪري ، وڃي ابد تائين آرامي ٿيو .

(١) ڏسو صفحو ١٥٤ .

مرحوم اهو ڪتاب فارسيءَ ۾ لکيو آهي ، جنهن جا خطي نسخا لنڊن ۽ مدراس ۾ آهن. راقم الحروف جي سامهون ان جو اردو ترجمو آهي (١)، جنهن تان خط جو سنڌي ترجمو هتي ڏنو وڃي ٿو.

• انهيءَ خط ۾ افاديت فقط اها آهي جو ڪلهوڙا دور جي هڪ عالم جو لکيل آهي .

٨ـ اقتباس از ماثرالامراء

صمصام الدوله شاهنواز خان، ”ماثرالامرا“ جي پهرئين جلد ۾ ميان صاحب ۽ سندس خاندان جو احوال لکيو آهي . هن آخري ضميمي اندر اسين اهو اقتباس ڏيئي رهيا آهيون.

”ماثرالامرا“ اگرچ ڇپيل آهي ، ليڪن اڻ لڀ آهي ، ۽ ان جو دستياب ٿيڻ محال آهي . انهيءَ ڳالهه کي مد نظر رکي ، منجهس آيل مواد هتي ڏيئي رهيا آهيون، جيئن ڪلهوڙن جي تاريخ سان دلچسپي رکندڙ بزرگ کولا جي زحمت کان بچي پون (٢).

وڌيڪ تاريخي مواد

ڪلهوڙن جي تاريخي مواد جو هي پهريون مجموعو سمجهڻ کپي، ليڪن انهيءَ عهد متعلق اجا ڪيترا اهم ماخذ منتشر آهن، جن مان ڪي دستياب ٿيا آهن ۽ ڪن جو اجا تائين ڪو پتو پئجي ڪونه سگهيو آهي .

مهيا ٿيل ڪتابن مان هيٺيان ڪتاب نوري توجهه جي لائق

(١) ”واقعات اظفري“، اردو ترجمو، مطبوعہ دانشگاه مدراس، ١٩٣٧ع .

(٢) ”ماثرالامرا“ جو اهو اقتباس حضرت مهدي جونپوريءَ جي تاريخ، ”تواريخ الاغيار“ (مصنف سيد عيسيٰ مهدوي، حيدرآباد دکن) ۾ به ڏنو ويو آهي.

آهن، اميد آهي تہ سنڌي ادبي بورڊ انهن جي اشاعت لاءِ ضرور اهتمام ڪندو.

(١) قصيدهٔ بمدح عبدالنبي

امير علي شاهہ ”شائق“ ان جو مصنف آهي. منجهس مِيان عبدالنبي ءَجي دور متعلق اهم معلومات موجود آهي.

(٢) نامهٔ نغز

باغ علي ”فائق“ جي مثنوي، جنهن جو اقتباس هن ڪتاب جي ضميمي نمبر ٥ ۾ ڏنو ويو آهي (١).

(٣) گلدستهٔ نورس بهار

از منشي عبدالرؤف سيوستاني. ڪلهوڙن جي سرڪاري خطن جو نهايت اهم مجموعو، جنهن کي ڪلهوڙن جي خاص منشيءَ ميان عبدالرؤف گڏ ڪيو.

(٤) گلدستهٔ هميشہ بهار

ڪلهوڙن جي خطن جو هيءُ ٻيو نادر مجموعو، ساڳئي ميان عبدالرؤف جو گڏ ڪيل آهي.

(٥) انشاي عطارد

از شيوڪ رام ”عطارد“. هن مجموعي ۾ ميان غلام شاهہ، ميان سرفراز ۽ مير بجار جي دور جا اهم ۽ نهايت قيمتي خط آهن.

(٦) آسناد ۽ فرامين

ڪلهوڙن جي جاري ڪيل پروانن ۽ سندن فرمانن جي جمع آوري ۽ تصويرن ۽ وضاحتي حاشين سان انهن جي اشاعت.

---

(١) غير ضروري اشعار ڇڏي، تاريخي لحاظ سان مطلب جي شعرن جو انتخاب شايع ڪرڻ کپي.

شڪر گذاري

پنهنجي معروضات کي آءٌ ختم ڪريان، تنهن کان اڳ گهران ٿو تہ شڪرگذاريءَ جي فرض کان پاڻ کي سبڪدوش ڪريان.

انهيءَ سلسلي ۾ ، سڀ کان پهرين آءٌ پنهنجي برادر بزرگ پير علي محمد راشديءَ جي سپاسگذاري ڪريان ٿو. "منشورالوصيت" جي هن نسخي خواهہ ان جي تاريخي اهميت کي ، اج کان ٣٢ ورهيہ اڳ ، هن ئي محسوس ڪيو ، ۽ سندس ئي تيار ڪيل نسخي تان راقم الحروف استفادو ڪري هيءُ متن تيار ڪيو.

جناب آغا بدرالدين خان درانيءَ جو بہ آءٌ احسانمند آهيان ، جنهن صاحب حضرت مولانا محمد ابراهيم ڳڙهي ياسينيءَ وٽان "وصيت" جو ٻيو نسخو مهيا ڪري ڏنو، جنهنڪري متن جي تصحيح ۾ مون کي وڏي آساني ٿي پيئي.

پنهنجي همڪار، مولانا اعجازالحق قدوسيءَ جو بہ ٿورائتو آهيان ، جنهن جي رفاقت ۽ مدد سنهنجي گهڻي زحمت گهٽائي ڇڏي .

خاتمهٔ ڪلام

هن مجموعي پيش ڪرڻ مان راقم الحروف جي مراد هيءَ آهي تہ هتان جا باشندا پنهنجيءَ تاريخ مان واقف ٿين؛ تاريخ جي گذريل دورن ۾ جيڪي بلنديون ۽ پستيون سندن سامهون آيون آهن ، انهن جي اسبابن جي ڪين ڄاڻ پوي ؛ ۽ انهيءَ کان زياده هي تہ تاريخ ۾ جيڪي سندن دوست رهيا آهن، انهن جي

ڪين چگيءَ پر سڌ پوي ، ۽ ماضيءَ ۾ جيڪي سندن دشمن ۽ ويري رهيا آهن، انهن کي هو اک ۾ رکن— جيئن مستقبل جي حادثن ۽ نقصانن کان پاڻ بچائي سگهن . تاريخ هميشه پاڻ کي دهرائيندي آهي : تاريخ جو اهوئي دستور آهي ، ۽ زماني جي اهائي چال رهي آهي .

مون کي يقين آهي ته منهنجي اها اميد ضرور پوري ٿيندي ۽ جيڪا محنت مون ڪئي آهي ، اها ضرور ثاب پوندي !

جمشيد روڊ، ڪراچي — حسام الدين راشدي

٥- مئي، ١٩٦٤ع

مآخذ

(فهرست کتبی که مورد استفاده قرار گرفته است)

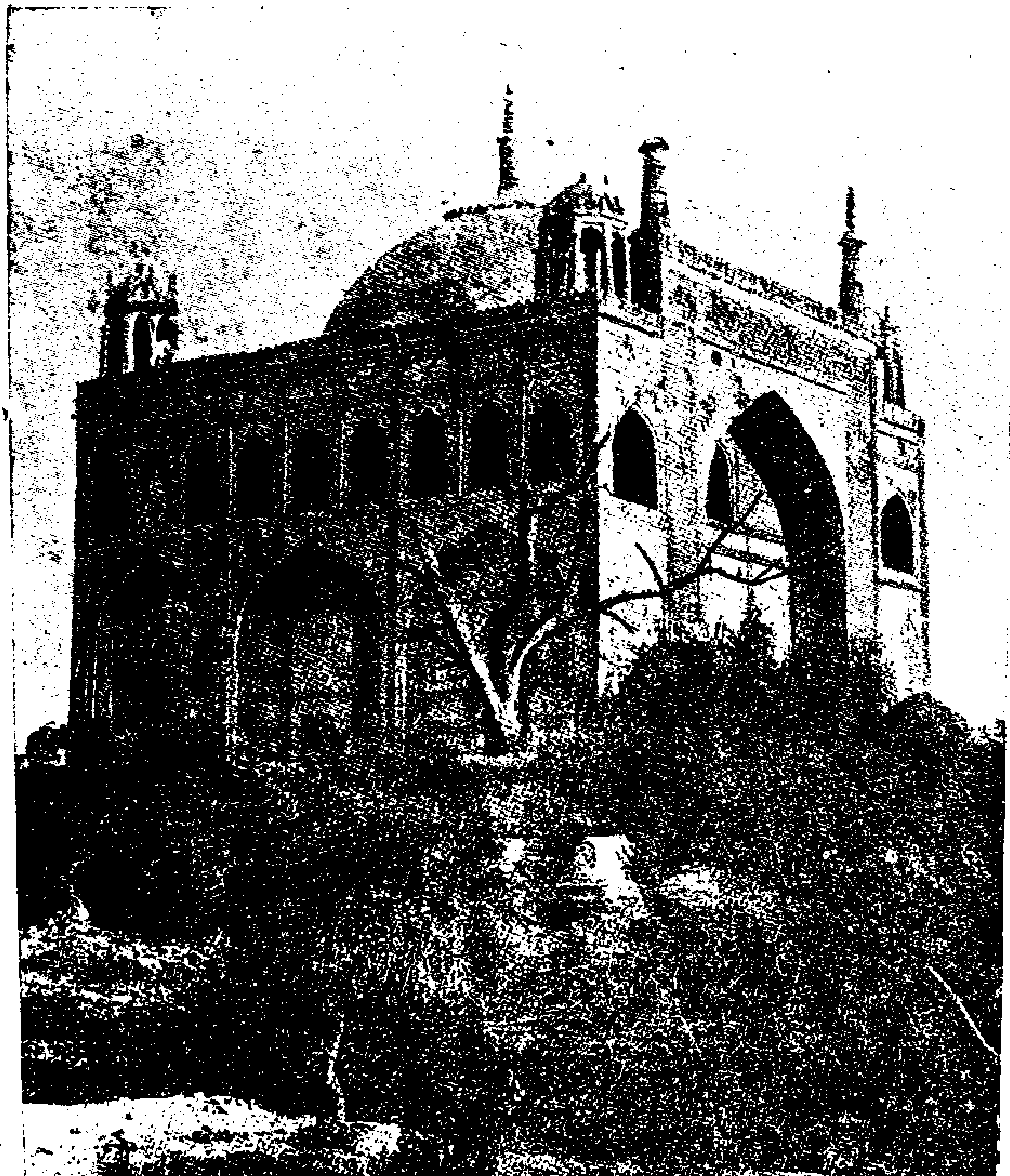
۱- منشور الوصیت		خطي	کتب‌خانه مولانا محمد ابراهیم
۲- تحفهٔ الکرام	میر علي شیر قانع	خطي	کتب خانه راقم الحروف
۳- تبصرهٔ الناظرین	سید محمد بلگرامی	„	„
۴- مجموعه مکتوبات	جان محمد سیوستانی	„	کتب خانه دانشگاه سند
۵- دیوان میر عظیم	میر عظیم الدین تتوي	„	„ راقم الحروف
۶- دیوان محسن	محسن تتوي	„	„ „
۷- تاریخ کلهوڑا دوجلد	مولانا غلام رسول مهر		مطبوعه سندي ادبي بورڈ
۸- مقالات الشعرا	میرعلي‌شیرقانع تتوي	„	„ „
۹- قصیده بمدح عبدالنبي	شائق		خطي ملک مولانا محمد ابراهیم
۱۰- نامهٔ نغز	باغ علی	„	„ سندي ادبي بورڈ
۱۱- انشای عطارد	شیرکرام عطارد	„	„ راقم الحروف
۱۲- هیر و رانجهه	„	„	„ „ آغا بدرالدین درانی
۱۳- فتح نامهٔ سند	میر عظیم الدین تتوی	„	„ راقم الحروف
۱۴- یاد داشتهای	دیوان گدو مل	مطبوعه	
۱۵- سندی هندن جي تاریخ	دو جلد (سندهی)	„	
۱۶- ماثر الامرا جلد اول و دویم	شهنواز خان	„	ایشیا تک سوسائتي بنگال
۱۷- گلدستهٔ نورس بهار			خطی ملک راقم الحروف
۱۸- تاریخ محمدي	مرتبهٔ مولانا عرشی		طبع علي گڑه ۱۹۶۰
۱۹- واقعات اظفری	مرتبه محمدی		طبع مدراس ۱۹۳۷ع
۲۰- مقالات درباهٔ شاه عنایت صوفی نوشته راقم الحروف			مجله نئی زندگی کراچی
۲۱- سفرنامهٔ انندرام مخلص			مطبوعه رامپور
۲۲- مکاتیب مخلص	کتابت ۱۲۴۹ هـ		خطی ملک راقم الحروف
۲۳- شجرهٔ آصفیه			مطبوعه حیدر آباد (هند)

۲۴- اورنٹیل کالج میگزن	مولانا محمد شفیع مرحوم	لاهور
۲۵- سیر المتاخرین	طبا طبائی	مطبوعه
۲۶- شهنامهٔ نادری یا نادر نامه ؟		خطي ملک موزهٔ ملی کراچی
۲۷- مآثر الکرام	غلام علي آزاد	مطبوعه
۲۸- سرو آزاد	"	"
۲۹- مرقع دهلی	سید احمد	مطبوعه دهلی
۳۰- جهانکشای نادری	میرزا مهدی	طبع مبارک علی لاهور ۱۹۲۱
۳۱- جهانکشای نادری	مرتبهٔ سید عبدالله انور	طبع انجمن آثار ملی تهران ۱۳۴۱ ش
۳۲- جهانکشاي نادری	مرتبهٔ ملا عباس علی کتب فروش	طبع سنه ۱۲۹۷ هـ
۳۳- درهٔ نادره	میرزا مهدی	مطبع حیدری بمبئی ۱۲۹۳ هـ
۳۴- " "	مرتبه دکتر جعفر شهیدی	طبع انجمن آثار ملی طهران ۱۳۴۱ ش
۳۵- وقایع نادری (اردو)	مولوی معصوم علی محشر	لو لکشور لکهنو
۳۶- حملهٔ نادری "	مولوی احمد الدین مرادآبادی	رهبر پریس مرادآباد ۱۸۹۴ ع
۳۷- در رکاب نادرشاه	سفر نامه عبد الکریم	طهران ۱۳۲۲ ش
۳۸- تاریخ نادرشاه	ترجمه فارسی تاریخ فریزر	ایران ۱۳۲۱ ش
۳۹- نادرشاه پسر شمشیر	نورالله لارودی	طهران ۱۳۱۹ ش
۴۰- شهنامه نادری	محمد علی طوسی باهتمام احمد سهیلی	طبع انجمن آثار ملی طهران ۱۳۳۹ ش
۴۱- نادرشاه از نظر خاورشناسان	دکتر رضازاده شفق	" " " ۱۳۳۹ ش
۴۲- نبردهای بزرگ نادرشاه	غلام حسین مقتدر	" " " ۱۳۳۹ ش
۴۳- نادر نامه	محمد حسین قدوسي	" " خراسان ۱۳۳۹ ش
۴۴- نادر فاتح دهلی	صنعتی زاده کرمانی	طهران - ابن سینا ۱۳۴۰ ش
۴۵- NadirShah	Lockhart	London 1938

نادرشاه ایرانی

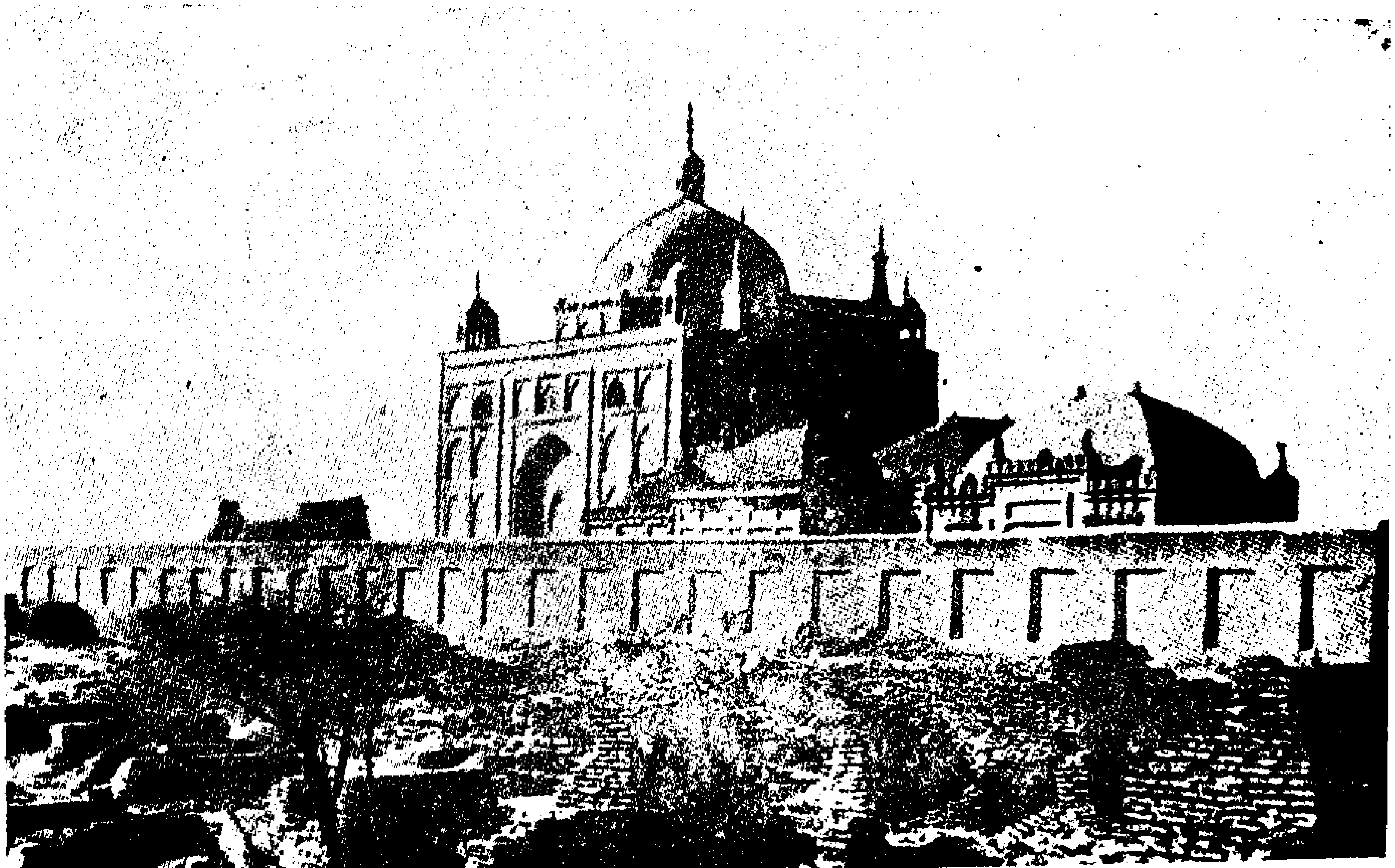
طهماسب قلی افشار

مقبرہ میان یارمحمد

مہر میان نور محمد کلہوڑہ

مقبره میاں نورمحمد

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ○

رَبِّ يَسِّرْ وَ تَمِّمْ بِالْخَيْر

حمدو ثنا مر خالقي راسزد، که رب السموات و الارض است. و الصلواة و السلام مر سيدي را سزد، که سرور كائنات و مفخر موجودات است، و بر آل و اصحاب وي.

و پس ازان بر احباء و اصدقاء معلوم باشد که: اين مذنب بي بضاعت و بي طاعت را، چند خيالها از سبب محبتهائی پدري و فرزندي، بخاطر گذشت که، عمر عزيز بسر (۱) رسيد و علامتهاى قيامت روز بروز نمودار و زمانهٔ آخر! پس بايد که، به برخورداران كامگاران، نشيب و فراز زمانه را گفته شود که آگاه بوده، دل از دنياى دون اندکی سرد کنند، و متوجهه بدرگاهِ الٰهي شوند. اگرچه خود عمل نكرده و ليکن بموجب فرمودهٔ رسول مقبول عليه الصلواة و السلام — اَلدِّيْنُ نَصِيْحَةٌ — عمل نموده، از جهت خير خواهى چند کلمهٔ نصيحت بمعرض بيان مياٰرد. اگرچه همگی موقوف بتوفيق و خواهش ايزدی است — ع:-

تا دوست کرا خواهد و ميلش بکه باشد!

---

(۱) ک ـ بعصر

(۱) عبادات

کامگاران من! همه وقت و همه حال، نیازمند بدرگاه بي نیاز باید بود، و بیداری(۱) نیم شب عادت کنند که: ع
دعای نیم شبت دفع صد بلا بکند!

و هر گاه که خالق الخلق جل شانه آگاه باشد، پس مخلوق را خواب نباید. و اگر حسب(۲) بشریت خواب کند باندازه، و خوابِ قیلوله مسنون است. و از یادِ حق هیچ وقت غافل نباشد که، در قران مجید و فرقان حمید فرموده، قوله:-

مَنْ اَعرَضَ عَنْ ذِكرِي فَاِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكاً

پس برآن عمل باید نمود. چنانچه نقل است :- عورتي دو سبوچه آب بر سر میدارد، و در راه میرود، اگر کسي باو سخن میکند جواب میدهد، لکن دل در سبوچه بالا دارد.ـــ آدمی(۳) را باید که بهر حال و بهر صورت که باشد، دل بجانبِ حق سبحانه تعالی جل جلاله باشد. و اگر دل بجانب حق سبحانه، تعالي نکند، آن از زن کمتر است.

و بآن کامگاران معلوم باشد که حضرت سرور کائنات و مفخر موجودات علیه اکمل الصلوات والتحیات(۴) را الله نباید گفت که او عبده و رسوله است و سوای آن هر چه شاید و باید، همگی باید گفت. ع:-
بقرآن ثنا گفت وی را خدا

(۱) گ ـ بیداری شب
(۲) گ ـ بطبع بشریت
(۳) گ ـ آدم
(۴) گ ـ علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات

قول الشاعر:

و انسب الی ذاته ماشئت من شرف
و نسب الی قدره ماشئت من عظم

و تلاوت قران مجید، اگر زیاده شده آید ازین چه بهتر، و الا یک ختم قران بلا ناغه در هر ماه، هر یک از شمایان، میخوانده باشد. و سوائی آن، صلواةٓ و قصائد و دیگر استغفار را، وظیفهٔ خود سازند. و در وظیفه ها، چنانچه "سیفي" و "حزب‌البحر" وغیره. البته رجعت میشود که امروز، استاذ کامل بهم نمی رسد، و از خواننده شرائط همهٔ، بکار آوردن محال، که اکثر مردم در فکر دنیایٔ دون مستغرق، هوس شغل میکنند و شرائط بجا نمی آرند، بنابران رجعت بانها عائد میشود. و قرآن همه راحت و رحمت، و درود شریف(۱) برحق مقبول بي رجعت است. پس افضل و اولی آنست که از جملهٔ اذکار(۲) تلاوت قرآن مجید و خواندن درود بر افضل البشر علیه‌الصلواةٓ و السلام اختیار کنند.

نور چشمان من! زنهار زنهار سوائی قرآن مجید و صلواة، دیگر وظائف موقوف سازند. و اگر یکبار صلواةٓ بر پیغمبر کریم صلی الله علیه وسلم فرستد، حق تعالی ده بار صلواةٓ بر همان مخلوق عطا فرماید.

(۲) محبت اهلبیت

محبت اهلبیت همیشه و همه وقت یکسان باشد، و محبت ذوالقربی فرض عین و عین فرض:

بجز حب ایشان نباشد نجات
که حبل المتین‌اند در مهلکات

(۱) گ ـ وصلواةٓ بهر حال مقبول بي رجعت.
(۲) گ ـ این کارها

و بقرب و عزت اهل بیت و علماء، مدام زیاده از زیاده باید کوشید . و آنچه زکوة و صدقه بدود سان هاشمی هم درست و شرعی نیست، (۱) لیکن چون زمانه آخرین واقع شده ، و اکثر اهلبیت ذی استحقاق و صاحب احتیاج هستند، بنا برآن علماء جائز داشته اند که (۲) البته رعایت اهلبیت مقدم داشته (۳) اولا باهلبیت بعده بصلهٔ رحم، که گفته اند:ـ اول خویش بعد ازان درویش .

بابائی من ! نورچشمان من ! ! هرکس که رسیده است از محبت اهلبیت رسیده است . و چون قرب پیداگردد، دیگر کارها خود بخود میسر میشود. و فردا روز قیامت هر فرد ـ نفسي ! نفسي ! ! خواهد گفت، و سید العرب والعجم علیه افضل الصلوات واکمل التحیات ـ اُمتی ! اُمتی ! ! خواهد (۴) فرسود . پس باید که خود را محو رضائی او نمود ، یعنی! محبت اهلبیت که یک نقصان برابر نفع است و یک نفع برابر نقصان، و این سراسر نفع . و اگرچه من خیلی از اهل دولت ام، نه برایٔ اهلبیت (۵) و هر وقت مقدمه داد و دهش باشد. محبت اهل بیت را مد نظر داشته دل از دنیای دون باید برداشت، که در دارین بکار آید (۶) .

---

(۱) گ ـ صدقه د ادن بغلامان هاشمی درست نباشد، لکن چون زمانه آخر واقع شده، و اگر اهل بیت ذی استحقاق.
(۲) گ ـ البته باهلبیت باید داد، از برائی کامکاران گفته میشود .
(۳) گ ـ مقدم باید داشت، اول بانها بعد ازان .
(۴) گ ـ خواهند .
(۵) گ ـ اگرچه بنفس خود من خیلي زر دوست هستم لیکن نه برایٔ اهلبیت.
(۶) دربارهٔ عقیدت و محبت میان صاحب نسبت به اهل بیت، میر عظیم‌الدین تتوي چنین گفته" است :ـ

اگر طفل عریان ، ز آل رسول
همی کرد در مجلس او نزول
بآن شوکت مهتری و مهی
بپا ایستادی چو سرو سهي

(۳) فیصلہ مقدمہ جات

و اگر مقدمۂ اسلام واقع شود، آن را بعلماء رجوع کنند. هرچہ بموجبِ شرع شریف فتوای دهند بران عمل کنند. و ترجیح جانبِ اسلام لازم، کہ حامیٔ دینِ متین، جناب النبي علیه افضل الصلواة و اکمل التحیات است. و اگر کسی شک آرد کافر میشود. (نعوذ با الله!) پس باید کہ، متابعت حکمِ شرع شریف مینموده باشند.

و سوایٔ مقدمۂ اسلام اگر دیگر قضیه رویٔ دهد، در سیاستِ آن — چنانچہ دست بریدن و گوش بریدن — شتابي نکنند، کہ دیر، حق ظاهر میشود. و تمام بي سیاستی هم خوب نیست کہ: ترکِ سیاست ضعفِ ریاست است! همه چیز باندازۂ خود باید.

(۴) صحبت علماء و صلحاء

و چون از کارهایٔ دنیوی فارغ شوند، صحبت باعلمأ و صلحأ مقرر کنند. کامگاران من!

هم نشینِ تو، از تو، بہ باشد
تاترا، عقل و دین، بیفزاید

●

هرچہ درین عالم است، از اثرِ صحبت است
ورنہ، کجا یافتی! بید، بهایٔ نبات

و پیوسته با عوام نشستن عادت نکنند، و نہ همیشه خلوت گزین باشند. کہ نہ کثرت کثرت و نہ وحدت وحدت. کہ مدام با عوام نشستن طریقۂ اهلِ بازار است، و همیشه در خلوت بودن طریقۂ درویشان است.

(۵) رضامندیٔ شرفاء

رضامندیٔ اهل البر(۱) و شرفاء، بر خود لازم دانند :

مردانِ خدا، خدا نباشند
لیکن! ز خدا، جدا نباشند

(۶) کسر نفسي

و هر آفریده را بهتر بدانند، و هر مرد را مرد بدانند، و هر شب را شبِ قدر بدانند :

خواجہ! ز شب قدر، چہ جوئی تو نشانی
هر شب، شبِ قدر است، اگر قدر بدانی

و خود را، از خاک کمتر شمارند(۲).

در بهاران، کی شود؟ سرسبز سنگ
خاک شو، تا گل بروید، رنگ رنگ

(۷) استقلال و همت

بابائی نور چشمانِ من! دنیا، دارِ خطراست. چون از جائی، احوالِ هیبت ناک برسد، آدم دست و پاچہ نشود، و استقلال از دست ندهد. همان دم، وضو تازه سازد دوگانہ برائی یگانہ بگذارد، کہ الله تعلیٰ همان سختي بسهولت آسان کند و احسان فرماید.

بیت :

ای کہ! ترساند ترا آگہ شوي
ورنہ، ترساند ترا گمره شوي

---

(۱) گ ـ اللّٰه.
(۲) د ـ شمرید، بیت :

و گفته اند :

'سردار نباید بود، برادر، سردار باید بود'

که :

'سرداری ، سر، داری است' !

اول حقِ غربا و مساکین و یتیمان و مظلومان عاید بگردن میشود ، و روز و شب فکرِ ملکداري و ترددِ دوست و دشمن دامنگیر .

(۸) یادِ مرگ

و نیز آدم را باید که ، روز محشر(۱) و مرگ خود را همیشه یاد نماید که ، الله تعالیٰ قبر را در روئی هر مخلوق نموده . گویا که بیني مثل قبر است. هر کرا بینیٔ خود یاد (۲) نباشد، مرگ از کجا یاد باشد !

(۹) احوالِ خود

و احوالِ خود این مذنب اینست که ، اگر حلال خور را میبینم، قسم ذاتِ پاکِ آن بي نیاز که، همان حلال خور را بهتر از خود هزار بار(۳) میبینم و میدانم، که مثل من عصیانها نکرده باشد .

(۱۰) یادِ حق

قدرت حق تعالیٰ همیشه و همه وقت یاد باشد (۴) ـ التفکر

(۱) ک ـ حشر
(۲) ک ـ بینیٔ خود نباشد
(۳) ک ـ از خود بهتر میدانم.
(۴) ک ـ در تصور باشد که این طور هم بند کیست:

ساعة، خیرٌ من عبادة سنة.

بندگی کن! بندگی کن! بندگی!
زندگی بي بندگی، شرمندگی!

و پندار هرگز نکنند، که بسیار کس دیده شده است که، از پندار خراب شده اند.

(۱۱) نقایص عیاشي

و عیش و عشرت، شعار خود نسازند، که آرام سراسر غفلت است، از یاد حق آدم را دور میاندازد. و غورِ ملک، بر صاحبِ ملک لازم. چنانچه صاحب، از غورِ ملک عاجز و درویش از قوتِ خود پریشان. کلیه اینست که چون، او سبحانه تعالیٰ از تصدق سید ولد آدم علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات، ملک و مال و کامرانی عطا فرموده، پس بهر صورت محکم باید گرفت که خندگی نشود. و هرچه کسی یافته است از فروتنی و عجز و زاری و محبت یافته است. و بهرکار یکه مشغول باشند:

دست بکار، دل بیار باشد!

(۱۲) ساده پوشي

و در لباس ساده پوشی اختیار کنید، و بر لباس متکلف هیچ موقوف نیست. لیکن اسراف را الله‌تعالیٰ دوست نمیدارد، و قناعت خوب است. و اگر لباس خوب بجهت این پوشند، که همه کس شمایان را دانند که اینقدر چیزها قیمتي میپوشند! غلط است. که هرگاه این عطایای الهی و اعانت سرور عالم علیه افضل الصلوات

و اکمل التحیات، یعنی ملک و مال و حشم و خدم، کسی را، در نظر نباشد.

لباس چه چیزهست؟ و بلباس کدام بزرگی است ؟

(۱۳) رسم میژ منت

و رسم تازه، در ملک سند شده است که، اکثر مردمان حاجتمند، اهل الله را تصدیع داده، برای کارهای دنیوي بطریق (میژ) میآرند. و دنیای دون عزیز است، لیکن! چشم پوشیده، دل از دنیا (۱) برداشته، در رضا جوئی اهل الله، ضرور الف ضرور میکوشیده باشند. که رضامندیٔ فقرا، گنج نهفته است. و ترحم بر خلق‌الله باعث زیادتي عمر و جاه و جلال و اقبال.

خواهی که، رضائی حق بجوئی
با خلق خدایٔ کن، نکوئی
حاصل نکنـي رضائی، سلطان
تا، خاطرِ بند دن، نجوئی

(۱۴) روزه و نماز

و بروزه و نماز و زکواة، روز و شب مشغول باشند:

روز محشر که، جانگداز بود
اولین پرسش از نماز، بود

که، میانِ ما مسلمانان و کافران، همین فرق است.

---

(۱) گ- از دنیای دون برداشته اندکی سرد کند، و رضامندیٔ اهل الله را البته.

(۱۵) وظیفہ و اوراد

و بوظیفہ ، هرچہ میل طبیعت باشد، آن را نگذارند. کہ اکثر بوالهوسان، چند روز شغل نموده ، بعده(۱) موقوف میکنند. و کم یا زیاده هرچہ بخوانند، مدام باآن شغل شاغل باشند ــ کہ ترک نمودن وظیفہ، خوب نیست.

حکایت

بعضي کسان، از مملکت بدخشان آمدند، از آنها کسی پرسید کہ : از کجا میآیند؟ و بچہ سبب از وطنِ مالوفِ خود ، جدا شدند؟. در جواب گفتند کہ : بعضي کسان صاحبِ و ظایف بودند، آن شغل را ترک کردند. بنا بران ، بدخشان خراب شد ، و ما مردم جلاوطن شدئیم.

(۱۶) و جہ معمول زمینداران

و آنچہ، زمینداران ملک سند هستند، ملک آنها را ایزد تعالیٰ از تصدقِ رسول مقبول علیہ الصلواة و السلام ــ بر ما مذنبان رحم فرموده ــ حوالۂ ما کرده . و دنیا جایٔ لغزش است! و آنچہ وجہہ معمول، بجهتِ زمینداران مذکور مقرر فرمودیم، دران تفاوت راه نیابد. چون الله تعلیٰ ملک را بر ما ضعیفان عطا فرموده، پس آنچہ، برای آنها مقرر است مسّدِ رمق آنها است کہ بدعاي آنها اثر نکند. ز نهار! ز نهار! معمول شکنني نکنند. کہ ، آه مستحقان و مظلومان خیلي اثرها دارد و زود اثر است.

(۱) گ ـ بعد از آن را ....

(۱۷) باهمي اخلاص و مودت

و برادران همگي در ميان خودها اخلاص و محبت از دل و جان بکنند، و گفتهٔ اهل غرض نامسموع. که از تصدق رسول مقبول عليه افضل الصلواة و اکمل التحيات، پارهٔ نان که از هفت پشت ما مذ نبان را ميسر نبود، موجود. پس شکر رب‌العالمين بجا آورده، اين چند روزه دنيا، بخوبي و بهبودي بسر برند، که هر کس دور و نزديک شنيده ـ احسنت! ـ گويند. چنانچه اين عاصي و برادر مرحوم و مغفور، **ميان محمد خان** (۱) باخودها گذرانده ام، شما هم، همانطور گذرانند. که ـ بي دولتي از نفاق خيزد!

(۱۸) وليعهدی محمد مراد خان

و شما برخورداران را لازم که: نظر بر اسلاف خود نموده، بموجب قانون، سردارئ نور چشم **محمد مراد خان** (۲) را قبول کنند.

---

(۱) محمد خان در 'جنگ جهوک' فرمانده دستهٔ خود بود. و همين شخص است که، قرآن مجيد را بتحريک اعظم خان استاندار تهته، در بين آورده شاه عنايت را بصلح آماده کرده پيش اعظم خان برد. ولی استاندار مذکور به عهد و پيمان خود، وفاداری نکرده، شاه عنايت را شهيد نمود. در سال ۱۱۳۸ هـ محمد خان با دائودپوتها مقابله کرده شکارپور را بتصرف‌خود آورد ـ و در سال ۱۱۴۰ هـ حيات‌را بدرود گفت. (تبصرة الناظرين).

(۲) پسر بزرگ ميان صاحب مرحوم، که بعد از پدر در سال ۱۱۶۷ هـ بر تخت سلطنت جلوس نمود. شهر مراد آباد بنا کردهٔ او بود. سر بلند خان خطابش بود. در ۱۳ ذيحجه ۱۱۷۰ هـ برادرانش او را از سلطنت برداشتند و در شوال ۱۱۷۱ هـ جهان را بدرود گفت و برادر کوچکش غلام شاه بجايش بر تخت سلطنت نشست.

چون سبحانه تعلیٰ، از تصدق سیدالسادات علیه افضل الصلواة و اکمل التحیات، در زندگي این مذنب آورد(۱) پس هر همه را یکجا نشانیده، آنچه گفتني باشد، گفته میشود.(۲) و اگر بعد حیات من خدایش آورد، نورچشم مذکور را، سردارِ مستقل بجائی ما دانسته، هیچ باب از حکم و صلاح او انحراف نورزند.

و چنانچه برخوردار **محمد مراد** سفر ایران اختیار کرده، محض عوض ما و شما برادران از ملکِ سند رفته. سفر ایران نیست گویا

سقراست!

چون انشاءالله تعالیٰ بحرمت مهتر و بهتر عالمیان، صلی الله علیه وسلم، اگر بزندگیء ما آمدهٔ چشم ما روشن، و اگر بعد مرگ من خدایش آورد، نظر بقانونِ و محنتهائیکه در سفر کشیده، محکومِ حکمِ او باشند.

---

(۱) وقتیکه نادرشاه از سند بایران باز گشت نمود، محمد مراد خان را بطور گروگان همراه خود برد. ۱۱ محرم ۱۱۵۳ هـ از لارکانه روانه شد و بتاریخ ۷ صفر ۱۱۵۳ هـ، نادرشاه به نادرآباد (قندهار) وارد شد.

بعد از قتل نادر (۱۱۶۰ هـ) محمد مراد بقصد وطن، در سال ۱۱۶۱ هـ حرکت نموده در ۱۱۶۲ هـ به سند رسید تاریخ ورودش ازین بیت بر میاید:

با مژده رسید، خان عالی بوطن (جعفر)

بافضل خدا، خان جوان بخت رشید
از راه خراسان، بوطن باز رسید (محسن تتوي)

فرزندان دیگر، میان غلام شاه و میان عطر خان، در سال ۱۱۶۲ هـ بسند رسیده بودند. پس ازین ظاهر است که این وصیت، در بین سالهائی ۱۱۶۲ هـ و ۱۱۶۳ هـ نوشته شده است.

(۲) گ - گفته خواهد شد.

(۱۹) سیاست ریاست

و ریاست باسیاست واجبي، آنچنان کنند که از هیچ جا دشمن سر برداشته نباشد(۱).

(۲۰) وصیت خاص

و در هر امر صلاح پرسي از برخوردار **احمد یار خان** (۲) مینموده باشند. و آنچه فقیران (۳) نذر و نیاز برائی ما میآرند، همه کس رابگویند که: هرکس نزد خود نگهدارد. چون الله تعالی برخوردار مذکور را بفضل خود — از تصدق حضرت سید الکونین علیه الصلوٰة والسلام — آورد، آن زمان بیعت کنند، و نذر و نیاز بگذرانند.

تا زمان نورچشم **خدا داد خان** (۴) در ملک و ملکداري، بهیچ باب فرو گذاشت نکنند، و روز و شب از فکر ملکداري،

---

(۱) ک: نتواند.

(۲) فرزند چهارم میان صاحب مرحوم. و قتیکه میان غلام شاه (۱۳ ذیحجه ۱۱۷۰ هـ) به تخت سلطنت نشست، احمد یارخان و میان عطر خان از فرمانش سر پیچي نموده جنگ و جدال را آغاز نمودند. و در جنگ (نهر امرکس نزد روهري) از دست غلام‌شاه شکست یافته، بقلات پناهنده شدند. و بعد از مدتی احمدیارخان روبهند کرد و آنجا ماند. (تاریخ کلهوڑا ج ۱- ۵۹۴- ۵۹۹- ۶۰۲- ۶۱۰.)

(۳) یعني، مریدان و عقیدتمندان.

(۴) فرزند سوم میان صاحب مرحوم، که او را میان صاحب قائمقام ولیعهد کرده بود. و قتیکه محمد مراد خان از ایران مراجعت کرد، خداداد خان باندازه ای ازین موضوع متاثر شد که اختلال حواس پیدا کرد و عاقبت ترک وطن نموده، بهند رفت. (تاریخ کلهوڑا ج ۱- ۵۲۶- ۵۴۲.)

غافل نباشند. چنانچہ شمایان حالا در ادب و حکم ماهستید، بعد از ماهم همین طور باشید. و شما او را قبله گاهِ خود دانید. و برخوردار مذکور (مرادیاب) شمایان را نورچشم خود داند.

اگر برگفهٔ اهل غرض خانہ براندازان، عمل کردید! — خدانخواسته باشد — لاکن، محتاج دیگران خواهند شد. باز آن وقت بدست نخواهد آمد. چنانچہ تیر از کمان جسته را باز عود نیست.

(۲۱) هر چهار مذاهب

و باید کہ مذاهب هر چهار، بر حق باید دانست. فاما! بزرگان ما، در مذهب امام ابو حنیفہ رحمة‌الله، علیه، بودند. و شمایان نیز همین مذهب اختیار کنید.

اگرچہ بعضي مردم نافهم رافضي و بعضي خارجي. اول از اصحاب کرام، دوخسر سید الاولین والآخرین علیه افضل الصلواة و اکمل التحیات، و دو بفرزندي مشرف. پس ما مردم در کدام حساب؟ کہ از هر چهار گوهر، بعضي اختیار و از بعضي دل سرد.

خلافِ پیمبر کسي ره گزید
کہ هرگز بمنزل نخواهد رسید

(۲۲) سلسله طریقت

و از هم چهار ده خانواده، بزرگان ما در طریقهٔ سهروردي هستند.

گرز دل خوانی تو شجرهٔ سهرورد
گردي از هردو جهان بالکل فرد (کذا)

نور محمد(۱) از ایشان ــ و یار محمد(۲) از ایشان ــ و دین محمد(۳) از ایشان ــ و نصیر محمد(۴) از ایشان ــ و شاه علی(۵) از ایشان ــ و الیاس(۶) از ایشان ــ و داؤد(۷) از ایشان ــ و آدم(۸) از ایشان ــ و محمد از ایشان ــ و ابوبکر از ایشان ــ و عیسیٰ از ایشان .

سید میران محمد جونپوري که پیر و مرشد مایان است، هم بر طریقهٔ مذکور بود . از سید میران محمد(۹) تابحضرت رسول مقبول علیه افضل الصلوٰة و اکمل التحیات .؟

'رسالهٔ سهروردي' معه ' رساله از چهارده خانواده' نزد مایان موجوده بود . لاکن! از آمدنِ سفاک ناپاک(۱۰) بر همین ملک

(۱) نورمحمد ۱۷۱۹ - ۱۷۵۳ع - ۱۱۳۲ - ۱۱۶۷ھ (طوفان عظیم) ۱۱۶۷ھ.
(۲) یارمحمد (خدایارخان) ۱۷۰۱ - ۱۷۱۹ع - ۱۱۱۳ - ۱۱۳۲ھ.
(۳) دین محمد ۱۶۹۲ - ۱۶۹۹ع - ۱۱۰۴ - ۱۱۱۱ھ.
(۴) نصیر محمد ۱۶۵۷ - ۱۶۹۲ع - ۱۰۶۸ - ۱۱۰۴ھ.
(۵) عرف شاهل محمد ۱۶۵۷ع - ۱۰۶۸ھ.
(۶) میان الیاس ۱۶۲۰ع - ۱۰۳۰ھ.
(۷) داؤد ۱۶۰۰ع - ۱۰۰۹ھ.
(۸) میان آدم شاه ۱۵۲۰ - ۱۶۰۰ع - ۹۲۷ - ۱۰۰۹ھ.
(۹) سید محمد جونپوري (تولد ۸۴۷ھ). وقتیکه جام نظام‌الدین سمه بر سند حکومت میکرد، سید موصوف از راه جیسلمیر به تته رسید، و هژده ماه اقامت فرمود، (۹۰۵-۹۰۶ھ) و ازینجا به افغانستان مراجعت کرد و در فراه بتاریخ ۱۹ ذیقعده ۹۱۰ھ (۲۳ اپریل ۱۵۰۵ع) وفات یافت و آنجا مدفون گردید.
(۱۰) اشاره‌ئیست بنادرشاه افشار که در حدود سند (لارکانه) بتاریخ ۱۴ ذیقعده ۱۱۵۲ھ وارد شد و از راه شهدادپور (۲۸ ذیقعده) بعمر کوت رسید (۲۹ ذیقعده). میان نورمحمد که در حصار عمرکوت بود، ناچار خود را بنادر تسلیم نمود، و هرچه دولت و مال میداشت بدست نادر رسید. و کتبخانه ملي سند که ازو درمتن اشاره شده، نادر همراه خود به ایران برد .

(باقی حاشیه در صفحه ۱۶)

سندہ کتب خانہ و رسالہا همگي رفتند. حالا در خدمتِ اولاد میران صاحبي، آدمفرستاده ایم. اگر رساله عنایت فرمودند، داخلِ

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۱۵)

شعراء سند تاریخهائی کہ دربارۂ فتنۂ نادر گفته اندہ بدین قرار است:

تخت نشيني: از مخدوم روح الله:

الخیر فی ما وقع- ۱۱۴۸ ھ

میر علی شیر قانع گفت:

لا خیر فی ما وقع- ۱۱۴۸ ھ

کشتہ شدن: از مخدوم روح الله:

الخیر فی ما هو واقع- ۱۱۶۰ ھ

میر قانع گفت:

لاخیر فی ما هو واقع- ۱۱۶۰ ھ

قاضی عبدالقادر تتوی:

شہ نادرہ چو برون شدہ ز میان
راحت آمدہ بهمہ عالمیان
خوش خبر هاتفہ فرمود ز غیب
محو شد آفتِ نادرہ ز جهان ۱۱۶۰ ھ

آدارام تتوی:

شاہ شاهان نادرِ ایران دیار
داشت باغِ دولتش، خرم بهار
ناگہ از حکمِ قضا، پیک اجل
نیز بگز فتش، عنانِ اختیار
بهر تاریخِ و فاتش، عقل گفت:
رخت بست از – تخت هستي- شهریار
۱۸۲۵ = ۲۱۶ = ۱۱۵۹ ھ

این تاریخ کمیٔ یک عدد داردہ ولی اگر بقرار ذیل میگفتی، این کمیٔ یک عدد دور میشد:

عقل تاریخہ از سرِ الهام گفت:

رخت بست از — تخت هستي- شهریار
۱۸۲۵=۲۱۶=۱۱۵۹=۱۱۶۰-۱ ھ

فتنۂ نادر در سند:-

۱- مثل القیامت - ۱۱۵۲ ھ

۲- نادر پاپی خوب نکرد - ۱۱۵۲ ھ

یازدهم محرم ۱۱۵۳ ھ از لارکانہ بہ افغانستان باز گشت نمود.

این نسخهٔ مسمیٰ به — **منشور الوصیت و دستور الحکومت** — نموده میشود.

و در دنیا از فرزندان — بجز اسم الله تعالیٰ جل شانه و سید السادات علیه افضل الصلوة و اکمل التحیات — عزیز تر نیست. و نیز قیاس کنند که البته چیز خوب بفرزندان گفته میشود:

هر دعائیکه پدر، در حق فرزند کند
هیچ شک نیست که مقرون باجابت باشد

بنا بران، مکرر سکرر بقلم آمده که: نفع شمایان سراسر در اخلاص و محبت است. اگر تفاوت نمودند، بجز ندامت ثمره معلوم نخواهند کرد.

(۲۳) تقسیم ملک و محاصل

بابای نور چشمان من! شمایان میدانند که پارهٔ زمین هر کدام را — چنانچه او سبحانه تعلیٰ از تصدق رسول الثقلین علیه افضل الصلواة و اکمل التحیات — باین مذنب عطا فرموده، تفریق کرده، جداگانه داده ایم، که هم کس قابض و متصرف است. چنانچه:

(۱) پرگنه لاکهاوت، از سرکار سیوستان(۱) و پرگنه لده ڈکن معه لوهري، که در زمین لده ڈکن (۲) میباشد. بنور چشم راحت جان **خداداد خان**.

(۲) پرگنه کاکری و پرگنه الور، از سرکار بهکر بنور دیده لخت جگر **عطر خان**.

---

(۱) ک - سیوستان از پرگنهٔ لارکانه معه؟
(۲) ک - لاه کاکنه؟

(۳) ضلع شهدادپور، از سرکار نصرپور، و پرگنه ماتهیله، از سرکار بهکر، بنور دیده **احمد یار خان.**

(۴) سوایٔ پرگنات مزبور، که در دست این عاصي هستند، آن در حین حیات من و بعد از من، بنورچشم **محمدمراد** داده‌ایم. و پرگنه چاندوکه و کاچهه اکثر از قدیم، تعلق بسرداري دارد. این همگي به برخوردار **محمد مراد** دادیم.

(۵) نصف پرگنه کندیاره و تپه رانی پور، (عمله پرگنهٔ کاکري) و نصف پرگنه باغبان، و دهم حصه کاچهه، و چهارم حصه موضع فتح‌پور، چنانچه در حین حیات برادرم مرحوم و مغفور **محمد خان** و بعد از و در دست نورچشمي **فضل علي**(۱). و بهر باب شمایان متفق با جان و مال یکجا باشند، و بر گفتهء اهلِ غرض عمل نکنند.

چنانکه این مذنب، حضرت یعقوب وار (علي نبینا و علیه السلام) در گریه. لاکن چه فائده؟ که دل از عصیانها سیاه، مگر الله تعلیٰ ارحم‌الراحمین است. از تصدقِ جاه و عزت حضرت خیرالبشر علیه افضل الصلواة و اکمل التحیات، رحم فرماید که غریب الوطن بخیریت بیاید، و فراق دیر ساله را بوصال سیراب و کامیاب فرماید.

و رضا جوئي برخوردار **محمد شفیع** و برخوردار **شاه محمد** ولدان اخوي **محمد اسلام**، بر خودها لازم دانند، که آنها بغیر

---

(۱) گ - فضل علي ست، دران سوایٔ النصف محصول، و آنچه از ابوابها وغیره تا حال بعمل آمده، من بعدهم بهمان طور بعمل آرند. و سوایٔ گذشته و پیوسته از فرزندان این مذنب بابرخوردارِ فضل علی در هیچ باب کسی را دعویٰ و دخلي نیست. و نورچشم فضل علی در هر باب باشمایان متفق باجان و مال یکجا میباشد و برگفتهٔ اهل غرض عمل نکند.

خدائي تعالی و رسول مقبول صلي الله عليه وسلم ، ديگر والي و وارث ندارند .

و شمايان ما بين (۱) خودها نيز ، نصف را (۲) محصول و خرج ملكداري ـــ چنانچه باين مذنب ميدهند ـــ بنور چشم **محمد مراد** را بهمان دستور بي كم و كاست (۳) ميداده باشند. و يک پرزه خسره را بدفتر برخوردار مذكور ميسپرده باشند .

و نشود كه مردم هنودان خانه بر اندازان (۴) اهل دفتر وغيره ، از خسره چيزي اراضي كم كنند ، و هر يک را در دولت

---

(۱) گ ـ باآئين .

(۲) گ ـ عوض محصول .

(۳) گ ـ بی كم و كاست جواب ميكرده باشند، و يک پرت.

(۴) ميان صاحبان كلهوره، بهندوان اعتماد بسيار داشته و تعصب مذهبی در بين آنها نبود . و محكمه انشا و امور مالی مملكت را به ايشان واگذار نموده بود . چند از عهده داران نامی آنها، بدينقرارند :

۱- برخوردار مهته موتو مل	(در زمان يارمحمد و نورمحمد)
۲- ديوان مانجهو مل	(در زمان نورمحمد)
۳- ديوان گدو مل	(در زمان نورمحمد ـ غلام شاه و سرفراز)
۴- ديوان چيلارام سيوستانی	(وزير امور مالی)
۵- ديوان كهنشامداس	(در زمان غلام شاه)
٦- ديوان پالكرام	(محكمهٔ انشاء در زمان غلام شاه)
۷- شيوک رام عطارد	(منشی ـ مؤلف انشای عطارد . در زمان غلام شاه و سرفراز)
۸- ديوان گلراج مل، وكيل	(در زمان سرفراز خان)
۹- لاله امرت راء وكيل	"
۱۰- ديوان جسپت راء وكيل	(برادر ديوان گدومل ـ در زمان عبدالنبی)
۱۱- لاله عزت راء	(در زمان عبدالنبي)

(باقي حاشيه بر صفحه ۲۰)

خواهي فريفته نموده ، در شمايان عداوتي پيدا كنند ، كه اكثر شيوهٔ مردم برهمكاران ، همين گندم نما جو فروش اند. و اخلاص و محبت و برادري را بحطام دنيوی ، مبدل نكنند . كه مشت پوشيده هزار دينار .

(٦) و برخوردار **غلام نبي** و **عبدالنبي** خرد سال و هم برادران شمايان ميشوند ، و هم بجائي فرزندان شما اند (١) پارچهٔ زمين پرگنهٔ جنيجه معه وچوله ، بهر دو برخورداران

(بقيه حاشيه صفحه ١٩)

١٢- مهته ديوداس		"
١٣- ديوان مولراج		"
١٤- مهته هركرن مل		"
١٥- ديوان گلاب راءِ		"
١٦- ديوان اجو مل (عامل)		"
١٧- ديوان تاراچند (توشكچی)		"
١٨- ديوان هريراءِ	"	"
١٩- ديوان سهجرام	"	"
٢٠- ديوان مانكراءِ (توشكچی)		(در زمان عبدالنبی)
٢١- ديوان مولچند	"	"
٢٢- مهته دوله رام	"	"
٢٣- بهيه دوله رام	"	"

(رك :- مقالات الشعراء ٨١- ٤٦٤. قصيده بمدح عبدالنبي. نامهٔ نغز- انشاء عطارد- هير و رانجهه عطارد- تحفة الكرام- فتح نامهٔ عظيم الدين- يادداشتهائی ديوان گدومل - سنڌي هندن جي تاريخ - (دو جلد)- تاريخ كلهورا ص، ٣٢٠- ٣٣٤- ١٠٩٢- ٤٤٣- ٥١٨- ٥٢٨- ١٠٩٣- ٧٠٠- ٧١٤- ٩٤٢- ٦٨١- ٦٨٢- ٦٩٣- ٦٩٥- ٨٣١- ٨٧٧- ٨٩٣- ٨٩٦- ٩٣٨- ١٠٤٥٠)

(١) گ - هستند.

مذکور دادیم، کہ بمُہر خود و مہر شما بنام برخورداران مذکور نمودیم . نصف محصول شرح خودها گرفته باشند ، و سوایٔ نصف ، دیگر تکلف نکنند .

(۷) و برخوردار **غلام شاه** را پرگنهٔ خطہ معہ تلتي . در آن هم، چهارم حصہ عوض محصول، از فصل ربیع و خریف و ابواب هایٔ دیگر ، چنانچہ سر شماري و پیشگي هنودان و سواشي ملاحان و اجاره وغیره بازیافت، و سہ حصہ برخوردار مذکور خود متصرف باشد. و ناله واقع نوشهره ابره و قریہ کهاوران عدم تکلیف.

(۸) و آنچہ فصلانہ و یومیه از **مادران** شمایان مقرر است، دران تفاوت نکنند. اگر تفاوت نمودید! الله تعالیٰ قادراست و رزاق روزي دهنده است . خیریت بهم حال میگذرانند کہ گفته اند. ع

شبِ سمور گذشت و لبِ تنور گذشت

(۹) چنانچہ در(۱) حیات مرحوم مغفور **غلام حسین** وجہہ فصلانہ مقرر است، بفرزندان او میداده باشند، و دران تفاوت نکنند. و آنچہ حصہ محصول از اخوي **محمد اسلام** و **تاج محمد** و **محمد عارف** و برخوردار **سائیندنہ** . و هرچہ وجہہ فصلانہ برخوردار **محمد علي** مقرراست، دران تفاوت نکنند.

(۱۰) و آنچہ حصہ ها مردم صلہ الرحم در دیہہ ها هست، و انعام و کاشت درکاچهہ ، گذشته و پیوسته بعمل آمده است، حالا نیز ، بدان موجب بعمل آورده باشند و مدام میداده باشند .

(۱) ک - حین .

(۱۱) و فقيران سرائي كه هستند، همه ها را يكسان بيك نظر نبايد ديد، چنانكه گفته اند. ع:

با دوستان مروت با دشمنان مدارا

كه، هر همه بيك طور نيستند. بعضي - لحمك لحمي - و بعضي - دسك دمي - و بعض اوقات گذاري و بعض منافقي و بعض زمانه سازي و بعض از وطن خودها رنجيده، درينجا آمده، موئي گذاشته، خودرا فقير ميگويانند، و قابو چي(۱) اند. چنانچه از آمدن آن سفاك (۲) ناپاك، احوال هركدام را معاينه نمودند، و خوب ملاحظه كردند. پس اگر ياد آرند، حالت هر كدام را بخاطر داشته، بموجب پيش رفت، بعمل آرند. و اسم هر كدام موافق و منافق، اسم وار بقلم نيامده، كه منافقان بيدار نشوند، و همچنان بخواب غفلت باشند (۳).

(۲۴) دربارهٔ عدالت

و در مقدمهٔ عدالت، خودرا و غير را بيك نظر بايد ديد، كه گفته اند:

آنچه برخود نه پسندي، بر ديگران روا مدار.

(۲۵) شيخ غلام محمد و شيخ شكرالله

و برخوردار شيخ غلام محمد و شيخ شكرالله را بمنزل

(۱) دربان، دروازه بان.

(۲) اشاره ئيست بنادرشاه ايراني.

(۳) ازين برميايد كه درفتنهٔ نادر، از ملازمان ميان صاحب وفاداري را بجا نياورده، و ميان صاحب صلاح ندانست كه آسامي آنها را فاش كند، چون ميترسيد كه پس از مرگش، ايشان اغتشاشاتي نموده، بفر زندانش آسيبي برسانند.

برادران دانند. که آنها نمک حلال و فدوي هستند. و شیخ غلام محمد جفاها دیده و محنتها کشیده است. (۱)

(۱) این هردو برادر از امرای نامی، میان صاحبان کلهورا بوده، و در دستگاه مملکت نفوذ بسیاري داشتند. و قتیکه نادرشاه مرادیاب خان را بایران برد، شیخ غلام محمد نیز بهمراه او رفته و آنجا اقامت گزید. و در ۱۱۶۳ هـ بعد از قتل نادرشاه، صاحبزاده مرادیاب بوطن رهسپار شد، غلام محمد هم در رکابش بود. و قتیکه بمسقط رسیدند، غلام محمد در آنجا کشته شد. (تحفة الکرام ج ۳ ص ۱۱۱) این خبر در همان سال (۱۱۶۳ هـ) به سند رسید و شیخ شکرالله برای آوردن صاحبزاده مذکور بمسقط روانه شد و در آنجا سال ۱۱۶۴ هـ مسموم گردید و زندگاني را بدرود گفت. مرادیاب تنها بوطن رسید.

محمد پناه رجا تتوی، قطعه تاریخ، واقعه این هردو برادر چنین نوشته:-

افسوس! زین دو واقعهٔ جانگداز و تن
فریاد! ازین دو قضیه، پیٔ همد کر شدن

از سوز و درد این دو برادر، هزار آه!
باید، چو شمع مجلس ماتم، گداختن

بودند، ز اتحاد، چو بادام توامان
دلهای شان، نخواسته از هم جداشدن

بودند بسکه پیرو سبطین مصطفیٰ
شد سنت سنیهٔ شان ختم هر دو تن

باحربه شد، غلام محمد شهید، و رفت
با زهر، روح طاهر شکرالله، از بدن

سال دو این شهید، دو مصراع گفته شد
هریکجدا، فصیح بطرز فن سخن

شد آن یکی پی حسن سنت حسین ۱۱۶۳ هـ
و آن دیگری، به پیرویٔ سنت حسن ۱۱۶۴ هـ

(باقی حاشیه بر صفحه ۲۴)

(٢٦) هندو محرر

باقي، منشئ خاص از هنودان هرگز ندارند. که بعضي جا در کتابتها نوشت و خواند از احاديث و آيه قرآن بوقوع سي آيد. در خواندن و نوشتن از احاديث و آيتهائي قرآن عاجز ميشوند. ازين سبب آنهارا در کارهائي ديگر نوشت و خواند، حسابی وغيره پروانجات بايد داشت.

(٢٧) براهوئي

باقي، مردم براهوئي. از آبا و اجداد دوست و دشمن باخودها بوديم. ليکن دران روزها مردم راست باز درميان بودند، که پاس سخنداریٔ خود، مد نظر ميداشتند. و حالا، براهوئي منافق و خود مطلب و دروغ گو. پس بايد که بر چاپلوسئي او، از فکر او، غافل نبايد بود.

غافل منشين، که همنشينِ تو بد اند
و آن ديو دو رنگ راه دينت بزنند.

(٢٨) دائود پوته

و مردم دائود پوته که هم زر خريد و هم از احسان خريده شده اند، که هم لشکر و هم عصائي مغلان در دست(١) خود دارند،

(بقيه حاشيه صفحه ٢٣)

چون داد اي خدا! شرفِ پيروي بشان
محشور ساز هردو، بهردو شهٔ زمن
(مقالات الشعرا ٢٢٦)

از اين دو واقعه نيز برميايد که اين 'وصيت' قبل از ١١٦٣ هـ نوشته شده، وقتيکه اين هردو برادر در قيدحيات بودند.

(١) گ. دست دارند، خود آنها را بگفتهٔ مردم خود مطلب بی هيچ وجه بيدل.

آنهارا هیچ وجهہ، بگفتهٔ مردمِ خود مطلب، بیدل نکنند. کہ خوشنود بوده در چاکري حاضر بوده باشند.

(۲۹) مغلان و خبرگیري لشکر

و بامغلان، در ظاهري فرمانبرداري و اطاعت، هیچ فرو گذاشت نکنند. و در باطن طریقهٔ زمینداري کہ از آبا و اجداد است، از دست ندهند.

و احوال پرسي و خبرگیريِ لشکر خودها، برخود فرض و عین فرض انگارند. چنانچہ لشکر بمنزل تنبول است. اگر تنبولی در خبر گرفتن تغافلی کنند، برگ تنبول سوخته شود. لشکر(۱) نیز ازان قبیل است، باید کہ روز و شب از آنها تغافل نکنند، کہ وقتِ کار، ماندگي نکشند. چنانچہ در خیر، فکر شر و در شر، فکر خیر. و از خبر گرفتن قلعہ جات بابت سرب و بارود و اذوقہ وغیره، کار قلعہ باشي ها، از شمایان سر انجام نموده، باوشان رسانند، کہ مقدمہ قلعہ هاي سرحدي، خیلي نازک:

سرِ چشمہ شاید، گرفتن بہیل
چو پر شد، نشاید گذشتن بپیل

(۳۰) بندگیٔ خدا

و اوقات، در بندگئ حق سبحانہ و تعالی، و صلواة بر آنحضرت علیه افضل الصلواة و اکمل التحیات. بعد آن بکارهایٔ دنیوي و شغلهائي دیگر کہ، در صدر، بقلم آمده، همگي بجا آرند.

(۱) کہ لشکر هم این مثل است، باید کہ از پرداخت و برداشت آنها غافل نباشند.

و سرداري آسان نيست، كوه بدندان كشيدن است. و در تغافلي خندگئ عالم و بيخبري خود تا امكان باشد.[؟ كذا]

صيغهٔ سر شماري مسلمانان(١) فردا هرگز گرفتن اعتبار نكنند. و اگر ـ خدانخواسته باشد ـ ضرور شود. و آن ضرور بركه و مه معلوم شود. پس برائی رفاهيت خلق الله ـ ع:

گر ضرورت بود، روا باشد!

(٣١) جزيه

و جزيه از هندوان، سال بسال ميگرفته باشند. بلكه برایٔ خرج و خوراك و پوشاك خود، همين مبلغ جزيه را نگاه دارند، كه طيب است.؟

(٣٢) ملك سيوي

و تابدسترس خود، ملك سيوي و ملك گجر را فراموش نكنند. و روز و شب مخالفان كوهي و دشتی در نظر بوده باشند، كه در همين وقت كه روز بروز، شعلهائی (٢) خطرناك بر ميخيزند. پس! هر چند روز و شب از خبرگيري ملك خداداد و پرداخت لشكرها ميكنند، بجاست.

(٣٣) خاتمهٔ كلام

و از ملاقات اهل الله، غافل نباشد، كه ملاقات اهل الله كيمياست.

(١) گ ـ مسلمانان و مواشی گرفتن نگزيد.

(٢) گ ـ شغلهائي.

و مارا، آنچه از سبب مهر پدري و فرزندي بخاطر گذشت، نوشتيم و گفتيم. آينده هرچه رضاحق سبحانه تعالى بوده باشد ميشود.

دل عبث چندين، ز تقديرِ الٰهي ميتپد
ميشود قلابه محكم تر، چو ماهي ميتپد

باقي شمايان را، معه كارهاى اين جهان(۱) بخداى تعالى و حضرت سيد المرسلين (۲) افضل الصلواة و اكمل التحيات، سپرديم.

آمين! ثم آمين!!

يا رب‌العالمين، برحمتك يا ارحم‌الراحمين!

تمت

---

(۱) ك - اين جهان و آنجهان.

(۲) ك - سيد الاولين و الاخرين عليه.

ضمائم

(۱)

سه مکتوب راجع به جنگ جهوک

۱- مکتوب میان یار محمد (خدایار خان) والی سند به پسر خود، صاحبزاده میان نور محمد، که در آنوقت در خدا آباد بود. این مکتوب در میدان جنگ نوشته شده است.

۲- رقعه(؟) درباره چگونگی جنگ فرزند(؟)، نواب سید حسین خان استاندار ملتان، با شاه عنایت صوفی.

۳- رقعه میرانسنگ کهتري ملتانی که دران چگونگیء مجادله خدایار خان میان یار محمد عباسی باشاه عنایت صوفی نوشته شده است.

(١)

مکتوب میان یار محمد (خدا یار خان) والي سند (متوفي ۱۱۳۱ هـ)

برخوردار اقبال امارت، نورچشمي میان نور محمد جیو، در حفظ الٰهي باشید!

این دو کلمهٔ مجلیٰ بجهتِ رسیدن خبر خیریت اثر قلمي مي گردد که:— این جانب، برفاقت امارت پناه نواب اعظم خان جیو(۱)، از دریای آوتهل کوچ کرده بسرِ جهوک مکانِ مفسد(۲) رسیدم.

چون آنها بر گرد قلعهٔ خود، خندقِ عمیق پیشتر حفر کرده بودند، جایٔ جلو کردن نبود. لا جرم بر نیم کروهي جهوک، دائرهٔ لشکر نموده، استقامت کرده شد.

چنانکه روز شنبه هفدهم ماه ذي قعده ۱۱۲۹ هـ(۳) تمام روز، لشکر سوار و پیاده بر گرد خندق و قلعه و نواحي آن، جولان میکرد و تردد مي نمود. مفسدان را یارایٔ مقابله نبود.

چون شبِ یکشنبه در آمد، بر رویٔ مفسدان، چوکی نشانده شد، و لشکر تمام و کمال در دائره‌گاه نشسته بود. شبِ مذ دور یک پهر شب باقي ماند، فوجي از تعبیه مخذول — که در حقیقت روح تمام مفسدان بود — مقدار یک هزار و هفصد (۱۷۰۰) پیاده

---

(۱) استاندار تهته

(۲) اشاره نیست به شاه عنایت صوفي

(۳) ۱۲ اکتوبر ۱۷۱۷ ع

شدہ، بقصدِ شب خون، خود را بہر گونہ تا بلشکر رسانید. جوق جوق گشتہ از چند جا در آمدِ لشکر شدند، و در تردد و برگردیدن، از خود تقصیر نہ کردہ، اسلحہ را بکار سي آوردند. چنانچہ آدم از لشکر بکار آمد. اما! جوانانِ رزمجو و دلیرانِ جنگ طلب، در آن هنگامِ شب، در کشتن و زدن و بستنِ مفسدان، چنان جد و کد بکار بردند، کہ از جملۂ آن فوجِ مفسدان، معدودي جان بسلامت بردہ باشند، و الا هر هم علفِ تیغِ خون آشام شدند.

اکثر **پهواران**(۱) با **قاسم** پسر **گهرام** و **سید بولہ** (بولو) وکیل تهتا و **احمد بوبکاذي**(۲) و برادرانِ سردمِ **اودهیجہ**(۳) و دیگر زمینداران کہ خود را در طومار فدائیان منتخب کردہ بودند، هر هم بپایۂ تیغ براہِ عدم رفتند، و تا صبح پگاہ این هنگامہ قائم بود.

و از اتفاقات جمیلہ، در وقتیکہ این هنگامہ برپا شد، اکثر فقیران کہ بر گرد تنبوۂ (۴) سرکار قائم بودند، از جاۂ رفتہ، و جماعۂ مفسدان هجوم آوارہ بر ڈیوڑهي (۵) آوردہ چیرہ دستي میکردند. اما! نور چشم کامگار **میان داؤد**(۶) و **میان غلام حسین**(۷) و اخوي **میر محمد**(۸) و دیگر خاصہ خیل، بر وقت حاضر شدہ،

(۱) قبیلہ ئیست در سند - پہَهنوَرْ
(۲) بوبک، قصبہ ئیست در ضلع دادو
(۳) قبیلہ ئیست در سند - اودیجہ
(۴) تنبو بمعنیِ خیمہ
(۵) ڈیوڈي بمعنیِ دروازۂ خیمہ استاندار
(۶) داؤد بن یار محمد خدا یار خان. پسرش میان محمد علي متخلص بہ عالي شاعر فارسي بود (رک: مقالات الشعرا)
(۷) بن یار محمد خدا یار خان.
(۸) متوفي ۱۱۳۱ ھ بن میان نصیر محمد متوفي ۱۱۰۳ ھ

دستبازیہای رستمانہ کردہ، بسیاري را بجہنم فرستادند، و غبار فتنہ را باآب شمشیر فرو نشاندند. تاحال ھر کہ از آوارگان چپ و راست گرفتار میشود، بسزا میرسد.

دیگر ھمہ خیر و صلاح است، خاطر جمع دارند، و ھنوز حرب باقیست. انشاءالله العزیز عن قریب مفسد بکیفر کردار میرسد.

عجالة الوقت این خط سرسري نوشتہ شد.

اسپ سواري میان داؤد قریب پنج شش زخم بروی و دیگر جاھا دارد. ھمچنان اسپ میان محمود و میان غلام حسین نیز زخمہا برداشتہ. و خود الحمدلله بخیر و سلامتي اند.

غرض این طول مقال بتفصیل تعلق دارد، متعاقب بقلم خواھد آمد. اسپ خوشحال پسر جمال و منوچہر و خیالي ولد صدر و یاقوت و بشیر و ابراھیم و حسین و ملاصالح و .... و دیگر فقیران، کم و بیش زخم سبک و گران دارند. (۱)

---

(۱) رک: مکاتیب تاریخي نسخہ خطي دانشگاہ سند (حیدرآباد) ورق ۱۲۰ تا ۱۲۳ (نمبر ۱۱۶۴۲۰)

(۲)

رقعہ :- محاربہ فرزند؟ نواب سید حسین خان بادلیر مفسد (۱)

اشتیاق مواصلت سامي چندانکہ بہ قلم در آرد، یکي از صدہ و احد از بیحد تواند بود. بنا بر اظہار آن را بوجدان ضمیر منیر وا گذاشتہ، نقاب از رخ شاهد مدعا میکشاید کہ: عنایت نامۂ جان افزا جمعیت نما، در زمان دلکشا و اوان بہجت پیرا، ورود شفقت فرمود، و غنچۂ خاطر فاتر را چندان خندان گردانید، کہ عندلیب باطن از کسوت غم بر آمدہ، لباس شادي پوشید.

در باب استفسار حقیقت جنگ و جدل دلیر مفسد، نگار یاب قلم تلطف رقم شدہ بود، برین منوال است کہ: چون بندگان نواب مستطاب معلي القاب گردون جناب، آب گوہر سیادت و نقابت، تاب صمصام شجاعت و جلادت، رنگ و بوی گل بہادری و دلیری، زیب تمام عرصۂ دلاوری و شیری، دل دہ بہادران پر دل، قوت بخش تہمتنان نبرد منزل، خان و الا شان، سمو القدر علومکان، سید حسین خان بہادر، سلمہ الله تعالي، از پیش گاہ عنایت حضرت خاقان، بخدمت صوبہ داریٔ دارالامان ملتان سرفرازی یافتہ، بہ اوقات بہین و ساعات سعادت قرین، داخل صوبۂ مذکور گردیدند. و زمینداران صوبہ، نظر بر بندہ نوازی و مفسد گدازی،

---

(۱) اشارہ ئیست بشاہ عنایت صوفي.

بندگان ایشان، حصولِ سعادتِ ملازمت را، مبدأ صبحِ دولت تصور کردہ، ہر یک بکمالِ عجز و بندگی، و اطاعت و سر افگندگی، دستِ امید را ہمدستِ وصولِ دولت، مجرای حضور خدمت و الا درجت نمودہ. و مفسدِ بد سرشت از روی خیرگیِ عقل، نظر بر کثرتِ جمعیت پریشان طلعت، از راہ اطاعت و انقیاد منحرف گشتہ، قدم نہ طریق باغیگری، و گامِ پیمای وادیِ طاغی سری گردید.

نواب صاحب والا شوکت گردون حشمت، **صاحبزادہ** بلند قبال را، برای استیصال آن بدمآل، بجمعیت شایستہ و افواج بایستہ و عرابہ توپ رعد صوت و جزایر برق نوائر، روانہ فرمودند.

حینی کہ **صاحبزادہ** عالی نسب والا تبار، در پرگنہ **کھای بلدی**(؟) نزول نصرت شمول فرمودند، وہم **جمعہ** وغیرہ زمینداران، حسب پروانہ **نواب‌صاحب**، شرف‌اندوز خدمت **صاحبزادہ** عالیجاہ شدہ، مصدرِ تردد گردیدند. مفسدِ بد نہاد شیطنت بنیاد، از اندرون قلعہ، جنگِ تیر و تفنگ قائم نمود. ہر چند افواج منصورہ، تا دو ماہ شرائط پردلی و جانفشانی بجا آوردند. اما ازانجا کہ گردِ قلعہ مفسد، طغیانی آب بمرتبہ بود، کہ از چہار طرف تا دہ کروہ، نشان خشکی نمایان نمی شد. بنا بران، حوافرِ خیول لشکر، خاکِ قلعہ آن باد پیمارا، چون گردِ گرد باد، در ہوا بپرانید.

نواب صاحب، خانِ والا شان **میر محمدباقر** بخشی سلطان را، با منصبداران متعینہ صوبہ، برای کمک روانہ کرد. بعد رسیدن ایشان، خان بلند مکان **سعادت خان** نیز، خود را بافواج شایستہ در خدمت **صاحبزادہ** مشرف ساخت. ہنگام صبح **صاحبزادہ** عالی گہر، بی شائبہ توقف، بر ہودجِ فیل کوہ سر، سحاب صور،

سواری فرموده، بالشکر ِ گران از آن آب ِ بیکران عبور نمودند، و نزد قلعۂ مفسد رسیده، مور چال قائم کردند. مقهور ِ بد سگال هنگام ِ شب بعزم شبخون بر آمده، بر مورچۂ خان ذیشان **سعادت خان** جنگ بی درنگ نمود . چون ِ همتی کہ موجب ِ استیصال و شجاعتی، کہ باعث ِ خرابیٔ احوال او بود، بواقعی بوقوع رسید، **خان** معزیٰ الیہ، هم آمدن اورا در سلسلۂ افواج خود، نخچیر بدام تصور کرده، آنچنان محرم آئین ِ تیغ بازی، و آشنای روش ِ عدو اندازی، گردانید کہ، از همت بیگانہ گشتہ، قدم واپس نهاد، و عجالتا بر مور چال ِ لشکر **صاحبزاده** شتافت. از ین طرف هم بهادران ِ دشمن گیر و دلاوران ِ نصرت تدبیر، بہ قسمی شرائط ِ شجاعت و هزبری و لوازم جلادت و شیری، بظهور رساندند، و بوارق نار بار بر آن خار ِ خار مقدار، بہ آئینی ابرهای امطار ِ نیام بر آوردند کہ، آن خس ِ بی بار از نائره آن، غیر از آنکہ خودرا در گوشہ افگند، پناهی ندید. آخر الامر گریخت و بپای بدبختی، خود را در قلعہ ریخت . **صاحبزادهٔ** ظفرنشان بعد حصول این فتح نمایان، افواج ِ بحر امواج را، بر دروازۂ قلعہ نشاندند، و بمزید تاکید فرمودند کہ : تمام شب هر یک از بهادران ِ نصرت نسب، بمرتبۂ مراسم ِ خبرداری و هوشیاری بکار برد، کہ موی از سر ِ آن نا سزا، از روزن ِ در بدر نشود! . از آنجا کہ از نشستن ِ آنها، راه گریخت از طرف دروازه، بر مفسد ِ مردود مسدود شد، هنگام نیم شب، دیوار قلعہ را کہ رستم دلان لشکر، از سکر ِ بادۂ شجاعت فتح و فیروزی بمحاصره بدر آورده بودند، شکستہ راه هزیمت پیمود .

نظم

سپاهِ پادشاهی، فتحِ یابان		عدو از سوزِ غم، بس دل کبابان
سپاهِ پادشاهی، در شکر خند		عدو چون غنچه، دستار از سر افگند
سپاهِ پادشاهی، دل کشاده		عدو چون بوم، در ویران فتاده
سپاه پادشاهی، شاد و فیروز		عدو لشکرش، ناشاد و دل سوز
سپاهِ پادشاهی، پُرنشاط است		عدو هردم به غم هم ارتباط است
سپاهِ پادشاهی، رو به شادی		عدو عاجز، بدستِ نامرادی
سپاهِ پادشاهی، پرشکوه است		عدو از جانِ خود، هرجا ستوه است
سپاهِ پادشاهی، دل خروشان		عدو چون مردگان، از لب خموشان
سپاهِ پادشاهی، نصرت اندوز		نشسته بر عدو، پیکان جگر دوز

تا حال صاحبزاده بلند اقبال، برای ضبطِ مال آن پائمال، دران جا اقامت دارند، و جنگ جویان چست همت، دنبالِ آن بد سگال تعین. عنقریب به اقبال ابد اتصال بادشاهی، قتیل میشود یا اسیرِ حبال قهر و غضب میگردد.

من بعد، هرچه بظهور خواهد پیوست بقلم نیاز خواهد آورد (۱).

❋

(۱) رک: رقعات قاضی عبدالرسول سیوستانی و منشی جانمحمد المتوفی ۱۱۲۳ هـ (صفحه ۳۰۶ تا ۳۶۱) ملک دانشگاه سند حیدرآباد. (نمبره ۲۰۴۸۰).

(۳)

رقعہ میران سنگھہ کھتری ملتانی
(مجادلۂ خدایار خان بہ عنایت(۱))

روزے مقہور پر فتور، و مجبور شقاوت نشور، **عنایت** بے ہدایت، کہ بمقتضای خیر گی باطن ندامت مواطن، نظر بر انبوه گروه نکبت پژوه — کہ بانواع خداع و اقسام تزویر فراہم آورده بود — بہ کسان نواب مستطاب معلی القاب، منظور انظار خان نواب صاحب **اعظم خان**، قدم از شاهراه اطاعت و سلوک بیرون نہاده، گام پیمای ودای جسارت، کہ موجب خسارت اموال بہبودیش بود، گردید.

نواب معزی الیہ، نظر بر قلیل جمعیت خود، انہدام آن ناکام بد سر انجام، بذات خود مقرون مصلحت نہ انگاشتہ، عرضداشت بہ استدعای صدور احکام والا، در باب امداد و اعانت، بنام نامی **خان** والا شان، رفیع القدر و علو المکان. موسس اساس شجاعت و سپہداری، مشید ارکان شہامت و تیغ گذاری. بیت بی نقط دیوان عدو بندی، مصرعۂ موزون نسخۂ سعادت و بخت مندی. آب شمشیر جلادت و دلیری، پیکان خدنگ شیر مردی و شیری. یکہ تاز میدان نبرد و ہیجا، صاحب نصرت معرکہ آرا. بعالی ہمت صف شکن لشکر حساد پر عناد، بوالا نہمت برہم زن سواکب عدوان بی بنیاد. بہ آب لطف آب بخش چہرۂ اطاعت پذیران، بہ آتش قہر

(۱) اشاره نیست بشاه عنایت شہید.

برق خرمن سوز انحراف گیران. بدست کرم دستگیر بید ستان روزگار، بپنجهٔ همم پنجه شکن قوی پنجگان تعدی شعار. گل خوش بهار گلشن خونخواری، گوهر آب دار دریای کارزاری. شیر ساحت نبرد آزمائی، دلیر مساحت ناورد آرائی. شیرازهٔ کتب ظفر و نامداری، طغرای مناشیر نصرت و کامگاری. قطب سمای جنگجوئی و عدو کشی، علم افراز معارک تیغ زنی و سرکشی. طراز آستین ابهت و اقبال، نگار گریبان عظمت و اجلال. گوی زن میدان خونی، نشانه انداز عرصهٔ لاکونی. همت بخش دلیران، قوت ده هزبران و شیران. عالی مرتبت معالی منقبت. سلالهٔ خاندان عز و علا، عضادهٔ دودمان مجد و اعتلا. صیقل آئینهٔ افاضت و جوهر شناسی، **خدایار خان عباسی.** بجناب اقدس و اعلی، ارسال نمود.

در حینی که، عرضهٔ **نواب** بنظر والا گذشت، و بر وفق استدعای ایشان، حسب الحکم جهان مطاع، در بارهٔ تنبیه و تخریب مفسد بد سگال، بشرف صدور پیوست. بندهٔ **خان** معزی الیه. ورود مسعود آن را و سیلهٔ جمیلهٔ استیصال آن بد خصال انگاشته، از روی تمام شجاعت، بر زبان فتح بیان فرمودند که: تا سر آن ناسر، در پای چوگانیان ظفر نشان من، بخاک نخواهد آلود! و قلعهٔ آن قابل القلع از آب سیوف سیف کشایان ما، چون قلعهٔ ریگ، از پا نخواهد افتاد! و مال آن بد مآل تمام و کمال، در خزانهٔ والا بضبط نخواهد در آمد! اصلا بفکری دیگر نخواهم پرداخت! بیت:

مراد ضمیرم همین ست و بس
بفکر دلم هم چنین ست و بس

چون صورت این خیال اشکال در پیشگاه همت والا یش، بطرح آسان

نقش بست، بی شائبہ توقف، بافواج نصرت اسواج و جنود فیروزی اندود، روانہ سمت مفسد وخیم العاقبت شدند. ہر گاہ نزدیک حصارِ آن بد شعار رسیدند، و ازان طرف ذواب بکمال تمکین، بہ لشکر ظفر پیکر سوار شدہ برسم ایلغار، فایزِ مکان خان بلند مکان رفیع الشان گردیدند. یک طرف خان ذ الاشان قلعہ مفسد را محاصرہ نمودہ، بہ آوازِ بندوقہای برق شرائر و جزائر رعد نوائر، ہوش ربای مقہور شدند. و یک طرف ذواب مستطاب، سور چال قائم کردہ بہ تیر و خدنگ ہنگامہ آرای معرکہ جنگ گردیدند.

چون کسان مفسد دیدند کہ در روز، بافواجِ منصورہ مصدرِ کارزار شدن، در تخریب احوالِ خود کوشیدن است، لہذا ہمہ روز از قلعہ، قدم بیرون نہ نہادند. ہنگامِ شب، دلیری شیری، بر شبدیز میدان خیز، باچندی از افواج حاسد کاسد دماغ فاسد، بارادہ شبخون از قلعہ برآمدہ، بر سورچہ خان والا شان تاخت. ازان جا کہ جوانان ہوشیار بہ انتظارِ مقابلہ لشکرِ مفسد بدکردار، مستعد دیدار بودند، بقسمہ، طرح تیغ بازی و آئین شمشیر زنی و یکہ تازی نمودند، کہ تاب نیاوردہ سہرہ بر تافت، و عجالتاً بر سور چال لشکر ذواب عالی جناب شتافت. ہرچند تہور شایستہ بکار برد، فتح نیافت. بزخم تیر زہر پیکان، چون کمان، از گوشہ شکست. بقیۃ المردہ، خاک بد بختی بر جبین ناکامی مالیدہ متنفر شدند.

صبحی، خان والاشان و ذواب عالی مکان بر ہوادج افیال نصرت اقبال، سوار شدہ، باحشام ظفر ارتسام، شیرانہ و دلیرانہ، مقابل قلعہ آن ناقابل، قیام ورزیدہ، حکم بدلیران نبردکیش و دلاوران شہامت اندیش فرمودند:- کہ اول احجار حصار آن بدشعار، از گولہ توپ و بندوق، چون پنبہ حلاج، در ہوا بپرانند،

و من بعدہ سیوفِ بوارقِ شرار، خرمنِ حیاتش را آتش دهند.!

چون یکی از جواسیس آن ابلیس، کہ بر استماع منصوبات این دو درِّ دریای نصرت و فیروزمندی، صدف کردار هم تن گوش بود، ازین معنی آگاهیٔ کماهی یافت. عجالتاً بقلعۂ غنیم شتافت، و او را برین حال مطلع ساخت. چو آن مردودِ درگاه الٰہی، و مطرود جنابِ فیض قباب عالم پناهی، دید کہ الحال محصون حصن ماندن، خود را عبث در آتشِ تنور سوختن است، جمعیت ده هزار (.....) سوار، از حصارِ موطنِ نکبت و ادبارِ خود، بمقابلۂ لشکر ظفر شعار، فرستاد.

در حینی کہ، کسانِ مفسد بافواج منصورہ، در آو یختند و اکثری را از پا انداختہ، نزدیکِ فیلِ خانِ نصرت دلیل رسیدند، صاحبزاده اسفندیار صولت، غضنفر طلعت، تہمتن حشمت، خان شجاعت نشان داؤد خان، خلف الصدق خان معزی الیہ، بجمعیت چند هزار سوار مردانہ کار، بقسمِ اشہبِ گرم خو میدان جو بر سر مفسدان تاخت، کہ در طرفۃ العین هم را ره نوردِ منزل نیستی گردانیدہ، بخاک برابر ساخت.

سبحان الله! شمشیرش چون ذوالفقار حیدری، چہ اژدهایٔ دو زبان بود، کہ بمجرد بر آمدن از غار نیام، لشکر منصوره را بر گنج ظفر، هدایت بخشید. و آن کژد مانِ زرد رو را در دمِ بدم آتشین بیدم ساخت. نظم:

ز هی شیری دلیری، مرد میدان کہ از تیغش هراسان گشتہ گردان
خدنگش، خارپایٔ جانِ اعدا تفنگش، اژدهایٔ جانِ اعدا
کمانش، ابرویٔ رویٔ ظفردان نشانش، سرو خوش خویٔ ظفردان
رخش، آئینۂ جاه و جلال است دلش گنجینۂ نقدِ کمال است

چون هنگامهٔ جنگ و جدل تا یک دو ماه، به گرمیٔ تمام درمیان ماند، و مزوّر بدکار سزاوار دار — از ترس تیغ خان ذوالمقدار و نواب فلک اقتدار — از حصار خود قدم بیرون نزد، و هزبران ببر خو را استیصال آن بد سگال از جملهٔ ضروریات، بنا بر آن، قلعه جات بندوق رسا، به نواحیٔ آن، تباهی بر پا نموده. بر سر هر قلعه، چند هزار جزائر — که صدایش کرّ ساز گوش رعد و شعاعش بی نور نمایٔ شعشعهٔ برق توان گفت — مقرر فرموده به بهادران ظفر نشان فرمودند که: دیوارهایٔ قلعهٔ مفسد را از تیر و بندوق و گولهٔ جزائر چون غربال نمایند، تا آب حیات آن مرده عقل، در آن محل پر خلل، اقامت نگیرد!.

در حینی که بهادران نبرد دوست، بموجب حکم والایش، از چهار طرف به آتش بندوق و جزائر، قلعهٔ مفسد را چون فانوس کاغذ، سرخ نمودند. مزوّر بدکار رویٔ خود را چون شعلهٔ چراغ زرد کرده با خود اندیشید که، هرگاه منشیان قضا در نسخهٔ مشیت، رقم فتح و نصرت، بنام نواب والا شان و خان رفیع مکان کشیده، و آفریدگار عالم وجود بی جود مارا، از روز نخست به آب و گل شقاوت، موجود گردانیده، شاهد ظفر در پیش من خون جگر کجا جلوه گر میشود، و ساغر امید من دردکش و درد نوش، کی به صاف مراد پر میگردد. غیر ازان که حلقهٔ اطاعت و غاشیهٔ عبودیت بردوش کشیده، از غضب سبحانی و قهر پر زهر سلطانی، ایمن نمی توان شد. مقصد این مصلحت فهمیده، بساط خیره‌گی، که در ایوان خاطر گسترده بود، نوشت(؟) و عرائض انکسار، در باب عفو جرائم نا ملائم خود و استدعایٔ ملازمت، در خدمت خان سپهر نشان و نواب بلند مکان، نوشت.

در وقتی کہ ملازمت نمود و رخت نیاز کشود، **خانِ** والا مکان بقول صائب، بیت:

گر شود دشمن ملائم، احتیاط از کف مده
مکرها در پــرده دارد، آب زیــرِ کاه را

قواعد دانش و احتیاط را مدِ نظرِ دوربین داشتہ، حکم قید فرسودند.

چون آزاری هم دوش داشت، از جهان فانی گذشت(۱)، و سرش بہ ارسال حضور(۲) پیوست. ملکش بضبط در آمد، و اموالش بہ غنیمت رفت. دلهائی بہادران نصرت منش، گل گل شگفت، و دیدهٔ غنیمِ غم دیده، از خار اندوه، پر گِل گشت. اشجار مراد مظفرانِ جنودِ عالیہ باربار، و گلخنِ ناکامیٔ ناکام بد سرانجام نارنار. گلشن نشاطِ دلاورانِ احشام نصرت ارتسام رنگ رنگ، و آئینۂ تمنایٔ مفسد بد کیش شرارت اندیش زنگ زنگ.

بعد حصولِ فتح دلکشا، تہنیت پیرا، قلعۂ مقہور را بخاک برابر ساختند. **خان** فیض نشان بفرخی و فیروزی بسر زمین خود، و **نواب** عالی جناب بفتح و فرخندگی بہ صوبہ **تہتا** مراجعت فرسودند، و هزاران بابِ بہجت و شادمانی، بر رویٔ رعایایٔ اطراف و جوانبِ آن ضلع، کہ از دست تعدیٔ متعدی، عنانِ استقلال از دست داده بودند، کشودند. (۳)

(۱) بتاریخ ۹ صفر ۱۱۳۰ھ (۱ جنوری ۱۷۱۸ع) شاہ عنایت صوفی را پیش اعظم خان آوردند. و با نزدهم صفر ۱۱۳۰ھ (۷ جنوری ۱۷۱۸ع) او را شهید ساختند.

(۲) اشاره نیست بہ فرخ سیر بادشاه هند.

(۳) رک - رقعات قاضی عبدالرسول و جان محمد سیوستانی متوفی ۱۱۲۳ھ ملک دانشگاه سند - حیدرآباد (نمبره ۲۰۵۸) از صفحہ ۳۴۹ تا ۳۵۶.

(۲)

مکاتیب رایٔ رایان انند رام مخلص (۱۱۶۴ـ۱۱ھ)
بنام میان نورمحمد عباسي
و
سید میر لطف الله
لکعلوی

(۱) مکتوبی بنام میان نورمحمد عباسی خدایارخان ثابت‌جنگ والیٔ سند.

(۲) سہ مکتوب بنام سید لطف‌الله المعروف بسید ستاره (وزیر سند).

(۱)
مکتوب بنام میان نورمحمد خدایار خان ثابت جنگ عباسی والیء سند

مہربان صاحبِ فقر سلامت!

بر مخلصان خیر اندیش و دوستان صافی کیش، واجب و لازم است در اظہار امری کہ، ہر آئینہ مقرون بہ بہبود و سودِ احوال باشد، بہ مداہنہ و مساہلہ نہ پردازند، و از مراتبِ حسن و قبح آن بہ آئینی کہ بوجہی شایبہ را مدخلی نباشد متنبّہ و آگاہ سازند، تا در اخلاصہا کہ غریب دولتی است، خیانتی واقع نشود. و در صفای محبت کہ گران بہا جوہری است، حیف و میلی نرود — فرد:

بدل گفتم: کدامیں شیوہ دشوار است انجامش
نفس، در خون طپید و گفت: پاس آشنائیہا!

صورت این است، چون سیادت اعتضاد مہربان سید لطف اللہ(۱) ہمین کہ، بہ سواد شاہ جہان آباد— حفظہا اللہ تعالیٰ عن الافات و

(۱) سید لطف اللہ المعروف بسید ستارہ، وزیر مختار میان نورمحمد خدایار خان عباسی والیٔ سند.

الفساد ــ رسیدند، از گرد راه بہ **مخلص کدہ** آمدہ سکونت ورزیدند. بر بزرگ منشیہا و جوانمردی ہای سامی، کہ متجاوز التحریر است، مشروحاً آگہی حاصل گردید. و ازین جہت عاجز ترین مخلوقات را بخدمت شریف، غائبانہ اخلاصِ خاصی و اتحاد درستی، بہم رسید. ہموارۂ نیک نامی و خیریت امور سامی، مخطور خاطر و مطمح نظر میباشد. و درین امر بی اختیار، دل کہ سرخیلِ گل فروشانِ داغِ وفا ست، بصد رنگ می خراشد. و این معاملت، نہ تنہا نیازمند را بہ آن آب و رنگ افزایِ بہار کدۂ مروت، و گلِ سر شاخچۂ چمنستانِ فتوت است، بلکہ بخدمت ہر بزرگی کہ آشناست، بہمین وضع آشناست، زیرا کہ این معنی مشق چہل سالگیٔ **مخلص** منزہ از ریا ست. فرد:

بہر کجا کہ رسم، وصفِ دوستان گویم
برایٔ یار فروشی، دکان نمی باید!

مختصر مفید، از روزی کہ فتنۂ **الہ داد** بد نژاد بلند شدہ، چہا کہ مردم در حقِ آن مہربان، بر زبان نمی آرند، بلکہ این ہمہ فتنہ آرائی و ہنگامہ پیرائیش، بہ تحریک سامی، گمان دارند. امری را کہ جمعی غفیر، متفق اللفظ و المعنی، بہ یک اسلوب و نقلِ محفل سازند، و بہ اقسام دلائل و براہین بہ اثباتِ آن پردازند. کسی چہ کند؟ و چہ چارہ سازد؟ و تا کجا بہ انکار آن پردازد؟ و معہذا:

تا نباشد چیزکی مردم نگویند چیزہا!

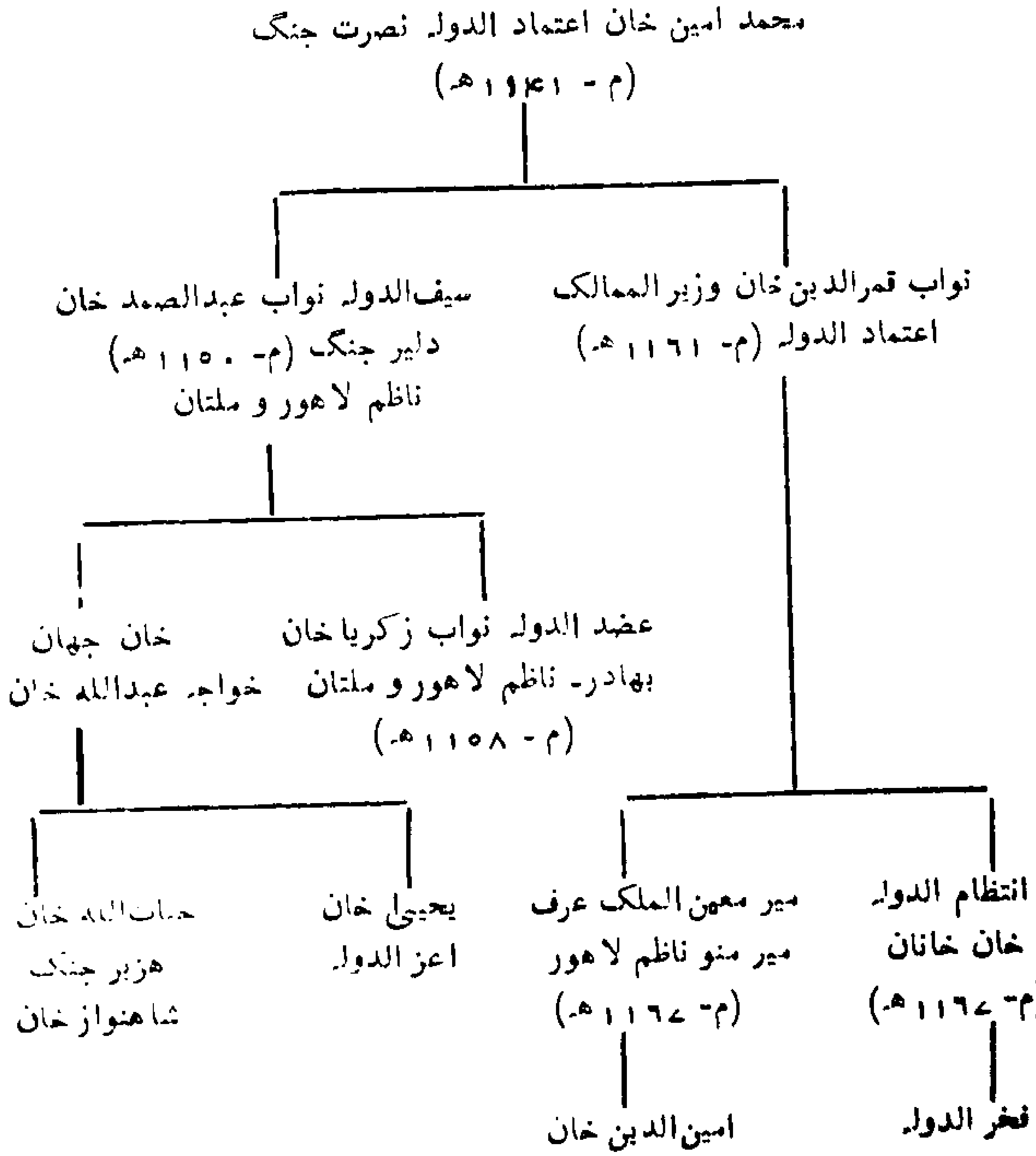
با وصف این، تا مقدور بود در دفع و اخفای آن، سعی مصروف گشت. چون شہرت از حد گذشت، قال قال چہ زبانی مردم آن ضلع، چہ بہ وساطت جواسیس و ہرکارہ ہا، این معنی بعرض خداوندِ

دولت نواب صاحب **وزیر الممالک بهادر مدار المهام** دام‌اقبالہ(۱) رسید. ازین جهت دیروز، ارشادات اعتراض آمیزی کہ بر زبانِ فیض ترجمان، جریان یافتہ، مشروحاً از نوشتہ سیادت پناہ، مکشوف رایٔ مهر انجلایٔ خواهد گردید.

---

(۱) میر محمد فاضل اعتماد الدولہ قمر الدین خان بهادر وزیر الممالک (۳۷-۱۱۶۱ ھ) پسر اعتماد الدولہ محمد امین خان بهادر (متوفی ۱۱۴۱ ھ).

نسب نامہ

(رک: ماثر الامرا – شجرهٔ آصفیہ – سفرنامہ مخلص).

کلیه این که، اول خود اغلب که این معنی فروغی از صدق نداشته باشد، و اگر خدا ناکرده طرف وقوع دارد، سراسر خطاست و دور از صواب و نهایت بی موقع و بی‌جاست. زیرا که، مربی گری بندگان عالی دام اقباله و افضاله، و سعی فقیر در سر انجام مهام‌سامی، نظر به توسل شریف به جناب **نواب صاحب ناظم** است. و در صورت وقوع امر خلاف مرضی، در همگی این چیزها فتوری عظیم راه میگیرد. و دعویء بندگی و اعتقاد که بجناب اقدس اعلی است، به کلی برهم خورده خودسری و خود کامی طرف وقوع می پذیرد. و ازان جا که تا حال یک قلم پرده از روی کار بر نیفتاده، و هنوز امکان ورق گرداندنی هست، زود به تدارک باید پرداخت. و رسوخ ارادت و خلوص فدویت را، بیشتر از پیشتر ذهن نشین **نواب صاحب ناظم** و ارکان سلطنت باید ساخت. درین‌صورت ممکن است که، اگر برای مشکلی هم سعی بر روی کار آرد، به فضل‌اللهی به آسانی چهرهٔ حصول مطلب بکشاید.

ایام کامرانی مدام و گردش لیل و نهار حسب‌المرام باد!

(۲)

مکتوب بنام سید لطف الله سلمہالله متصدی خدایار خان بہادر ثابت جنگ .

میر صاحب مہربان من سلامت!

بعد سلام آنچہ خواهد نوشت ، گلۂ هنگامہ آرائی‌های شوق است، کہ تشنگان دیدار را، مضطر و بی قرار دارد . و هر گاه آن صحبت های کہ در ایام بودن **شاه جهان** آباد انعقاد می یافت، بخاطر می گذرد، تا کجا کہ دل بہ درد نمی آرد. بیت :

ماهم از گلشن دیدار ، گلی می چیدیم
هر کجا آئینہ بینند، ز ما یاد کنند

خدا قادر است کہ نفس بدعای اهل محبت برنگ لالہ دلخواه نشیند، و دیدهٔ انتظار کشیده مانند آئینہ گل بقدر شوق از چمنستان دیدار چیند .

مکتوب محبت اسلوب، بعد مدتی ممتد در جواب رقیمۃ الشوق معشوقانہ چہره وصول افروخت . ازان جا کہ متضمن خیریتہا بود، نظاره از تماشای هر حرف مشابہ بہ جواهر تازه، ذخایر اقسام مسرت و انبساط اندوخت، تعویذ جان و هیکل دل ناتوان گردید .

بہ تقریب خسارت مالی کہ در **هنگامہ و آشوب** سنہ یک هزار و یک صد و پنجاه و یک (۱۱۵۱) هجری(۱) عاید احوال گردیده، آنچہ بہ تحریک غمخواریہا کہ لازم عالم دوستداریہا ست،

(۱) اشاره‌ئیست بحملهٔ نادر شاه ایرانی.

مرقومِ قلمِ عطوفت رقم بود، بر محبت ها کہ از ابتدای ملاقات تا امروز بہمان آب و رنگ است، افزود. حاشا! کہ ازین جہت، ملالی بخاطر راه یافتہ یا کدورتی پیرامنِ حاشیۂ دل شتافتہ باشد. چہ جای کلفت، بلکہ مقامِ شکر و سپاس است، کہ این قسم آفت عامہ فقط بہ تلفِ مال پرداختہ از سر واگردید، و بہ فضل حق — کہ متکای خاکِ نشینانِ سر کویٔ نیاز است — بہ هیچ عنوان مکروهی دیگر، نہ رسید. و الا مسموع شده باشد کہ، بر عمده های دولت چہ گذشت؟ و در تمام شهر چہ قسم قیامت برپا گشت؟ فرد:

نوکِ خاری نیست، کز خونِ شهیدی سرخ نیست
آفتی بود این شکار افگن، کزین صحرا گذشت

باری زندگیها را عشق است.

نگارش یافتہ کہ میان صاحب (۱) گرامی منزلت، بہ اظهار شریف بر نیکو خدمتی های فقیر، مفصل اطلاع یافتہ کمال شفقت و لطف بحال عاجز ترین مخلوقات مرعی دارند، و مخلص را از جرگۂ خیر اندیشان واقعی می شمارند. الحمد لله! کہ صاحب از وضع طور فقیر آگاهند کہ، برخلاف راه و رسم ابنای روزگار — کہ زمانہ سازی و نیرنگ پردازی را دستمایۂ کمال می دانند — مصروف یک رنگی و وفاست. و از هنگام انتشار سفیدهٔ صبحِ شعور، تا حال کہ چهل و پنج (۲) مرحلہ از مراحل سنینِ مستعار طی گردیده، بهمین وضع آشنا ست. کلیہ این کہ، اخلاصِ خاصی کہ مخلص دارد،

---

(۱) میان نور محمد خدا یار خان عباسی

(۲) مخلص در سال ۱۱۱۱ هـ بدنیا آمد، و این مکتوب بعمر ۴۵ سال کہ سال ۱۱۵۶ هـ میشود، نوشتہ است.

دفتری ترتیب میشود، اگر شمۂ ازان بقلم آرد. گو این خیال کہ فقیر بجایٔ خود میتراشد، در مرتبۂ کہ هست، مکشوفِ صاحب والا مناقب باشد یا نہ باشد. بیت:

حافظ وظیفۂ تو، دعا گفتن است و بس
در بند آن مباش کہ نشنید یا شنید

ترقیم یافتہ کہ هر چند احوالِ سلطنت ظاهر، لیکن صاحبِ گرامی منزلت، نظر بہ بندگیٔ درگاہ آسمان جاہ مرکوز خاطر دارند، کہ آن مهربان را، بحضور پرنور رخصت فرمایند، تا باین جهت کہ اکثری از زمینداران کوتہ اندیش قابو طلب، جادہ پیمایٔ وادی بی راہ روی اند، فدویتِ خود را ــ در مرتبۂ کہ هست ــ ثابت نمایند. آنچہ مناسب باشد مرقوم نمایند، تا بدان موجب بہ عمل آید.

(۳)

رقعہ بنام سید لطف‌الله متصدی خدا یار خان ثابت جنگ

صاحب من !

پیدا ست کہ جمیع اوقات، بر یک قانون و آهنگ نمی باشد. اگر درین وقت کہ هنگامِ امتحانِ جوهر اخلاص است، بہ عنوانی کہ تجویز گردیده و از قوة بفعل آمد ، همانا کہ موقع و بجاست، و در کمال مرتبہ محمود و خوشنما. بلکہ بہ مقتضای دور اندیشی ها کہ در امور دنیا مدخلی تمام دارد، قرین مصلحت آن ست کہ، تابہ عمل آمدنِ این معنی ، محرک سلسلۂ نوشت و خواند باید بود. و بالفعل بہ این تقریب خود بر حسن بندگی های سابق باید افزود. و احوالات دیگر از نوشتۂ رفعت پناه **محمد یار** کہ غمخواریست همگی فطرت و فهمید، بر سبیلِ تفصیل بوضوح خواهد انجامید. توقع تا حصول ملاقات ها بمقتضای این شعر ، فرد :

بهار عمر ، ملاقات دوستداران است
چہ حظ کند، خضر از عمر جاودان، تنها

کہ حاصلِ زندگی عبارت ازان ست.

منتظرانِ اخبار فرحت آثار را بہ تحریرِ رقایمِ شوق مسرور و مبتهج باید داشت، و گاه گاه دو کلمہ باید نگاشت.

چیره های باندهنو (۱)ــ کہ از تحایفِ آنجا و عنایت میان صاحب(۲) در عالمِ اخلاص بی‌همتاست ــ رسید. و آن رنگین گلدستہ های

(۱) هندی - پارچۂ ریشمی و رنگین برای سر پیچ　(۲) میان نور محمد

چمنِ لطف، زینت افزای فرقِ اخلاص گردید. دولت خانهٔ آباد و حق تعالیٰ شانهٔ بقدرِ نقاطِ گل سهندی(۱)، در عمر و دولت بیفزاد. تا سرخیٔ شفق با سبزیٔ فلک مخلوط، و مصراع کهکشان از کواکب منقوط است، گردشِ گردون بکام و اسبابِ جمعیت مدام باد!.

(۱) گل حنا

(۴)

مکتوب بسیادت پناه میر لطف الله سلمہ الله مرقوم شد

میر صاحب مہربانِ مخلصان سلامت!

مقیم سر کویٔ محبت، فقیر **مخلص** بعد عرضِ سلام آنچہ خواهد نوشت، شکایتِ هجران خانہ خراب است، کہ زندگانی را تلخ ساختہ و خللی در شہرستان آسودگی انداختہ. بی شائبہ تکلف، هرگاه صحبت آرائیهایٔ ایامِ وصال و گرم جوشیهایٔ آن شمعِ انجمنِ کمال، یاد می آید! دل کہ آن را مانندِ پروانہ بدردِ داغِ محبت سرشتہ اند، چہ طپشہا کہ می نماید. فرد:

محبت است، کہ دل را نمی دهد آرام
و گر نہ کیست؟ کہ آسودگی نمی خواهد!

خدا قادر است کہ، بہ رنگ آمیزی هایٔ نقاشانِ قضا و قدر، سببی بر روی کار آید کہ شاهدِ مدعا— کہ عبارت ست از حصولِ دیدار— بہ بہترین وجہی چہره کشاید. اگرچہ پیش ازین، از نوشتۂ مہربان عزیز القدر **هر. گلال**(۱) کہ بسفر **لاد کانہ** (۲) بہ رکاب **نواب صاحب سیف الدولہ بہادر دلیر جنگ**(۳) دام اقبالہ

---

(۱) لالہ هر گلال کارندهٔ مخلص بود و در دربار نواب ناظم نیابت میکرد. مخلص دربارهٔ او مینویسد کہ: بخوبیہا مشہور است. (دیباچۂ سفرنامۂ مخلص صفحہ ۲۱)

(۲) لارکانہ شهر یست در سند

(۳) نواب سیف الدولہ عبدالصمد خان بہادر دلیر جنگ متوفي ۱۱۵۰ هـ (ناظم ملتان ۱۱۳۹/۱۷۲۶ - ۱۱۵۰/۱۷۳۷ هـ/ع) رک: ماثر الامرا جلد ۲ صفحہ ۵۱۴-

بود (۱) بہ سامی خدمت نیز ملاقات نمود، و بر خیریت های شریف اطلاع یافتہ بود— لیکن! دل اخلاص منزل، بنا بر عدمِ وصول مکتوب شفقت اسلوب، اضطرابی عظیم داشت. و برای این کہ نوعی رقیمۂ الوداد بخدمت فرستد، تخم مراد رنگ تدبیر درگل زمین اندیشہ می کاشت. بنا بر بعدِ مسافت و قطعِ سر رشتۂ سوال و جواب آن ضلع، کہ گویا از قلمرو ہندوستان تنہا ست، این معنی صورت پذیر نمی گشت، و دل و دیدۂ مشتاق بدادِ خود نمی رسید.

للہ الحمد کہ درین ولا، گلدستۂ چمنستانِ محبت و وداد، یعنی نامۂ نامی بذریعہ خان عزیز القدر **حشمت علی خان**، کہ در عشرۂ دوم ربیع الاخر سال یک ہزار و یک صد و پنجاہ و چہارم ہجری (۱۱۵۴ ھ) با اتفاق ایلچیانِ جناب شاہنشاہی، وارد دارالخلافہ شاہ جہان آباد شدہ، رسید، و مشام اخلاص را معطر و معنبر گردانید. مدتی ممتد و زمانی دراز آن شاخِ گل بہارستان رنگا رنگ راز و نیاز را— مانند یاری کہ بعد عمری با یاری بر خورد — در آغوش جان کشیدم، و بمرتبۂ از مطالعہاش تسلی گرفتم، کہ گویا میر صاحب خود را دیدم. بدریافتِ سلامتِ ذات مجمع الحسنات، مراتبِ سپاس بہ تقدیم رسانید، و آن گنجِ نامۂ محبت را، تعویذ بازوی دل گردانید.

احوال ہا مستوجبِ شکر است کہ اگر قانعیم و اگر دنیا پرستیم برنگی کہ میدارند — ہستیم. جریانِ تقدیر ہم قول و فعل ما عجز است، و ہم می کند مختار آن قدر کہ نتوان شد. چون زمانہ بوضعی کہ بود نماندہ، و فلک کہن اوراقِ لیل و نہار را بہ اسلوب دگر برگردانیدہ، حالا ہمگی آرزو ہمین است، در گوشۂ عافیتی

(۱) ششم محرم ۱۱۵۲ ھ بلارکانہ رسید- رک: ضمیمہ سوم ہمین کتاب صفحہ ۸۰

اختیار باید نمود، و از دور، تماشای شطرنجیٔ روزگار — کہ بساط رنگینی چیدہ است — باید بود زیرا کہ، مصرع:

یاری زکنار عرصہ پیدا ست

مخلص را همان مخلص واقعی باید انگاشت، و گاہ گاہ بہ تحریر و ترسیلِ رقائمِ محبت شمائم، مسرور باید داشت.

در بابِ ارسالِ اشعار مرقومِ قلمِ عطوفت رقم بود، غزلی کہ درین روزها موزون گردیدہ بود، تحریر نمود.

غزل

چو برخوردم بہ آن یوسف حواس من چنان گم شد
کہ مروارید اشکم بیش گشت و نقد جان گم شد

نگاهی کرد و شد برپا، چنان هنگامۂ محشر
کہ دل، آن حاصل دنیا و دینم، ناگهان گم شد

دو چارم یار، چون شد، کرد پرواز از بدن، روحم
چو آن بلبل، کہ هنگامِ بهار، از آشیان گم شد

بہ سیر باغ محتاجم، نمی دانم چہ خواهم کرد
چمن پیرا اگر گوید کلید گلستان گم شد!

تو آن کافر بتی! کز دیدنت، صد سالہ راهب را
فتاد اوراق ژند از دست و زنار از میان گم شد

بہ تحریک نسیمی، زلف او زیر و زبر گردد
هزار افسوس! امن از کشور هندوستان گم شد

چو اِستاد از چکیدن اشک، طرفی نالہ افگندم
کہ غوغا می فتد، هرگاه راه کاروان گم شد

چنان برهم زدی، هنگامۂ روزِ قیامت را
کہ اکثر نامۂ اعمالِ مردم، از میان گم شد

مغنی شب سرود این بیتِ لوری(۱) را، بہ آهنگی!
کہ هوش **مخلص** آن دیوانۂ کج مج بیان، گم شد(۲)

(۱) یک نوع آهنگ کہ بوقت خوابیدن سروده میشود.
(۲) این پنج مکتوب از نسخہ خطی "رقعات اندرام مخلص" (کتابت ۱۲۶۹ ھ.)
کہ در ذخیره راقم الحروف محفوظ است، گرفتہ شد.

(۳)

اقتباس

از

بدایع و قایع

تالیف

رائی رایان انند رام مخلص

(راجع به نادر شاه ایرانی و سند)

•

(۱۳٦ ب) سعي کلک بدائع نگار بتحریر وقائع دربار

بعد ازان که خاطر عاطر شاه(۱) از تصرف خزائن و دفائن پادشاهی و تحصیل مال و آمانی وا پرداخت، بمقتضای حب‌الوطن، قصد مراجعت از هندوستان مصمم ساخت. و مقرر شد که کابل و ڈهڻهه با تمامی **ملک سندهه** تا اٹک، در تصرف شاه عالی مقدار باشد. و عهدنامه درین باب صورت تحریر پذیرد، تا باعث اعتبار باشد. از آنجا که وقت متقضی آں بود که آنچه بگویند پذیرا میگردد، بدین مضمون — که بجنسه نقلش تسوید میگردد — عهدنامه بنگارش رسید.

❋

(۱) نادرشاه ایرانی.

نقل عہدنامہ ایست کہ حسب الاستدعای ٔ اُمناء شاهي، کارپردازان سلطنت محمد شاهی، بتحریرش پرداختہ. وچون آراستگي یافت، حوالت کارگزاران صاحب مملکت ایران ساختند (۱)

قبل ازیں کہ بندگان عالی حضرت، کیوان منزلت، بهرام صولت، مریخ سطوت، شاهنشاه جهان، سلطان سلاطین دوران، بادشاه ظل الله، اسلام پناه، خاقان سکندر آستان، آسمان بارگاه، السلطان المکرم و الخاقان الاعظم **نادر شاه** خلد الله ملکه، ایلچیان بجهت بعضی امور، روانہ ٔ حضور این نیازمند درگاه الٰهی، فرسوده بودند، و این نیازمند متعهد اتمامِ آن مطلب گشتہ. بعد ازان کہ **محمد خان ترکمان** از قندهار برای ٔ (۳۷ ب الف) یاد آوری وارد گردید، امناء و کارگذاران این دولت، در تسویف و توقیف و تعطیل جواب نامہ اعلی حضرت بر آمده، محرک مادۂ(۲) مخالفت گردیدند، تا آنکہ ورود موکب همایون ٔ عالی حضرت، بحدود هندوستان اتفاق افتاده، در قصبہ ٔ کرنال بمقتضای ٔ قضا تلاقی فریقین و جنگ سلطانی واقع شد. نیر جلی الظهور فتح و ظفر، از مشرق آن دولت بی زوال طالع گردید.

---

(۱) اسماء مواضع و چند کلمات دیگر، در اصل در بعضی جایها غیر واضح است، و تصحیح آنها، بدون نسخہ ٔ دیگر دشوار، فریزر (Fraser) در کتاب خود، موسوم بہ (History of Nadir Shah 1792) ترجمہ ٔ این عهدنامہ را دارد. اما این ترجمه چندان مفید تصحیح نیست. (محمد شفیع).

(۲) اصل: باده.

چون، عالی حضرت بادشاه جمشید جاه، آن بزرگ ایل ترکمان و سرچشمهٔ مردمی و احسان، مروت نمودند، بصوب (کذا) ایشان مستظهر و از فیض ملاقات و مجالست، بزم ارم رشک همایون بهره‌ور گشتم، باتفاق وارد دارالخلافه **جهان آباد** شدیم، و تمامی خزائن و جواهر و نفائس و کنوز و ذخائر سلطنت هندوستان، برسم نیاز بموجب تفصیل علحده متعلق باآن سرکار ساختم. آن حضرت بر حسب الاستدعاء این نیازمند درگاه الهی، بعضی را بحیط (بخط؟) قبول موصول نموده — از عالم اهلیت و اتحاد که مراعات سلسله علیه گورگانیه و مرافیت (مراقبت؟) دوحهٔ ترکمانیه مطمح نظر قدس منتظر (منظر؟) ایشان میباشد — تاج و نگین سلطنت هندوستان را، باین نیازمند درگاه اله مفوض و موکل فرمودند. چون این نوع عطیهٔ عنایت، که از پدر دربارهٔ فرزند، و از برادر نسبت به برادر، نمی آید، از آن شاهنشاه (۷۳ ب) بلند جاه نسبت باین نیازمند درگاه اله بوقوع پیوست. لهذا! در برابر این معنی — تمامی ممالک سمتِ غربی رود اتک **دریایٔ سند و نالهٔ سنگرهه** منشعب از **دریایٔ سند**، که عبارت از پشاور و بنگشات و دارالملک کابل و غزنی و کوهستان و مساکن افغان و هزاره جات و **قلعه بکهر و سنکر** (سکهر) و **خداآباد و لارکان** (۱) و **دیرجات و مساکن چوکیه** (۲) و **بلوچیه** وغیره (و) **صوبه تهته و قلعه را همه** (۳) و **قصبهٔ بدین و پرگنا**

(۱) فریزر ندارد ـ ظاهرا لارکانه مراد است.

(۲) فریزر ۲۲۵ - Chokias در Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and N. W. F. P. گفته است که Chokiya قبیله است از جاٹ ها، که در منٹگمری میباشند (محمد شفیع) در اصل این جوکهیه است، و مساکن این قبیله در اطراف دراجی و در ضلع تهته است. (ح)

(۳) فریزر Ram (محمدشفیع) این قلعه راهمه است که همان‌وقت در سنده موجود بود (ح)

جون (۱) و **پرگنهٔ سموال** (۲) و **کهبران** (کذا) (۳) و سایر پرگنات و بنادر، از ابتدای منابع رودخانهٔ اتک و **بکهر** تا جنگ درها و اماکن، که آب مذکور مشعب **ڈهٹه** را فراگرفته باشد، تا حدی که **دریای سند** و **ناله سند** و **ناله ساگر** (۴) بدریای محیط اتصال می آید (یابد)، و آنچه بهر جهت از جهت (جهات) از مزارعان دریای اتک و شعبه های آن و در سمت غربی **دریای سند** و **نالهٔ سنگڑه** (۴) واقع شده باشد، مخصوص آن **دولت نادره** و ضمیمهٔ ممالک محروسهٔ سلطنت قاهره نمودیم. که من بعد، گماشتگان آن دولت خداداد و بندگان آن آستان سپهر بنیاد، مناشیر ضبط و ربط ممالک و پرگنات مذکوره، و حل و عقد مهمات جزئیه و کلیه اهالی و سکنه و رعایا و برایا پای آنجا بوده باشند (۵).

ع

اثنای این (ورق ۱۴۸ الف) دولت ابد قرین، ممالک مسطور را، از ولایت متعلقه باین نیازمند درگاه موضوع نموده، قلم امر و نهی را بالکلیه از آنها مرفوع داشته، بهیچ وجه دخل در پرگنات مزبور و

---

(۱) خرابهٔ شهر جون نزدیک ماتلی (حیدرآباد) موجود هست و همانوقت پرگنهٔ بود (مظهرشاه‌جهانی) (ح) فریزر Chan. آئین اکبری (کلکته ۱۸۷۳ع) ۱: ۵۵۸: جون (سرکار چاچکان) تحفه‌الکرام ۳: ۱۶۳: جون شهر نامی سرکار چاچکان است.

(۲) در اصل سمواتی که در سرکار نصرپور یک پرگنه بود. مظهرشاه جهانی (ح) فریزر Sumawali (محمد شفیع).

(۳) فریزر Ketra در آئین اکبری راجع به شاخهای کوه تته می گوید که: شاخیست از سهوان تاسیوی، آن را کهڑ نام بود. (محمد شفیع). در اصل کهیبر است (ح).

(۴) ممکن است که ناله ساکره باشد (ح).

(۵) اورنٹیل کالج میگزین لاهورنومبر ۱۹۵۰ع ص ۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷.

سکنه و رعایای اینها (نه) نمایند. و داور قلعه، و شهر **لوهری بندر**، و **اوچ**، و سایر ولایت، که جانب شرقی رود اٹک و **دریای سند** و **ناله سنگڑه** (۱) واقع شده باشد، متعلق بمملکت هندوستان خواهد بود (۲).

---

(۱) فریزر Sankra (محمد شفیع). ناله سا کره در ضلع تهتهه (ح).

(۲) ضمیمه اورنٹیل کالج میگزین لاهورمئی ۱۹۵۱ ع ص ۱۰۸ - در ترجمه فریز (۶۲۲) بعد ش تاریخ کتابت عهدنامه را، داده است. یعنی ۴ محرم ۱۱۵۲ ه لاکهارٹ ص ۱۵۳ ح ۲- (محمد شفیع) در کتاب نادر نامه (محمد حسین قدسی- مطبوعه انجمن آثار ملی طهران ۱۳۳۹ ش) تاریخ این عهدنامه بقرار ذیل ضبط شده است - در باغ شلیمار مورخه ۱۱ محرم الحرام سنه ۱۱۵۲ هجری محمد شاه تیموری - نادر شاه افشار - (۱۵۸-۱۶۰) در متن اختلاف لفظي بسیار واقع شده است (ح).

نقل رقم شاه ذي جاه

درین عہد ہمایون و زمان میمنت مقرون، کہ ساحت هندوستان موطأ اقدام اشہب جہانگرد خاقانی، و جولانگاه یکران گیتی نورد قاآنی گردیده، ورود موکب ظفر قرین، بدار الخلافہ شاهجہان آباد اتفاق افتاد. از عالم اهلیت (و) بمراعات جنسیت، سلطنت هندوستان را، بحضرت فلک رتبت، بادشاه والاجاه، خدیو جم حشمت، سلیمان دستگاه، داور دارا شان، خسرو عالی مکان، کہ دوحۂ اصیل ترکمانیہ و سلیل سلسلۂ علیہ گورگانیہ بوده اند، مفوض و موکول ساختہ وا گذاشتیم. و آن حضرت نیز در برابر این عارفہ و تاج بخشی، تمامی ممالک آن طرف آب اٹک و دریای سندھ و نالۂ سنگرھ را، باین دولت نادره منتقل ساختند. چون نظر باین عہد و قرارداد، ولایاتی کہ از سرحد ملتان و سندھ و ٹهٹها وغیره، در سمت غربی و شمالی آبہای مذکور واقعست، متعلق بایران. و خدایار عباسي کہ در آن طرف آب سندھ توطن و استقرار دارد، از سہمات علیہ گورگانیہ. و ولایت این طرف آب مقطوع العمل و مسلوب الاختیار می باشد. لہذا ولایت این سمت آب را، آنچہ متعلق با خدایار خان و در تصرف و حیطۂ او بود، بہمان دستور، بسیادت و عیالت و شوکت (۱۵۲ب) پناه، حشمت و جلالت دستگاه، عالی جاه، عمدة الخوانین العظام، نظام السیادت و الایالت و الشوکت و الجلالت، زکریاخان ناظم صوبۂ دار السلطنت لاهور و ملتان عنایت فرمودیم. کہ ضمیمہ

محال صوبۂ خود دانستہ، موافقِ معمولِ دولتِ ابد پیوند گورگانی، بحیطۂ ضبط دارد.

امنای آن دولت روز افزون و کارگذاران آن سرکار سعادت مقرون، بعد ازاں کہ این مراتب را بعرض حضرتِ پادشاه والا جاه رسانند، حسب المقرر معمول و منظور داشتہ، از مدلول امر مطاع تخلف و انحراف نورزند، و از شایبۂ تغیر و تبدل مصئون و محروس دانند - ۱۰ ربیع الاول ۱۱۵۲ھ (۱)-

(۱) ضمیمہ اورنٹیل کالج میگزن مئی ۱۹۵۱ع ص ۱۱۵ تا ۱۱۷ (ح).

گذشتن الویهٔ ظفر طراز شاهي ، از آب اٹک بر سبیل استعجال، و انتظام یافتن قلمرو سندھ بحسن تدبیر شاه ذي اقبال .

ازان جا کہ مرکوز خاطر خطیر، شاه جم جاه بود کہ ، زود تر از مهمات هندوستان فراغ حاصل کرده، عنان انصراف بخراسان منعطف سازند، و باصلاحِ آوارگیهای اسور بخارا و خوارزم — کہ هنوز والیان آن جا از گران خوابِ غفلت بیدار، و از سیاه مستیٔ غرور هشیار نگردیده، گام از جادهٔ اطاعت و انقیاد منحرف می زدند - لهذا اعلام ظفر ارتسام شاهی بکوچهای متواتر ، بیست و یکم جمادی‌الثانی سنہ یک هزار و یک صد و پنجاه و دوم هجری (۱۱۵۲ ھ) و بست و دوم محمد شاهی (ورق ۱۵۳ الف) کہ از آب اٹک گذشتہ بیست (۱) و پنجم شعبان المعظم سنۂ صدر، سایهٔ نزول بر سر زمین کابل انداخت . و ازان جا بعزم تادیب **خدایارخان عباسي زمیندار خذاباد** براه درهٔ (دیره؟) اسماعیل (۲) هوت

(۱) در بیان واقع (ص ۶۲) میگوید :- بتاریخ غره شهر رمضان المبارک ۱۱۵۲ ھ یک هزار و یک صد و پنجاه (و) دو، داخلِ کابل گردید. در جهانکشائی نیز گفته است : (ص ۳۶۷) شش روز کابل مضرب سر اوقات خلافت گشته —(ص ۳۶۸) رایات جهانکشائی در هفتم ماه مبارک رمضان، از کابل حرکت نمود- و ازاین بیان تصدیق تاریخ ورود نادر شاه بہ کابل میشود، کہ در بیان واقع اوشته شده.

(۲) جهان کشائی نادری (ص۳۶۸) - نادرشاه در پنجم ماه شوال وارد دیره اسمٰعیل خان گشتہ .

بحرکت آمده، و هوت و غازی خان دودائی را ایل ساختہ (۱) در نواحی سرکار **بهکر** یک پاره توقف ساخت .

چون هنگام حرکت، از کابل رقم همایون بنام نواب صاحب آغرالدولہ بہادر هزبر جنگ (۲) و حیات الله خان بہادر کہ دران ایام از جانب نواب صاحب آغرالدولہ بہادر، نیابت نظامت ملتان داشتند، صدور یافتہ بود کہ:- هرگاه السویہ جہان پیما بسرحد **خدایارخان** برسد، شرف حضور حاصل سازند، و باتفاق قشون همایون بانتظام سہام این ضلع پردازند! . ازین جہت حیات‌الله‌خان بہادر از ملتان بر جناح استعجال کوچیده باروی معلی رسیدند و نواب آغرالدولہ بہادر، بست و ششم شوال سنہ مذکور، از پای قلعہ جمون — کہ چند روز پیش ازین فتح گردیده بود — کوچیده و یک شب در لاهور متوقف گردیده، بست و سیوم ذی حجہ از ملتان براه آب بسواری کشتی و غراب، جانب اردوی همایون روانہ گردیدند.

نقل رقم همایون کہ از جناب شاه ذی جاه، و نقل فرمان والا شان، کہ بعد از یافت، مضمون رقم، از جناب اقدس محمدشاه بادشاه غازی، بنام نواب صاحب آغرالدولہ بہادر صدور یافتہ (۵۳ ب) مرقوم (قلم) قطائع رقم میگردد .

(۱) رک - جهانکشائی نادری (ص ۳۶۹) .
(۲) یعنی زکریا خان استاندار ملتان .

نقل رقم اشرف شاهي (۱)

عالی جاه عمدة الخوانین العظام **زکریا خان** ناظم صوبۂ لاهور و ملتان، بشفقت از حد افزون خدیوانہ سرفراز گشتہ، بداند کہ:-

چون مطمح نظر اقدس آنست کہ، امسال در ممالک **سنده** قلامشی(؟) شده، تنبیہ (۲) اشرار بعمل آیده، و احتمال دارد کہ احدی از ان جماعت، بسمت ملتان فرار نماید و عبور افواج قاهره و کاضی (غازیان ؟) (۳) دین، از **آب سند** بہ تقریب (۴) تعاقب (۵) گوشمال آن فئه بدمآل واقع شوده، ازان جا کہ فیما بین دو دولت عظمیٰ و دو شوکت کبریٰ جدائی متصور نیست، می باید کہ: آن عالی جاه مهیا و مستعد باشد کہ هرگاه ضرور شود و حکم

(۱) این مکتوب در سال ۱۹۲۲ع درموزۂ باستان شناسی دهلی موجود بود. و سید ظفرحسن راجع بہ این مکتوب، سخنرانی در کنگرۂ (Indian Historical Record Commission) دهلی ایراد نمود کہ متن آن در مجموعہ ج IV از صفحہ ۲۰ تا ۲۹ درج شده و همین مکتوب عیناً دران نقل شده است و بر لوح آن، مهر دارایٔ این سجع ثبت است:

نگین دولت و دین رفتہ بوده چون از جا
بنام نادر ایران قرار داد خدا

و متن بہ لفظ "آنکہ" شروع شده است. (ح)

(۲) اصل - تهتپهیہ از - (محمد شفیع) در مقالۂ ظفر حسن:- تنبیهہ بعض از ...(ح)

(۳) ظفر حسن :- قاهره کاصحاب الدین (ح)

(۴) ظفر حسن :- بعزم تعاقب (ح)

(۵) ظفر حسن :- تعاقب و گوشمال موهیم ایصال جسارت بممالک سلطانی است از آنجا کہ فیمابین این دو دولت (ح)

مجدد عز صدور یابد، از(٦) لاهور متوجہ ملتان گشتہ در آن نواحی متوقف (٧) و از سر راه فراریان خبردار باشد (٨) کہ احیاناً (٩) اگر کسی از **آب سنده** گذشتہ (١٠) بان حدود برسد، بہ تنبیہ او پردازد. و نوعی (١١) درین باب جد و کد بعمل آرد کہ احتیاج بعبور و تعاقب سپاهِ منصور نشود. عواطفِ شاهنشاهی را شامل حال خود دانستہ، حاجات و ملتمساتی کہ داشتہ باشد، از روی امید واری، عرضداشت بپایۂ سریر اعلیٰ نماید و در عهده شناسد (١٢) - بست و یکم جمادی الثانی سنہ یک هزار و یک صد و پنجاه و دو هجری تحریر یافت. (١٣) (١٤)

---

(٦) ظفر حسن :- یابد از سمت (ح)

(٧) ظفر حسن :- توقف (ح)

(٨) ظفر حسن :- بوده (ح)

(٩) ظفر حسن :- لفظ "احیاناً" ندارد. (ح)

(١٠) ظفر حسن :- آب سند بحدود هند بگزرد، مانع شده تنبیہ نماید ... (ح)

(١١) ظفر حسن :- نوعی شود کہ محتاج بعبور (ح)

(١٢) ظفر حسن :- تحریراً فی التاریخ ... جمادی الثانی سنہ ١١٥٢ هـ (ح)

(١٣) ظفر حسن :- برحاشیہ این مکتوب بقرار ذیل عبارت نوشتہ شده:
رقم مکرم محترم، مزین بمهر سامی شاهنشاه ملک بارگاه نادر شاه است، کہ بنام نامی، نواب صاحب سیف‌الدولہ زکریا خان بهادر دلیر جنگ، ورود یافتہ. درسال ١١٥٢ هـ. (ح)

(١٤) ضمیمہ اورینٹل کالج میگزن مئی ١٩٥١ع ص ١١٨ ص ١١٩ — زکریا خان در لاهور بتاریخ یکم جولائی ١٧٤٥ع (١١٥٨ هـ) فوت شد و در مقبرۂ حضرت ایشان خواجہ محمود خاوند المتوفي ١٥٥٤ع (٩٦١ هـ) بجانب شمال مسجد کاشی‌کار، سپرد خاک شد (نقوش لاهور نمبرص ٨٨) (ح) و در تاریخ محمدی راجع بہ زکریا خان است کہ:

(بقیہ بر ورقی ٤٧)

نقل فرمان فلک شان محمد شاهی

سیادت (ورق ۱۵۳ الف) و نجابت پناه، امارت و ایالت دستگاه، سزاوارِ فضل و احسان، شایستۂ مراحمِ نمایان، مورد اعطاف پادشاهی، مہبطِ الطاف خلیفۂ الٰہی، خانزادِ عقیدت نشان آغرالدولہ زکریاخان بہادر هزبر جنگ ـ بعنایت پادشاهی مفتخر و مباهی بوده بداند کہ :ــ رقمِ اشرفِ شاهنشاه آسمان بارگاه، بنام آن خانزادِ عقیدت بنیاد ورود یافتہ، و متضمن تہیہ و استعداد حرکت اوست، از لاهور بجانبِ ملتان، بمطالعہ خاص رسید. و نیز مکتوب کہ آن فدوی، برایِ موتمن الدولہ" العلیہ"، معتمد السلطنہ" الالٰہیہ"، سیادت و نجابت مرتبہ، امارت و ایالت منزلت، دانایٔ مدارجِ دین و دولت، شناسایٔ مراتبِ ملک و ملت، اعتضاد خلافت و فرمان روائی، اعتمادِ سلطنت و کشور کشائی، خلاصۂ مخلصانِ

(بقیہ صفحہ ۷۳)

"سیف الدولہ زکریا خان بهاذر دلیر جنگ بن سیف الدولہ عبدالصمد خان بهادر دلیر جنگ احراري سمرقندی، از اعاظم امرایٔ عصر و صوبہ دار لاهور و ملتان ۱۲ یا ۱۳ جمادی الثانیہ در لاهور فوت شد. عمرشٔ تخمیناً ۵٦ یا ۵۷ سال. و او داماد اعتماد الدولہ محمد امین خان چین بهادر بود، کہ در سنہ ۱۱۳۳ هـ گذشت. و پدرش عبدالصمد خان در سنہ ۱۱۵۰ هـ گذشت. (ص۱۲۸) (ح) رک: ماثرالامرا ۲ : ۱۰٦ سیرالمتاخرین ۳: ۱۲ خواجہ عبدالرحیم مخاطب بسیف الدولہ عبدالصمد خان بهادر دلیر جنگ ابن جناب عبدالکریم احراري سمرقندی نزیل هند، از اعاظم امرایٔ عصر و صاحب فتوحات و مغازی و صوبہ دار ملتان دهم ربیع الثانی در لاهور فوت شد. عمرش در عشرهٔ ثامنہ بود. (تاریخ محمدی ص۹۷) رک: ماثرالامرا ۲ : ۵۱۳ و سیرالمتاخرین ۲: ۹۱

باعزم، قدوهٔ پیش قدمانِ معرکهٔ رزم، عمدهٔ وزرایٔ رفیع الشان، زبدهٔ امرایٔ بلند مکان، مشیر صایب تدبیر ، یارِ با وفایٔ یکرنگ، وزیر الممالک، عمدة الملک مدار المهام، اعتماد الدولہ، قمرالدین خان چین بهادر نصرت جنگ (۱) نوشته بود، و مشتملست بر استجازت تقدیمِ امر جلیل القدر، از نظر انور فروغ اندوز گردید. ازان جاکہ ارتباط و اتحاد این دولتین علین (علیتین) بدرجهٔ رسیده کہ احتمالِ اثنینیت و مظنهٔ ثنویت، از جمیع (۱۵۴ب) جهات مرفوع و ممتنع، و تصویر مغایرت از صفحهٔ خاطر روزگار معدوم و مرتفع است، آن امارت منزلت تقدیم لوازم فدویت و خدمتِ جناب قاآن اعظم و

---

(۱) محمد فاضل قمرالدین خان بهادر اعتمادالدولہ نصرت جنگ وزیر الممالک بن محمد امین خان وزیر الممالک اعتماد الدولہ نصرت جنگ. ... از نواب بیگم عرف صاحب بیگم کہ صبیہ خواجہ عبدالله بہ هشت واسطہ نبیره خواجہ احمد کاشانی بوده، مزوج یافتند. سوایٔ آن، ازدواج کثیر بودند. و در آخر عهد خلد مکان در سنهٔ ۴۵ چهل و پنجم جلوس عالمگیری، مطابق سنہ ۱۱۱۴ هـ از پیشگاه ظل سبحانی از خطاب قمر الدین خان سرفراز شده. در عهد محمد فرخ سیر بادشاه در سنهٔ ۱۱۲۷ هـ مطابق سال سیوم جلوسی از تعلقہ بخشی گري و داروغہ غسل خانہ ممتاز بود. و در ۱۱۳۳ هـ مطابق سال دوم جلوس محمد شاهی، از خطاب اعتمادالدولہ نصرت جنگ سرفراز شده و در ۱۱۳۷ هـ مطابق سال ششم محمد شاهی بعد خلعت وزارت، نظام الملک آصفجاه مرحوم بسبب حرکات نا ملایم بادشاه و اهل سلطنت، بهادر معزز بسنہ مذکور از خطاب وزیر الممالک اعتماد الدولہ میر قمرالدین چین قلیچ خان بهادر نصرت جنگ ثاني سرفراز شد. و از خدمت وزارت ممتاز. بیست و پنج سال وزارت نمود و در ۱۱۶۱ هـ همراه احمد شاه بن محمد شاه بادشاه، در جنگ احمد شاه دراني، از ضرب گلولہ توپ مقتول شدند. بهادر معز هشت پسرو شانزده صبیہ شد. (ماثر الامراء ۱ : ۳۵۸) در تاریخ محمدی (ج ۲ حصہ ۶) احوال شهید شدن بهادر معز بہ بدین قرار ثبت است:- "میر محمد فاضل...... بن...... محمد امین خان...... سپہ سالار یار باوفا، از اعاظم امرایٔ هند، و وزیر محمد شاه بادشاه. روز جمع ۲۲ ربیع الاول در نزدیکی سهرند، در جنگ احمد ابدالی افغان کشتہ شد. عمرش ۶۲ سال و قیل اکثر. و پدرش در سنہ ۱۱۳۳ هـ گذشت (ص ۱۴۲ - مطبوعہ علی گرهہ ۱۹۶۰)

خاقان اکرم را از واجبات شمرد، و استرضای آن نیر سمای عظمت و جلالت را بی تفاوت مرضی مقدس ما داند، و بهیئتی مستعد نہضت و مہیای عزیمت باشد کہ، مجرد ورود رقم مجدد، بلا توقف و اہمال روانہ شود. و در کمال سرعت و استعجال، خود را بنواحی ملتان رساند، و نحوي در انسداد معابر گروه فراریان و انضباط طرق منہزمان، مساعی جمیلہ بکار برد، کہ احدی ازان جماعہ وخیم العاقبت از آب سندھ بایں جانب نتو اند عبور کرد. و احیاناً اگر اجل رسیده، از آب مذکور بگزرد، باید کہ دقیقہ از دقائق تنبیہش فروگذاشت ننماید، و فوراً در اسر و استیصال او جد بلیغ از قوت بفعل آرد. و اگر باستلام سده سنیہ ماسور گردد، بی تأمل و تراخی، در پیش گاه سلطان سلاطین زمن حاضر شده، سعادت ملازمت حاصل نماید، و ہرگاه مرخص فرمایند بحدود متعلقہ خویش معاودت نماید، و در عہده شناسد. و عرضداشت مرسلہ آن مصدر تردداتِ نمایان، مشتمل بر افتتاح قلعہ جمون و یاہو (کذا) کہ در حصانت بر اکثر قلاع ہندوستان تفوق دارد، و کفره فجره (۱۵۵ الف) باستظہار آن ہردو (حصن) حصین بصدر انواع فساد میشدند، خصوص درین ایام کہ خبث باطنی و نخوت جبلی آنہا بکمال ظہور رسیده بود، از نظر اکسیر اثر گذشت. از پیش گاه فضل و کرم آن مورد تحسین فراوان و آفرین بی پایان بموہبت عطایا ممتاز و سرفراز گشت. باید کہ شکر این مراحم عظمی و عنایات والا بجا آورده، تفقدات اقدس اعلی، در باب خود مرتقی و متزاید داند — چہاردہم شعبان سنہ بیست (و) دویم از جلوس والا تحریر شده.(۱)

(۱) اورینٹل کالج میگزین (ضمیمہ) فبروری ۱۹۵۱ع ص ۱۱۹-۱۲۱

نزول رایت ظفر آیت شاهی، بالکئه زمینداری خدایارخان آن مصدر حرکت لغو. و آخر رسیدنش بملازمت همایون و شسته گردیدن نامهٔ جرمش بزلال عفو.

خدایارخان عباسی که از زمینداران سرحد، باعتبارِ ملک و مال و سپاه مثل او بالفعل نیست، ازآن هنگام که شاه فلک بارگاه بر سر قندهار رسیدند، خیالات دور از کار، از عالم سر راه گرفتن افواج فیروزی آثار و در صورت عبور از دره پرداختن بجنگ و کار زار در خاطر داشت. و از غلط فهمی ها که لازم طالع برگشتگیٔ و ادبار است، خود را حریف همچو صاحب اقبالی، که مانند آفتاب عالم تاب به شعشعه برق شمشیر مشرق و مغرب بتسخیر آورده، میپنداشت. درین ولا که طنطنهٔ توجه الویهٔ ظفر طراز، از خوابِ سنگین غفلتش بیدار ساخت، فوجی را (۱۵۵ب) بسر کردگی پسر خود در مقابل گذاشته، خود با مال و ناموس از خداباد حرکت کرده در قلعهٔ امرکوت (۱) — که ظاهرا پیرا مونش، دو طرف تل هایٔ ریگ و دو طرف دیگرش آب (۲) است — طرح اقامت انداخت. چون اعلام شاهی قریب بسرحد زمینداری او رسید، پسرش نقوش مغشوش جنگ را، که برلوحهٔ دل مرتسم داشت، بعرق خجالت

(۱) جهالکشای نادری ص ۳۷۰.

(۲) جهالکشای:- عمرکوت محلی را که دردشت بی آب وآذوقه واقع و بحصانت مشهور و سی فرسخ از آب و آبادانی دور است. بیان واقع ۶۸- بعمرکوت که قلعه ایست در میان بیابان ریگستان که در اطراف و جوانب نه آب دارد و نه آبادانی... پس ظاهر است که مذکور آب در متن بی محل است (محمد شفیع)

و انفعال پاک شسته، مستعد بملازمت گردید. (و) حرف مصالحه و ادای پیش کش - مشروط باینکه به پدرش تکلیف ملازمت نشود - درمیان آورد. بدرجۀ پذیرای نرسید. و آن جوان ساده بزندان مکافات نظر بند گردید.

چون، اعلام اقبال بطریق یلغار و استعجال، بعزم تسخیر قلعه امرکوت پیشتر حرکت‌نمود، تزلزل در بنای صبر و توان **خدایارخان** افتاد. همان وقت ناموس و مال از آن جا بریگستان زمین نقل کرده، برای تدبیر **بیست و دو لک روپیا** که جهت آن، باربردار پیدانشد، کوچیدن خود برفردا که از فردای قیامت کم نبود قرار داد (۱). شاه ذی جاه بدریافت این معنی که هنوز شکار از دام نه جسته است، (۲) **بست و هشتم ذی قعده** سنهٔ صدر از **لادکاذو** (۳) که سی فرسخی **امرکوٹ** است، یلغار کرده، فردای آن (۴) بیست (و) نهم، هنگام انتشار طباشیر سفیدهٔ صبح، ناگهان برسر قلعه مذکور رسیدند. و حسب الحکم بهادران جنگجو و یلان رزم جو، قلعه را بسان نگین خاتم، از چار طرف درمیان گرفته، (ورق ۱۵۶ الف) بسوختن و کندن متوجه گردیدند. آن از کردار خود نادم و پشیمان، یعنی **خدایار خان** بهم جهت راه سلامت مسدود دیده، الامان و زنهار جویان رسیده ملازمت نمود. و باین

---

(۱) بقول صاحب بیان واقع، خدایار خان میخواست — از عمرکوت حرکت نموده سوار کشتی شوند — و تا هنگام مراجعت نادر بایران — در جزائر این ضلع اقامت گزید — (محمد شفیع)

(۲) جهانکشای: روز شنبه هشتم آن ماه. لاکهارت ص ۱۶۰ نیز ۲۸ ذوالقعده را اختیار نموده است (محمد شفیع)

(۳) جهانکشای:- لارکانه (محمد شفیع)

(۴) جهانکشای:- روز یک شنبه نهم سه ساعت از روز گذشته. اماشک نیست که صوابش بیست و نهم است نه نهم (م شفیع)

تدبیر کہ می بایست پیش ازین بعمل آورد، در عافیت بروی روزگار خود کشود. شاه سلیمان بارگاه بمقتضای این کہ: مصراع :

در عفو لذتیست کہ در انتقام نیست!

از جرمش، تن چشم پوشیدند و بعین عنایت جانب او نگریستہ، خطایش بکلی بخشیدند. بست و دو لک روپیا کہ در قلعہ امرکوت بود، میر سامان سرکار، دم نقد با یک پارہ جواهرش ضبط نمود (۱). اعلام جهانکشا مراجعت نموده بہ لاڈکانو — کہ بهیر و بنگاه دران جابود — رسید و تدبیر معاملت الکہ زمینداری خدایار خان، کہ از روز ملازمت ملازم رکاب همایون بود، در پیش گردید (۲).

---

(۱) بقول میرزا مهدی (جهالکشای ۳۷۱) — "بهر جهت یک کرور متجاوز بتحویل کنجوران کنوز عامره انتقال یافت" صاحب بیان واقع (ص ۶۹) گفته است کہ: در وقت محاسبہ اموال و اجناس خدایار خان وی حاضر بود — "اکثر اشیای سلاطین صفویہ کہ ارباب قلم کهنہ ایران می شناختند، در اثاث البیت او مشاهده نموده" — معلوم شد کہ افاغنہ قندهار چون بہ "جان و مال والی ایران" متصرف شدند، این تحایف کمیاب را باطراف و جوانب فرستاده میفروختند" (محمد شفیع)

(۲) اورنٹیل کالج میگزن ضمیمہ (فبروری ۱۹۰۱ع ص ۱۲۱ ص ۱۲۴)

مرتبهء ثانی، رسیدن نواب آغرالدوله بهادر هزبرجنگ، در اردوئی ظفر قرین، و بعد تحصیل سعادت ملازمت مشمول مراحم گردیدن از جانب فرمانروای ایران زمین.

در اوراق گذشته مسطور است که **بست و سوم ذی‌الحجه سنهٔ یک هزار و پنجاه و دویم هجری** نواب آغرالدوله بهادر از ملتان بسواری کشتی احرام زیارت قبلهٔ آمال ــ که عبارتست از جناب شاه ذی اقبال ــ بستند، و در بندهٔ رسیدنِ بهیر و بنگاه و کارخانه جات (۱۵۶ ب) نبوده، بطریق یلغار روانه گشتند. درین ولا که **لارکانو** مضرب خیام اردوی اعلی بود **پنجم محرم‌الحرام سنه صدر،** هفت کروهی لشکر ظفر اثر رسیده، چون شب سردست آمد، متوقف گردیدند. و فردای آن **ششم** باتفاق خواجه محمد فاضل‌خان و سیر نعمت خان و حاجی محمد امان خان بسواریٔ اسپ، مسافت راه را که ــ بنا بر تراکم اشجار و نشیب و فراز زمین، در نهایت ناهمواری بود ــ قطع ساخته و بعبور نالهٔ آبی که اسپان ازان بشنا گذشتند ــ پرداخته، قریب بدوپهر نزدیک به اردویٔ معلیٰ رسیدند. در راه حیات الله خان بهادر و میرزا ابوالحسن همشیره زاده عبدالباقی خان مرحوم و حسین بیگ خان نسچي باشي که حسب الامر جلیل‌القدر، بتقریب استقبال پیشوا آمده بودند، اتفاق ملاقات افتاد. و بعد داخل شدنِ باردوی گیهان پوی ــ چون شاه جم جاه در مشکویٔ اقبال تشریف داشتند ــ در خیمهٔ حیات‌الله خان

بهادر توقف رو داد. دوگهڑی روز باقی مانده که شاه خورشید کلاه، بارگاهِ سلطانی را، رونق بخشیدند. آغر الدوله بهادر باتفاقِ میرزا ابوالحسن مزبور و مرزا مهدی بمنصب منشی گری مامور، بملازمت همایون مستسعد گردیدند. از پیش گاه اشرف زیاده بر سابق تفضلات (۱۵۷ الف) مبذول گشت. و از راه عنایت مکرر کلمات تفضل آمیز، ازین پیداعالم که: بنابر سفر طویل هرج (ورق ۱۵۷) بسیاری بشما لاحق شد— بر زبان شفقت ترجمان گذشت. بنابر اینکه آغرالدوله بسواری کشتی جریده رسیدند، و کارخانجات که براه خشکی می آمد، هنوز اثری ازاں نبود. و خیمه و فرش و طعام وغیره ضروریات معاش، میر سامان سرکار دولت مدار، حسب الحکم سر انجام نمود. چون نقش اخلاص ایشان درپیش گاه ضمیر انور درست تر از سابق نشست، سه شنبه هفت شهر صدر خلعت خاصهٔ چهار پارچه — که عبارت از کرته و بالاپوش زربفت و مندیل وکمربند یزدی است— بنواب صاحب حیات الله خان بهادر و بدیگر همراهیان، در خور استعداد هریک، شفقت گشت.(۱)

(۱) اورینٹل کالج میگزن ضمیمه فبروری ۱۹۰۱ع ص ۱۲۴ ص ۱۲۵

تتمۂ احوال خدایار خان عباسی

خدا یار خان کہ بعد تحصیل ملازمت در رکاب ظفر انتساب بود، دریں ولا کہ مراحم شاهانہ اورا از خاک بر گرفتہ بخطاب شاہ قلی خان(۱) و عطای رقم بحالیٔ زمینداری و تفوض صوبہ داری ٹھٹھہ — مشروط باین کہ دو لک روپیہ هر سال داخل خزانۂ والا نماید و یکی از پسرانش با دو هزار سوار همواره ملازم رکاب ظفر انتساب باشد — سر بلند فرمود(۲). و خان مذکور کہ نظر باعمال خویش نیم جان داشت — از پیش گاه اشرف بیافتن اسپ باساز طلائی، طمع عنان از کف رفتهٔ دولت، بدست آورده حسب الحکم یازدهم محرم سنۂ صدر مراجعت (۱۵۷ب) بوطن نمود.ع

از بخت شکر دارم و از روزگارهم(۳)

---

(۱) رک: جهانگشائی نادری ص ۳۷۵ و بیان واقع ص ۷۰-

(۲) خواجہ عبدالکریم گفتہ است (ص ۷۰) کہ نادر دوپسر خدایارخان را بطریق یرغمال همراه گرفت (محمد شفیع).

(۳) اورینٹل کالیج میگزن ضمیمہ فبروری ۱۹۵۱ع ص ۱۲۶.

حرکت الویۂ جہان پیمای شاهی، از اُلکۂ زمینداری خدایار خاں، جاذب قندهار باراده خراسان، و دستوری یافتن نواب آغرالدولہ بہادر بجاذب ملتان .

چون خاطر خطیر شاه ذی جاه، از انتظام مهام هندوستان، بکلی فراغ حاصل ساخت، ارادهٔ مملکت خراسان، بنا براینکہ از آوارگیہائی آنجا خلجانی بخاطر بود، بر ضمیر انور پرتو انداخت . لہذا دوازدهم محرم‌الحرام سنہ بست و دویم محمد شاهی شروع سنہ یک هزار یک صد و پنجاه و سویم هجری روز یکشنبہ در خیمہ خلوت تشریف آورده، بر آریکهٔ اقبال جلوس نمودند. و نواب صاحب آغرالدولہ بہادر را بمکرمت اسپ عراقی نژاد تیز خرام تر از صبا بازین و ساز طلا، و تسبیح عقیق‌البحر کہ شمسهٔ مروارید بیش قیمت داشت ـ و دران وقت بدست حق پرست بود ـ و حیات الله خان بہادر را بخطاب شہنواز خان (۱) سرفراز فرموده، بہ عنایت اسپ باساز نقره و شمشیر با قبضهٔ مینا دلجوئی نموده، بتعلقۂ نظامت رخصت فرمودند .

نواب عالی جناب، همان روز از اردوی همایون کوچیده، کنار آب منزل ساختند. و فردای آن سیزدهم شہر سنهٔ صدر روز دوشنبہ شاه سلیمان (جاه ـ ظ) سما هجهٔ اقبال را بجانب خراسان بر افراختند. (ورق ۱۵۸ الف). (۱)

(۱) رک: جهانگشائی نادری ص۳۷۲
(۱) ضمیمہ اورینٹل کالج میگزن فبروری ۱۹۵۱ع ص ۱۲۶ ص ۱۲۷

(۴)

نادر نامہ

یـا

شاهنامہٴ نادری

تاليف ۱۱۷۲ هہ

(اقتباس راجع بہ نادرشاه ايراني و سند)

(۲۱۹) در بیان وقایع قوي ئیل مطابق ۱۱۵۲هـ و وقایع آن سال

(ص۲۲۴) چو از کار کابل به پرداخت شاه
فرستاد سوی هري دستگاه

پئی گوشمال یکی فتنه جوی ز عباسیان شد چنین چاره جوی
که چون سیل، با آن سپاه گران سوی **سند** تا بد ز کابل عنان
باآهنگ **عباسی** بد نشان که میبود نامش **خدا یار خان**

در بیان حرکت موکب همایون بسند و گرفتاری خدایارخان

زمین دار مطلب بہ بزمِ سخن　　چنین سازد از گفتگو انجمن
کہ سردار سند(۱) آن خدایارخان　　کہ می بُد، نژادش ز عباسیان
بوقتی کہ، دارای یزدان پناه　　بایران زمین داشتی دستگاه
همیشہ بران در پئی عرض حال　　ز اخلاص میبود پوزش سگال
درین سال، کان رایت افرازکین　　سوی هند روکرد از ایران زمین
(ص ۲۵۲)خصوصازروزیکه اقصای سند　　شد اقطاع ایران، ز دارای هند
بروگشت مستولی از بس، هراس　　ز آشوب آن دولتش، بود یاس
درین وقت کان خسرو تاجدار　　بکابل زد آوازهٔ گیر و دار
دران سر زمین تراوت (۲) مصیر　　هوا دم زد از سردی زمهریر
جهان جو، بمنزلگہ گرم سیر　　سوی سند چون سهر شد گرم سیر
بدان خان مشهور شوکت پناه　　کہ در فارس بد، صاحب دستگاه
نقی خان، نظر کردهٔ لطف خاص　　کزاخلاص بودش بسی اختصاص
بسر داری فارس بد سرفراز　　کہ تا مسقطش بود دستی دراز
اسور بنادر منسق باو　　پذیرفتہ آن ملک، رونق باو
چنین داد فرمان خدیو جهان　　کز اخلاص، خان ارادت نشان
بسمت بنادر بفیل و غراب　　دگر لنگر و کشتیٔ کوه تاب
بود آنچہ حاضر، دران بحر و بر　　تماسی همان خان، صاحب هنر

(۱) در متن هند نوشته شده است کہ سهو کاتب معلوم میشود.
(۲) در اصل طراوت باشد

ز دریا گذشته در آن انقلاب — برون آرد آن جملگی را ز آب
نماید بزودی ز دریا عبور — بدرگاه، زو آرد از راهِ دور
و زان پس بآهنگِ سند از شتاب — با یلغـار آورد پا در رکاب
ازآن راه پر جنگلِ پیچ پیچ — فتوری بعزم اندر آورده هیچ
با یلغار افشرده پـای ثبات — عنان تاب‌شدجانبِ دیره‌جات(۱)
بهر دیره، خانی که بده جای گیر — پس از سرکشی گشت فرمان پذیر
پس از آزمایش ببازوی خویش — نهادند پای باخلاص پیش
و ز انجا به نزدِ خدا یار خان — جهانجوی فرمود حکمی روان
اگر خود شتابد ز فرمان بری — بدربار دولت درین داوری
ازان به گزین لشکرِ بی‌کران — شود سند ویران کران تا کران
همین حکم راکرده تعویذ خویش — نهد پای همت باخلاص پیش
که تقصیر او نیست چندان شگرف — که آن سان عنان را نمائیم صرف
بدان درگه آمد دگر ره خبر — که در وی ندارد نصیحت اثر
چنان زور آورده بر وی هراس — که از شه بشفقت ندارد قیاس
ز آهنگِ شه، دارد آن دار و گیر — که گجرات ازین پس کند جای گیر
تهی سازد آن ملک، از بیمِ شاه — کند بندرِ صورت (۲) آرامگاه
جهان جو، بسال و فتیل و کلک — بنوعی که شد خیره چشمِ فلک
ز دریای سند آنچنان بر گذشت — که شاهین نه پرد باقصای دشت
ز دریا گذشته دران گیر و بست — رهی بر هم جنگل و چوب بست
چو عباسی، آگه شد از انقلاب — که، بگذشت دارای ایران ز آب!
زجای که بده پای تختش(۳) دران — در آن فتنه، سردارِ عباسیان

(۱) دیره جات یعنی دیره اسمعیل خان و دیره غازی خان.
(۲) بندر سورت که در هند است.
(۳) پای تخت خدا آباد بود که خرابه آن تا حال در ضلع دادو موجود است.

تهی کرد جا از طریق فرار نبودش چو در جنگ، تاب قرار
یکی قلعه بودش عمرکوت(۱) نام بدشت تهی مانده زآب و کنام
بروجش بکیوان بر افراشته بآذوقهٔ وافر انباشته
ز آبادی، آن قلعهٔ استوار چو بد دور، سی فرسخ از رهگذار
گمان کرد، کافواج ایران سپاه بران در نخواهند پیمود، راه
بدان قلعه، آرام کرد و نشست بخود داری از کین برآورده دست
جهانجو، چو آگه شد از مدعا که او را بود در عمرکوت جا
بفرمود (ده) روزه یکسر سپاه تدارک بگیرند از بهر راه
و زان پس بدان دشت یلغار کرد زگرد آسمان را، چو شب، تار کرد
بیک روز ویک شب که ره کرد طی به نزدیک آن قلعه بردند پی
خدایارخان را دران گیر و دار از آن قلعه میبود ممکن فرار
ولی طالع خسرو چیره دست زکوشش همه دست و پایش به بست
سحرگه، که خورشید زرین کلاه بپا کرد دور آفق، بارگاه
گرفتند آن لشکر بیکران چو خاتم، عمرکوت را در میان
خدایارخان را دران گیر و دار قضا شد دلیل طریق فرار
برون آمد از قلعه، با فوج خویش گرفته رهی سمت گجرات پیش
هماندم سواران بهرام کین گرفتند راهش به شمشیر کین
نبودش پئی جنگ نیرویٔ دست بخود، دست خود گردن خویش بست
گروهی سوار از همان گرد راه رساندند او را بدرگاه شاه
(ص۲۲٦) به حبسش جهانجو اشارت نمود و زآن پس، زبان را چنین بر کشود
که گنج و زر و گوهرش، هرچه هست به ضبطش امینان بر آرند دست

(۱) در ضلع تَرپارکر شهر یست که تا حال آباد هست. اکبر بادشاه در همان قلعه بدنیا آمده بود.

ز سیم و زرش بیشتر یک کرور بضبط اندر آمد دران شر و شور
دگر ہرچہ بودش سلیح و دواب در آمد بسر منزل اکتساب
دران قلعہ، ہم ہر متاعی کہ بود دران روز لشکر تصرف نمود
و ز آنجا سوئے لارکانہ دماں سر سروران کرد عطف عنان

در بیان وقایع یجي ئیل مطابق سنہ ۱۱۵۳ هجری

خدایار خان هم دران رهگذر بفرسان شہ بود حبس نظر
ز ایام هجرت درین پهن دشت سه و پنج و الف و صد چون گذشت
بآهنگ خازرسیان شتا جهاندار خورشید بر زد لوا
قزلباش فروردی از صحن باغ بر افروخت از شمع لالہ چراغ
ز اردوی صاحب خروج سحاب باقلیم گلشن رسید این خطاب
کہ بهر قدوم خدیو بهار شود بزم گلشن زمرد نگار
همان باد پیما، نسیم غیور بتبازد بر اطرف گلشن عبور
ابوالفیض ابر، از هوای شکوه سوی دشت، پائین نیامد، ز کوه
بہ تخت حمل خسرو آفتاب بہ توران دی گردد افراسیاب
بنوروزی، اقلیم گیر بهار بساط افگندہ، بر لب جوئبار
بهر شاخ گل مطرب عندلیب برد از گل و سرو، تاب و شکیب
چو آن رنگ و بوی بهار نبرد بهار و خزانش گل سرخ و زرد
گل لالہ عباسی دشت جنگ کهن سرو باغ شتاب و درنگ
بهم بر زن رونق هر بهار جهانجو شهنشاه ایران مدار
پس گیر و بست خدایار خان ز شفقت بر و شد بسی مهربان
بعاجز نوازی جهان شهریار بر افراختش، پایہ اعتبار
زمینداری سند، بار دگر بدو ساخت مرجوع، آن نامور
یکی سمت هم، شاه صاحب خروج کہ از سند برسر زمین بلوچ

بخان بلوچ ، آن ارادت مآب کزاخلاص بودش محبت خطاب(۱)
سپرد و ازان سرحد بي وجود دل و دست اقبال، فارغ نمود
ز نزد محمد شہ(۲) سرفراز ز هندوستان باهمہ برگ و ساز
یکی کاروان آمد از، راه هند بایوان دولت ز اقصای سند
بہ جا خالیٔ، خسرو تاجدار ز هرگونہ چیزی کہ آید بکار
فرستاده بود ، آن سر افراز شاه بدر بار دارایٔ ایران پناه
شهنشاه ایران هم از عرض راه یکی کاروان نزاکت پناه
کہ از بلخ، مانند صبح امید هماندم بشیرینی ، از ره رسید
طراوت سرشتان نازک بدن لطافت طرازان شکر شکن
بہ پشت مطایایٔ(۳) گردون بدوش ز افتاد گیہا، شده شال پوش
بکامی کہ نامش ندارد مزه مبرهن شود معنی خربزه
چودر هند، آن جنس نازک بها عزیز است و نایاب چون کیمیا
دگر برق تگ اسپ صرصر خرام ز خیل عرب همچو لیلیٰ بنام
هم برق و آهنگ گیتی نورد هم جلوه سازان دشت نبرد
بد آن کاروان ساخت دنبالہ رو بهم آب و آتش شده در کرو
بہ جا خالیٔ خسرو هندیان فرستاد دارایٔ ایرانیان

(۱) محبت خان بلوچ
(۲) محمد شاه بادشاه دهلی
(۳) جمع مطی. اسپ و مرکب کہ سوار شوند

در بیان انصراف موکب همایون بجانب ایروان و عزیمت ترکستان

قلم بـــر جبین صریر خـــیـــال چنین زد رقم صورت این مقال
کہ از هند تا **سند** و کابل زمین چو پرداخت دارای ایران زمین
جهانداری عـــزم آن کامـیـاب گل ملک طوران گرفت آفتاب
ز کابل بـــہ هر سرحد مملکت یکی حکم ، از صاحب سلطنت
چنین شد مقرر کز ایران زمین مهیا نمایند اسبـــاب کـــیـــن
پی کار توران بـــر آرنـــد دست بهر جا ز رخت و سلیح آنچہ هست

(۵)

اقتباس

از

نامۂ نغز

تصنیف

باغ علی سندی

(راجع بہ تسلط نادر شاہ ایرانی بر سند)

●

عزیمت نادر شاه بجانب سالار سند و کیفیت پرسیدن از میر متاره (۱) وکیل نورمحمد عباسي والي ملک سنده

چو سلطان مغرب به مغرب برفت — بمغرب رخ خمّر آورد نفت
و زان باز، زد مرغ بانگ سحر — سفیدي برون کرد از کوه سر
همه مردم از خواب بیدار شد — به کار جهان، شاه هوشیار شد
بر آراست یک بزم از نو سرشت — صف بسته پیراسته چون بهشت
چو ازکار **دهلي** به پرداخت **شاه** — به سوی **بکهر** باز پرسید راه
به بزم اندر آن مرد غماز بود — به گفتار بدکار در ساز بود
به شه گفت آن مرد گوئنده راز — زبان خود به گفتار کرد او دراز
شنو! من یکی با تو گویم خبر — تو ای **شاه ایران** والا گهر!
یکی طرفک راز دارم نهان — یکایک بگویم به شاه جهان
ز **نور محمد** که او تاجور — سپهدار **عباسيء** نامور
وکیلي به **دهلي** ست هشیار کار — **متارا** و را نام دل هوشدار
چو گفتار او، **شاه** در گوش کرد — زگوش اندران هوش در جوش کرد
بفرمود: تاکس بر آرد خبر — ز هشیار دل **میر** نیکو گهر

---

(۱) میر لطف‌الله لکملوي معروف به میر متارو که در آنوقت در دهلی بود.

نسچیقی بیامد به نزدیک شاه بد و گفت، بشنید، پیمود راه
چنان گفت پیشش فرستاده مرد: شهنشه به خوبی ترا یاد کرد
نهانی یکی، از تو جوید، خبر تو نیز ای‌جوان، راست گو سربسر
چو بشنید او، میر نیکو نهاد سوی **شاه** ایران قدم بر کشاد
بیامد بر **شاه نادر** دلیر که برتخت بود آن جوان تند شیر
ببوسید تخت آن به صف بر نشست به نیکو زبان کار با **شاه** بست
پس آن گاه از میر، پرسید **شاه**: ز سالار و از ملک و گنج و سپاه
ز خویشان خود چند دارد سپاه؟ ازین تا به سالار، چند ست راه؟
جواب سخن، میر با **شاه** گفت: سخن راستی را نباید نهفت
ز خویشان هزارند گرد دلیر ابا لشکر و کوس چون تند شیر
سپاه دگر بی‌شمارند بیش بجز لشکر نامداران خویش
هم گرد بازوی جنگ آوران نه ترسند از تیغ کند آوران
بمیدان کین، با سپاه درشت هنوز آن جوان بر ندادند پشت
چو شبخون در آرند در کار زار ز یک صد، گریزان شود ده هزار
بمیدان دلیرند، و هوشیار بس از او، گوی میدان، نه بردند کس
همه تیغ زن، مرد پر خاش جو هم نیزه بازان، هم تند خو
دلیرند، از یک دگر برترند تو گوئی مگر اژدهای نر اند
به قوت چو پیل و به پیکر پلنگ بدست هم گرز و تیغ و تفنگ
ز لشکر نه ترسند، بی باک تر به میدان دلیرند، چالاک تر
گر آن فوج سالار جوش آورد دل کوه را در خروش آورد
ازین جا فرو باشد از سال راه به سختی به بالا نشیب و تباه!
چو بشنید، فرمود باخشم جوش: نویسم یکی نامه، با رای هوش
به سوی **سپهدار** بیدار دل که او هست هشیار بیدار دل

یکی نامه بنویس بر هوش مند   به نرمی به کرسی سخنهای چند
میانجی گزین گرد از انجمن   که باشد هنردان و هم تیغ زن
برد نامه بر سوی سالار **سند**   سخنها رساند ز گفتار **هند**
چنان: چون گرفتیم شاه و سپاه   همان تاج و آن گنج تخت و کلاه
همه شهر دیهیم و از مرز بوم   ز **قندهار** و **هندوستان** تا به **روم**
بشمشیر و با گرزه و نیزه کین   سراسر گرفتیم روی زمین
ستاره بود آن زمان اوج گیر   که پنهان بود آفتاب منیر
دو شعله ز یک شعله دارم به جنگ   یکی نور شمع و دگر نار چنگ
بهر سو رخ آرد دل رای او   بر آن سو بر آرد زند پای او
دلاور جوان بود، نیکو نهاد   بد از تخمهٔ مهتران نیک زاد
محمد علی نام سلطان بهم   پیام ورا گفت از بیش و کم
بدو گفت: برگیر نامه بدست   جوان مرد بگرفت بر زین نشست
و زان باز گفتش: که زینسان سخن   به **سالار** برگو بر و انجمن
نخستین فرستد یکی باج زر   به سوی **سپهدار** والا گهر
دگر آن که بالشکر ده هزار   پسر باشد او را بود نامدار
به لشکر بود دائم اندر حضور   رساند به من باج زر بی قصور
نوشته دهد عهد منشور خویش   کند ملک داری بدستور خویش!
جوان چونکه بشنید گفتار **شاه**   بر آمد به **سالار** پیمود راه
ستاره بهمراه او رهنمون   دو گرد بر آمد ز **دهلی** برون
به کشتی نشستند هر دو بهم   **دو هفته** سر آمد ز **یک روز** کم
به نزد **بکهر** کشتی آمد پدید   به سالار زود آن خبر بر رسید
چو آگاهی آمد به **سالار سند**   که آمد **میانجی** ز اقصای **هند**
ستاره بهمراه آن نیک زاد   **جوان** مرد، باهوش، فرخ نهاد

شراعی بر افگند شب نیل گون جهان گشت در سایهٔ قیرگون
دَد و دام در خواب بردند سر بتابید بر آسمان شب قمر
سپیده بر آورد از شرق رو جهان پرشد از سردمان های هو

خبر رسیدن به خدایار خان از آمدن میر متاره و محمدعلي بیگ سلطان بم وکیل نادرشاه بنزدیک دریا و پیشوا آمدن خدایار خان والی سنده

برون شد کلهدار گیتی فروز سیم چادر از شب بدرید روز
سپهدار از خواب بیدار گشت به سویٔ **میانجی** بر آمد ز دشت
بزد کوس برخاست آواز نایٔ **سپهدار** بنهاد بر اسپ پایٔ
بپوشید پهنای هامون زمرد شده خشک دریای گردون به گرد
غوِ کوس شب پور بر شد بهم وزان نایِ سر غین برخاست دم
زمین یک قدم بر نه بی مرد بود نه یک برج در چرخ بی گرد بود
یکی تند شولک بزیر اندرش کلاه و دگر بر بری بر سرش
بزین اندرون گرزه چون پلنگ به تن جوشن رومی خواب رنگ
دگر سویٔ فرزند آن نیک.زاد جوان بخت نامش **محمد مراد**
یکی خنجرش کابلی در بغل بر آموده با گوهر و لعل و زر
بسر طرۀ نـامـور شاهوار جـوان مـرد باگرز سام سوار
ز انبوهیٔ لشکر بی کران زمین گشت بر پشت ماهی گران
سواران بهر سوگروها گروه زمین تنگ زو آسمان در ستوه
بگردید از گرد مغز جهان شد از گرد گردون خور در نهان
چو خاکِ زمین بر هوا برد سر ازان بر زمین، خور نه کرده گذر
زهر سو دوان اسپ و پیل و شتر دهانِ جهان گشت از گرد پر

چو خاکِ زمین، بر هوا برد سر — ازان بر زمین خود نہ کرده گذر
سپہدار بیدار دل، باسپاه — بیامد ابا تاج زرین کلاه
کرودشت در باهم مرز بود — بہ خورشید بر آسمان گرد بود
چو نزدیک شد **میر** بفشرد کام — سلامش بہ گفت آن: علیک السلام
چو چشمی بیفتاد بریک دگر — ازان رو **متاره** و زاین نامور
فرود آمد از اسپ هر دو سوار — گرفتند با یک دگر در کنار
نشستند هر دو بسر پشتِ پیل — روان کرد آن پیل را بر دو میل
سوی **خانۂ زرنگار** آمدند — بہ بزم اندرون، شاهوار آمدند
چو **سالار** با **میر** همراز گشت — ابا خود یکایک سخن سازگشت
نشستند در **خانۂ زر نگار** — ندادند کس را دران خانہ بار
بہ پرسید، پرسیدنی هرچہ بود — سخن درسخن گفت، گوهر فزود
سر انجام کردند تدبیرِ کار — دل خود نہادند بر کار زار
فرو رفت خورشید بیگاه شد — **سپہدار** در پرده خرگاه شد
متاره سوی خوابگہ رفت باز — ازان کار تدبیر کردند ساز

مجلس آراستن خدایار خان والی سنده با نامداران، و طلب کردن محمد علی سلطان بم را، کہ وکیل نادرشاه بود، و جواب دادن اورا

چو صبحِ دمید از سیاهی بہ بر — فرو بست خور چادر بر [illegible]
فرو زنده شد بر سپہر، آفتاب — بر آمد **سپہدار** از، خفت خواب
بہ دروازه آمد پسر سر بسر — بہ تیغ و تفنگ و بہ زرین سپر
یکی بزم را کرد با سروران — بہ گردانِ جنگی بہ کند آوران
گرانمایہ گان را برِ خویش خواند — بہر گونہ داستانہا براند

نشستند در پیش **سالار سند** — بزرگان دیرینه و هوشمند
دو رویه سپه بر ستاده براه — ابا گرز و با تیغ و با خیمه گاه
بگسترد فرش به دیبای چین — شد از اطلس پوش رنگین زمین
صف اولین را به زر بفت بست — دل پر دلان رابمی بود مست
به بزم اندر آمد، چو غرنده شیر — دلاورجوان **نور محمد** دلیر [کذا]
نشسته بسر کرسی زرنگار — ابا تاج با حلهٔ شاهوار
به یک دست، پورش **محمد مراد** — دگر سو، **خدادادخان** نیک زاد
به سوی دگر، **احمد یار خان** — دگر سو، **غلام شه** نوجوان
عطر خان نشسته، به سوی دگر — مرصع به سر هر یکی تاج زر
غلام نبی در صف بر نشست — **غلام رسول** آمد و کار بست
به گرداندرش لشکر بی کران — همه گرز داران جنگ آوران
دو طرفه بره بر ستادند سرد — به پوشید خور آسمان را به گرد
میانجی در آمد به بزم دمان — بیک دست تیغ و به دیگر کمان
به هر سو همي دید، میرفت راه — دو رویه ستاده بدید آن سپاه
به ره دید چون لشکر بی کران — ثنا خواند بر داور داوران
که او حاکم الحاکمین بر ترست — سزا وار هر دوجهان بهتر است
فرستاده، چون روی **سالار** دید — زمین بوسه کرد آفرین گسترید
بر نامور نامهٔ بر نهاد — به پیغام دادن زبان بر کشاد
بر آورد سالار روي برش — به پرسیدش: از **شاه** و از لشکرش
پس آنگه رخ آورد روی سپاه — به گفت آنچه بشنید پیغام **شاه**
دلیران بگفتند با هوش مند — که: ای نامور شیر **سردار سند**
تودانی که چون کردگار من ست — نگهدار من ساز گار من ست
تو گر میشوي در توکل گزین — خدا است " والله مع الصابرین "

اگر باشد آن لشکرِ صد هزار	گریزند از فوج در کار زار
یقین دان که او هر چه خواهد کند	سرِ سر کشان را نگون بر زند
تو هر گز سوی آشتی دل مدار	به ما ساز گار ست پرورد گار
چنان تیغها بر زنم در نبرد	زمین آسمان را به پوشم بگرد
هوا را به تیغ درخشان کنم	زمین را چو لعل بدخشان کنم
به میدان گر آیم چو پیلِ دمان	رسانم تف تیغ بر آسمان
به نیزه تن کوه را بر درم	زمین را به سمِ ستوران برم
زنم گرز و شمشیر ها بر سرش	کنم لاله گون جوشن اندر برش
چو در دشت کین تیغها بر زنم	اگر کوه باشد ز بن بر کنم
اگر صد هزارند آن هوش مند	به حکمت کند فوج فیروز مند
چو بشنید سالار گفتار راست	به گفتا: سخن نیک مردان بجاست!
فرستاده را گفت: کای رای زن	جواب سخن را تو بشنو ز من!
بگویش ز من هرچه گویم برت	که: هرگز نه ترسیدم از لشکرت
پنه دارم از داورِ دادگر	بجز تیغ هرگز نه دیدم دگر
بکارِ جهان، گاه زین انجمن	نه کردم پسر، دور از خویشتن
ز من گنج، از هیچ چشم مدار	نه من، گنج دارم بجز تیغ کار
چو شمشیر ما را بدست اندر ست	تو دانی کزو دامنم پر زر ست
اگر **شاه** خشم آورد زین سخن	**خداي** ست ما را نگهدارِ من
به ترس از بلندی سر از پر بکین	که گشتی شهنشاه روی زمین
نخستین ز **قندهار** کردی گذر	گرفتی ز **گردیزیان** گنج و زر
پس آنکه **پشاور** دگر **غزنوي**	زمین کردی از دهنه در توی
به ترسی ز غداری روزگار	که چون تو بسی را غلط کرد دهر!
بگفتش سخن راست **سالارِ سند**	مبین لشکر من به کردار **هند**

پراگندگی باشد اندر نفاق سپہ را بود جوشنِ اتفاق
هر آن کس کہ یک‌دل بود در نبرد کند چرخ گردنده را زیر گرد
دلیران همہ یک دل و یک سخن بہ رزم اندر آن نیک دارند فن
چو شیران، ز فرزند دارم بسي ابا تاج با گنج زر هر کسی
نخستین دلاور **محمد مراد** جوان بخت شیر افگن نیک زاد
بہ قوت چو پیل و بہ پیکر چو شیر بدل همچو رستم بہ مردی دلیر
برادر دویم آن **خدا داد خان** جوان مرد بازو قوی پہلوان
سیوم **احمد یار خان** نامور بہ زرین کلاه و بہ سیمین سپر
چہارم **غلام شہ**(۱) نوجوان بہ تن همچو شیر و بہ دل پہلوان
عطر خان پنجم یلِ نامدار ششم از **غلام نبی** بر شمار
ز هفتم **غلام رسول** ست نام ز لشکر و زان، باز گویم کلام
همہ هر یکی سی هزار ست سپاه ابا کوس با گنج و تاج و کلاه
برادر یکی شیر **داؤد خان** بہ مردی دلیر و بہ تن نوجوان
ز من گر تو بینی برادر دگر **غلام حسین** ست سہراب سر
سیوم **تاج محمد** یلِ نیک خو نکو خوئے، نیکو عمل، نیک جو
جوان مرد پور برادر دگر نگر نام **فضل علي** شیر نر
همہ هر یکی با سپہ **ده هزار** ســر افراز سالار یل نامدار
ز خویشان هزارند گردِ دلیر همان نامدارند چون تند شیر
یکی زان **میان خان عارف** جوان دلاور دلیر و بہ دل پہلوان
دگر **خان عزت** بہ دل پر هنر نکو کار، نیکو عمل، نامور
بہائي دگر نام بیدار دل دویم **شیخ محمد** جوان غم گسل
ز نام آوران بر شمارم سپاه کہ با کوس با خیمہ تاج و کلاه

(۱) غلام شاه

نخستین بهاره (۱) دلاور دلیر　یکی پور او نام مقصود شیر
دگر جام نندا کو پر هنر　دوم میر بهرام با گرز زر
کلیری یکی گرد نامش مراد (۲)　دگر میرچاکر یل نیک زاد
کدام از دلیران شمارم کدام　ز خویشان هزارند فرخنده نام
دگر بینی از لشکرم صد هزار　سپاه پراگندهٔ بی شمار
فرستاده را باز، کردند خوار　نهادند دل، بر سر کار زار!
جوان مرد، چون سخت پاسخ شنید　ره بر سوی شاه ایران گزید
بر آمد به زین، باز بست آن کمر　چنان تیز شد، همچو مرغان، به پر
چوآهو، که او از سگ آید گریز　برفت او سوی شاه، چون باد تیز
بزودی بر شاه ایران رسید　بگفت آنچه گفتش بدید و شنید
چو شه، بر سر گفت او، کرد گوش　درونش، چو آتش در آمد به جوش
طلب کردلشکر ز ترکان و چین　ز کابل پشاور ز ایران زمین
بیاورد مازندرانی سپاه　ز تبریز و از بربری کینه خواه
سپه چون بهم کرد برخاست زود　به زد کوس بر آسمان رفت دود

---

(۱) شاه بهارو
(۲) مراد کلیری

دژ کشیدن نادر شاه در مکان اتک بسمت خدایار خان سالار سند. و پرسیدن کیفیت لشکر وغیره از محمد علي بيگ سلطان بم.

چو خورشید، بر کرسیٔ زر نشست		جهان، نیز در روشنی کار بست
ستاره بکار جهان کرد رو		نظاره کنان بر سوی چار سو
زمانه، دگر گونه، بکشاد سر		فلک بر نهاده قدم، بر گذر
ز سم سواران، ز گرد سپاه		نهان گشت گردون وخورشید و ماه
زمین بود از بانگ غلغلستان		ز هندوستان تا به سندوستان
به لشکر در گنج را بر کشاد		یکی تودهٔ سیم و زر بر نهاد
سزا داد بر هر کس از گنج زر		سران سپه را بداد آن گهر
دگر هر که بود، از سوار و سپاه		به هر، خلعت داد و سیمین کلاه
ز شمشیر و جوشن بداد از هزار		دگر نیزه و گرز بیش از شمار
چو پوشید لشکر، سلاح نبرد		سیه گشت، برج آسمان، زیر گرد
سپه چون به سوی بکهر بر دوید		زمین چرخ را زیر گرد آورید
روا رو شد آن، لشکر تیز تر		به گرز و به نیزه به تیغ و تبر
زمین گشت، چون کوه از فوج فوج		تو گویٔ، چو دریا در آمد بموج
ز پیلان که برکوه انبوه بود		به بالا نگر کوه برکوه بود
سپه، چون برون کرد از کوه سر		ز ده بر زمین همچو طوفان، گذر
یکی پشرو نام زرّاد بود		پراگنده لشکر چو جراد بود

چو در بوم مردم بلوچان رسید　　سپہ دست در کار یغما کشید
از آگاهی آمد بہ سالار سند　　کہ آمد سپهدار ایران ز هند
جهان را نگر تا چہ بربست رخت　　بہ بین تا چگو نہ شد این کار سخت
بزرگان کہ فرموده بود و کجاست　　کہ یک‌حال بودن صفات خداست
بـہ پرسید سالار، از مهتران　　و زان نامداران و از کهتران
چہ باید کنون چارهٔ، چیست کار؟　　از ایـن کار دشوار بد روزگار!
سپاه هم بـود فرسان بـرش　　نهادند دل را بـکار انـدرش
بگفتش: کہ این کار بائستہ نیست!　　مرا رزم با شاه شائستہ نیست!
نیم من بدین روز، ترسند کار　　نـہ ترسیدم از لشکر بیشمار
بہ پر خاش جستن مرا دور نیست　　و لیکن، ابا شاه دستور نیست
کنون سر مرا گوشہ باید گرفت　　ره رزم، بـا شه نشاید گـرفت
چہ خوش گفت فردوسیِ رایء زن　　خردمند، پاکیزه، شیرین سخن
دلاور کہ نندیشد از نره شیر　　تو، دیوانہ خوانش، مخوانش دلیر
شنو از بزرگان چہ گفتند راست:　　کہ پرخاش، باشاه کردن خطاست!
بدانکہ کہ، لوح آفریـد و قلم　　بزد بر هم بودنی ها، رقـم
بہ بینی کہ از خواهش پاک ذات　　بہ غـار آمـده سـرور کائنات
کہ تقدیر او گر نہ اظهار بود　　چرا سرور پاک در غـار بـود
مـرا نـیـز آن داور دادگر　　در افگند جان و دل اندر خطر
پس آنگہ جهان آمد اندر خروش　　نغان شد بہ بازار، در شهر جوش
دل هرکس از بیم، در غم گرفت　　تو گوی، جهان را ز ماتم درفت
بہ دریا شد آن ماهی اندوهناک　　بہ هامون پلنگان، شد از بیم چاک
چنان رفت از دیـده آب دریغ　　بہ تندی کہ باران بہ بارد بہ میغ
زمردم فغان و زنقاره خروش(؟)　　جهان نیز از شور آمد بہ جوش

در ایام آن ظالمی شور بخت زن وسرد بگریخت بگذاشت رخت
گریزان دوان هرهمه سوی دشت به سر مردمان چون قیامت گذشت
بجز زن نه برده کسی مال و زر پسـر بـود آوارهء از پـدر
گریزان بدیدند تنها دو تن نه دیدم بجای بجز مرد و زن
گذشت از سر طفل، مادر، ز یاد ز مادر دگر طفل هرگز نه زاد
پسر گر به مادر بدی در شکم ورا در شکم دختر آورد غم
پـدر نا شناس آمـد از باپسر شد آن مادر از طفلها بیخبر
در ایام آن ظالمی، راه زن نرفته کسی مـرد نزدیک زن
مگر آن‌زمان، همچو زن، مرد بود زنان را دل از میل او سرد بود
سپهدار با صد هزار از سپاه به سوی عمر کوت بگرفت راه
و ز این سو بر آمد سپه پر به کین سپاه که با شاه ایران زمین
ز دریا سپه را به هامون کشید ز گرد زمین گشت خور نا پدید
همه ملک را کرد زیر و زبر نهادند یکسر بـه تـاراج سـر
به هر سو همان فوج او، بردوید به هر شهر هرجا که آباد دید
به یک دست تیغ و به دیگر عنان ز گفتار روی سخن بـر زبان
بهر کس، بکوبند بر وی بنار اگر مـرده بینند وز زنده دار
همه مردم از کار او، خسته شد یکی کشته شد، دیگری بسته شد
سپه را به تن کرتهٔ لعل گون کـلاه بسر تیغها واژ گون
کلهدار گر باشد او یک سوار گریزان شود پیش او یک هزار
اگر پیر زن باشد آن با کلاه به مردم، چو دیو، آید اندر نگاه
پس آنگه رسیدند درچاچکان(۱) بزرگان ایران بـه شاه جهان
به سالار زود از رسید این خبر که درچاچک آمد سپه سر بسر

(۱) چاچکان یعنی لارکانه

به پرسید از نامداران جنگ | که ای گرد بازو و ای شیر چنگ
که آمد سپهدار ایران زمین | ابا لشکر و شاه با خشم کین
بدین کار، تدبیر باید نمود | سپاه گران پیش آورد زود
سر راه او گر به بندم به تیغ | ز نم ماه و خورشید در گرد میغ
هوا را به تیغ در خشان کنم | زمین را چو لعل بد خشان کنم
ولی سر زدن بر سر سنگ کوه | ز لشکر، جهان کرد اندر ستوه
بهست آن که در آشتی رونهم | به قدر زمین باج و زر بر دهم
بریں راه کردند انجام کار | نهادند سر بر سر زینهار
بفرمود با هوشمندی سخن | فرستم جوانی ازین انجمن
خردمند باید به والا گهر | ز فرزند باشد که بندد کمر
رساند پیاسی ز من شاه را | نشاند ز دل، خشم بدخواه را
که گوید سخنها به تدبیر کار | دلیری کند کار با **شهریار**

فرستادن خدا یار خان، غلام شاه پسر خود را بطریق ایلچي بسمت نادر شاه بهمراه میر متاره

غلامشه نام یل نوجوان | که پور **سپهدار سندوستان**
چو بشنید گفتار **شاه**، از پدر | سوی **شاه ایران** به بسته کمر
پدر باز گفتش: که ای سرو بن | یکی بشنو از من صلاح سخن
ترامی فرستم به **شاه جهان** | چو **رستم** بر فتی به **ماژندران**
به برد از پیام ز **کاؤس شاه** | سوی **شاه** دیوان به پیمود راه
چنان گفت چون **شاه** گفتش پیام | ازو باز آورد زود از سلام
تو نیز ای جوانمرد بیفراز پای | به سوی **شهنشاه** گردون گرای
گران مایه فرزند او نیک زاد | به گفت پدر دل هم بر نهاد
به پیش پدر گفت فرزند باز | که: ای نامور شیر گردن فراز

بگو: تاچه داری سلام از پیام؟ به سردار **ایران** بگویم تمام
سوی **شاه ایران** روم باشتاب از او باز گیرم جواب از صواب
پس آنگاه از نامداران خویش **متارا** (۱) گرا نماید را خواند پیش
بگفتش که: ای هوشمند سخن تو باشی سزاوار هر انجمن
که او نزد سالار دستور بود سخن او بهر شاه منظور بود
و زان باز گفت آن سخن باپسر که: باشی ز کار جهان بهره ور
چو آن جا رسی نزد شاه زمن نیاز آوری از خود اندر سخن
پس آنگه بگویش که: ای شهریار! مرا بنده فرمانبری بر شمار
نه پذرفتم از کار فرمان تو که بر آستانت نهادیم رو
بمقدار خود می دهم باج و زر به فرمان تو بسته دارم کمر
اگر زین سخن، شه عنان کرد باز شما باز گردید این سو فراز
و گر شه نیاورد در دل پسند عنان بر گر آید به **سالار سند**
به زودی خبر بر رسان نزد من شما خود بیائید با انجمن
بهر جا که منزل در آید سپاه و ز آن جا بهر سو زند خیمه گاه
ز منزل مقام و ز تدبیر کار ز گردان چه دارد سپه در شمار
خبر بر دم از می رسان زود تر تو باشی خبردار بر هر هنر
جوان مرد بشنید فهمید کار کمر بست، برخاست، برشد سوار

رسیدن غلام شاه و میر متاره نزد نادر شاه و کیفیت گفتن او و جواب دادن شاه

ابا فوج آن نوجوان نره شیر سه منزل به شد پیش **نادر دلیر**
در آمد بدرگاه آن سر بلند یکی نامدار و دگر هوشمند
خبر حاجب آورد، نزدیک **شاه** که ای **شاه ایران** گیتی پناه

(۱) میر لطف‌الله المعروف بمیر متاره لکھنوی

سواری یکی گرد بازو چو شیر　　غلام شه نام دارد دلیر
به تن همچو پیل و به پیکر پلنگ　　جوان قوی زور بازو نهنگ
ز شبرنگ نارد فرو زیر پای　　نکو روی نیکوست دانش گرای
به دروازهٔ شاه دارد گذر　　کمانش ببازو، بگردن سپر
به فرمود: کاید به نزدیک زود　　رساند بر شه سلام و درود
نشست آن بر شاه نزدیک تر　　پس آنگه سلامش بگفت از پدر
بدو گفت آن خسرو نیک زاد　　بگو از کجائی چه داری نژاد؟
بگفتا که: ای شاه فیروز مند!　　منم پور سالار سردار سند
خدایار خان نام نیکو گهر　　که او در جهان بسته دارد کمر
به قوت چو پیل و به هیکل چو شیر　　ابا لشکر همچو شنکل دلیر
فرستاد ما را به شاه جهان　　پیامی که دارم بگویم نهان
اگر جا تهی یابم از شاه باز　　بر شاه تا بر کشائیم راز
و گر شاه فرمان دهد زاین سخن　　بگویم چو خواهد بر او انجمن
جهان جوی بشنید گفتار او　　پسند آمدش نیک کردار او
بفرمود: تا هر چه داری سخن　　بگو تا بداند همه انجمن
به شاه آفرین کرد با صد نیاز　　پیامی که بودش به شه گفت باز
نهفته که بیرون کشید از نهان　　از او باز بشنید شاه جهان
و زان بازگفتش: که ای شهریار!　　توئی بهر دلیران جهان تاجدار
بود رای ما بندهٔ رای تو　　سر ما کند نازش از پای تو
کمر بستهٔ شاه را چاکرم　　به فرمان بری شاه فرمان برم
سخن هر چه گفتی پذیرفت او　　بسی با نیاز آفرین گفت او
که: من بندهٔ باج دار تو ام　　به فرمان بری شامدار تو ام
تو ای شاه بر ما، به احسان نگر　　به فرمان تو، بسته دارم کمر

سپهر آفرین کرد بـر رای او　　ستایش جهان کرد بر نیک خو
سپر گفت: کای بهترین انجمن　　نکو دان، نکو روی، شمشاد بن!
تو گر، می نهی پای بر پشت دیو　　بدین دانش از تو نگیرد غریو
سخنها که با شاه بسر گفته بود　　تو گفتی، مگر همچو در سفته بود
به شهزاده چون شاه رو کرد باز　　بگوش انـدر آورد آن سرفراز
بفرمود: کای سـرو باغ چمن!　　دلاور جوان، راست گو، در سخن!
شدم واله بـر نیک گفتار تـو　　یکایک پذیرفتم از کار تـو
و لیکن بـه یکبارگی بـر سرش　　رسـم، بینمش زور بازو بـرش
شنیدم سـپـه را بیـاراست کار　　به بست آن کمر بر سوی کارزار
سپه ساخت از گرز و تیغ و تفنگ　　ابا خود و با جوشن و ساز جنگ
سـلاح نـبـرد آزمای دگـر　　ابا خنجر و تیغ، تیـر و تبـر
بگفت این وبرخاست باخشم و کین　　به بست از کمر خنجر آ بگین
سحر گاه چون مرغ بکشاد بال　　تبیره زنـان دست زد بـر دوال
سپاه چو از خواب برخاست شد　　به زین اندران اسپها راست شد
به زد کوس نعره بر آمد بابر　　نفیره بـر آورد بانگ هـژبـر
روا رو شـده لشکر تیـز تـر　　به گرز و به تیر و به تیغ و تبر
جهان، پر شد از نالهٔ نای کوس　　ز جوشن، زمین گشت چون آبنوس
ز بانگ نفیر و ز آواز پیـل　　برفت از برون بانگ بر هفت میل
هم برج های پر از گرد خاک　　دل ثور، از بانگ نقاره، چاک
ز گرد زمین گشت گردون دگر　　ستاره درو خـود تیغ و تبر؟
به چرخ اندران برجها بر غریو　　بدشت دوان گـرد مانند دیو
سپاهش که از رویٔ راه آمدند　　تو گفتی چو ابر سیاه آمدند
رسیدند نزدیک **نوشهرهٔ** (۱)　　سپه را بهم گشت صد بهرهٔ

(۱) نوشهره نام قصبه ایست در ضلع سکر.

ز لاکهانه(۱) چون برگذشتم سپاه　　به شهدادپور بر گرفتند راه
ز لشکر دران جا رسید این خبر　　که آمد سپهدار نزدیک تر
به شهدادپور خیمه زد با سپاه　　عمرکوت را باز پرسید راه
کسانی مخالف، که همراه بود　　ز سالار کردند گفت و شنود
ازان نابکاران به پرسید شاه:　　کدام از مکان است زین چند راه؟
به گفتند: کای شاه داننده راز　　نشانت دهم، گر کنی سرفراز
عمرکوت زین جاست منزل براه　　نشسته دران نامور با سپاه
به لشکر گران جنگ جوید همی　　قدم خود به میدان به پوید همی
و لیکن ز لشکر ندارد خبر　　تو گر بگذری بر سرش زود تر
سخن ما به دل گر پسند آیدت　　به کار جهان سود مند آیدت!
چو بشنید شه، کار نیرنگ او　　دژم دید گفتار فرهنگ او
و لیکن سپه را بیاراست کار　　بر آمد به زین خسرو نامدار
چو لشکر برون شد به فرسنگ راه　　یکی گرد بر آسمان دید شاه
به فرمود: گرد زمین از چراست؟　　به پرسید لشکر مخالف کجاست؟

رزم ماچهیان (۲) که از لشکر خدایارخان پس مانده بود با نادرشاه نزدیک شهدادپور

یکی فوج از ماچهیان بست راه　　به گردون رسانید گرد سپاه
عنان بر گرفتند گردان به کین　　سپاه و سپهدار ایران زمین
ستادند در دشت بر فوج فوج　　به تندی در آمد چو دریا بموج
و زان‌رو، گروه آمد از ماچهیان　　بمیدان کشیدند تیغ از میان
به گرز و به نیزه به تیر و تفنگ　　رسیدند در دشت میدان جنگ

(۱) لارکانه.
(۲) ماچهی، قومیست در سند.

سپه را به شمشیر بستند راه　　کدام اند از فوج؟ پرسید شاه
بگفتند: کای سرور تاجدار!　　زسالار پس مانده بود این سوار
ازین جا چو سالار بگرفت راه　　به گردون رسانید گرد سپاه
کنون من گر آیم به رزم اندرون　　کنم من روان بر زمین جوی خون
به فرمود شه تا یکی نامور　　شتابد بران لشکر بی هنر
چنان تیغها بر سرش بر زنند　　همان بیخ (آن) فوج را بر کنند
دو بهره سواران عنان بر کشید　　تو گوئی که در دشت دریا رسید
به گرد آمدش هم گروها گروه　　میان سپه فوج چون لخت کوه
کشیدند شمشیرها در نبرد　　ز خون دلیران زمین بست گرد
بغرید کوس و بدرید کوه　　زمین در خروش، آسمان در ستوه
زده در هوا گلهٔ کرگسان　　طمع کرد از فتر سر کشتگان
چه کردند آن فوج درکار زار　　جهان تنگ شد بر سر شهریار
فتادند در لشکر بی کرانٔ　　ابا تیغ و با نیزه گرز گران
زدند آنچنان تیغ با خشم و کین　　که لرزید از ضرب دشت زمین
سواران فتادند پیلان نگون　　زمین همچو کشتی شد از موج خون
بپرید هوش زمانه ز جوش　　بدرید گوش سپهر، از خروش
به تیغ و به خشت و به گرز و به تیر　　ز خون، پر شده بر زمین، آبگیر
ز پرتاب تیغ، آتشی بر فروخت　　به زیر زمین، گا و ماهی به سوخت
ز دود تفنگ، آسمان، شد سیاه　　ز گرد زمین، بر هوا بست راه
چو ماندند از کار تیغ نبرد　　سپه بر سوئ رفتن روی کرد
ز میدان، گرفتند راه برون　　شد آن مرد ساعت به پیش اندرون
و ز انجا بدالی سپر بر کشید　　دگر گرد بر آسمان باز دید
به پرسید چون دید گرد سپاه　　کدام اند؟ آن کیست؟ پرسید شاه

سپاهش که از ماچهیان سیر بود — نمودند با خویش گفت و شنود
بدیدند از دور، فوج دگر — سوی دشت میدان، نهادند سر

رزم مهیری(۱ (که از لشکر خدایارخان پس مانده بود) در دالي، با لشکر نادرشاه والي ملک ایران

مهیری دگر فوج نه، صد سوار — به رزم اندر آمد ابا صد هزار
چنان حمله کردند، در لشکرش — که افتاد از دست او، خنجرش
بدل شاه از فوج حیرت گرفت — ازان لشکر خویش غیرت گرفت
گروهی سپه با هزاران سپاه — چه کردند در جنگ آن کینه خواه
سواران به بستند برکین کمر — دلیران به بازی نهادند سر
نه دریا بدید و نه دشت و نه کوه — زمین آمد از پای پیلان ستوه
ز تیغ جوانان نیزه وران — کریوه شد آن دشت از کشتگان
سواران شد از پای پیلان نگون — پیاده به غرق آب دریای خون
سنان‌ها ز خفتان چون ریز بود — چو الماس، نوک سنان تیز بود
هم جوشن از گرزها، خاک شد — به سر پهلوانان، چکاچاک شد
بماندند از تیغ باران گروه — سپاه آمد از تیغ او در ستوه
برون آمد از دشت میدان سپاه — گرفتند سوی عمرکوت راه
به دژ در رسیدند نزدیک تر — ابا فوج کین شاه والا گهر
بدروازه آمد، شه تاجدار — فرود آمد از اسپ، آن شهسوار
به فرمود: تا از یکی هوش مند — رساند خبر، نزد سالار سند
طلب کرد چون شاه ایران سپاه — غلام شه آمد به نزدیک شاه

(۱) قبیله نیست بنام مهیری در سند

داستان گفتن نادرشاه غلام‌شاه را به سمت پدر خود و جواب دادن او و رفتن باهوخان

به گفتش: که ای نوجوان نیک رو! به سوی پدر خویش نزدیک شو
به زودی ز من بـر رسانش خبر جواب رسان نـزد من زود تر
بگفتا که: ای سـرور انجمن! بلند اخـتـر شـاه شمشیر زن
ز من در گذر، تا بباشم به **شاه** کنـد **شاه** بر ما ز رحمت نگاه
به خندید **سلطان** ز گفتار او خوشش آمد از کار کردار او
گزین کرد گرد دگر ز انجمن که باشد هنردان و هم تیغ زن
فرستم ورا سوی سالار **سند** سخنها رساند زگفتار **هند**
چنان چون گرفتیم شاه و سپاه همان تاج و آن گنج و تخت و کلاه
یکایک به او آشکارا کند پسان موم از سنگ خارا کند
رساند به من زو خبر نیک و بد ، بگوید هم هرچه زو بشنود
یکی مرد از خیلِ **سالار** بود که در لشکر **شاه** ناچار بود
به مردی، دلیر و به دل، پرهنر به تن، زنده پیل و به جان، شیرنر
گهر دارد آن خانِ افغان نژاد نکو روی نیکو زبان نیک زاد
به فرمود تا نیک فرجام .را بیـاریـد زودی **بهو** نام (۱) را
در آمد بر شاهِ والا گهر به بوسید تخت و بر افگند سر
بدو گفت آن شاه گیتی پناه که: بر سوی سالار برگیر راه!
گر آید به زودی به نزدیک من گزینم ورا از هم انجمن
کنم سرفرازش بـه تاج و کمر فزون بر دهم ملک بارش دگر
چنان گو برش چونکه گفتم سخن چو گفتی بیا باز بر سوی من
اگر دارد از خود، خیالِ دگر جواب رسان نزد من، زود تر

(۱) باهو خان

و زان پس بر آریم لشکر به کین	**عمرکوت** را بر زنم بر زمین
نه لرزیدم، ازکوت و از لشکرش	نه ترسیدم، از تیغ و از خنجرش
نگر پیش زاین، فوج ها را زدم	**مهیری** یکی سنگ خارا زدم
دگر **ماچهیان** قوم چون کوه بود	به صحرا بسی لشکر انبوه بود
به تیغ، اندر آوردم آن کوه را	چسان بر زدم لشکر انبوه را!
چو بشنید افغان سخن سربسر	**غلام شه** گفت: کای تاجور!
دو فوج، که در راه، آمد به جنگ	سپه را تو دیدی، که کردند تنگ
همان فوج، سالار آزاده بود	ز بی برگیئ، در پس افتاده بود
تو دانی هم لشکر از صد یکی	نه از صد یکي بلکه بود اندکی
سپه گر تو بینی هزاران هزار	دگر از پراگندهٔ بی شمار
ازان لشکر مرد جنگی جوان	ز هر نامور شیر هر پهلوان
مثال جوانان شمارم دگر	چو کشواد فرهاد جنگی شمر
چو رستم جوان و چو چنگل دلیر	چو بیژن چو بهرام گستهم شیر
چو اسفندیار و چو گودرز گیو	چو رهام کلباد بزرین نیو
چو بیهور اذرش نوشاد بود	زواره فرامرز نشواد بود
چو افراسیاب و چو شاپور گو	چو خراد گرگین ارقم شنو
چو گرشاسپ مهیار سینا بسی	چنان قارن رزم زن هر کسی
چو سهراب بن رستم پیل تن	جهان گیر گرد همه انجمن
دگر همچو برزو گو پیل مست	که از پهلوانان ربودند دست
فرامرز چون گیو چون اشکبوس	چو بهمن دلیر و چو طوبال طوس
چو سام و نریمان گرد جهان	دگر زال زر بود او پهلوان
چو هومان ویسه کراز دگر	فروهل چو خورشید چون شیر نر
چو پیران و چون پرده روفا ربان	دگر بود چون زنگهٔ شاوران

بـوقـت فریدون کاؤس شـاه بہ جمشید کیخسرو کینہ خواه
ازان یاد کردم ہمہ پہلوان چنان نزد سالار دیدم جوان
ہمہ ہر یکی همچو پیلان مست بہ کتف اندر و گرز و نیزه بدست
و لیکن ، نہ تابند در پیش شاه بہ بینی تو ای شاه گیتی پناه!
نگہ کن بہ سالار آن نیک مرد چسان کرد؟ کوتاه دست از نبرد
تو دانی ، ازان شیر جنگی یکی ندارند با شاه رزم اندکی
بہ سالار بفرست ای شہریار پیام بدست یکی نامدار
چو از شاه ایران بداند خبر بہ فرمان بری زود بندد کمر
ہمان گہ بہ پیش اندر آید بہ شاه بہ پرخاش جستن نہ دارد نگاه
بهوخان چو بشنید رفت او چودود بہ سالار گفت آنچہ شہ گفتہ بود
چو بشنید سالار ، گفتار شاه بر آمد سوئی شاه بگرفت راه
بر آمد بہ زین بارهٔ مشک فام بہ زد اسپ را تیز تر کرد گام

آمدن خدایار خان نزد نادر شاه و عذر خواهي نمودن از خود و عفو کردن شاه او را

بـر آورد آواز نـای بـلـنـد بره اندر آمد گو هوشمند
برون از دژ آمد چو پیل دمان بدست اندرو گرز زرین کمان
بدستش یکی فوج چون لخت کوه زمین در فغان آسمان در ستوه
ابر میمنہ گرد بازو چو شیر بهاره در آمد دلاور دلیر
بدست چپ جام‌ندا رسید (کذا) زسوئ دگر کهور(۱) آمد پدید
بروی یکی میر چاکر بجای بیک دست بهرام بفشرد پای
دگر سو یلی میر شاهو نگر غلام محمد بـروئ دگــر

(۱) کهورو یا کنهور.

برون از دژ آمد ، بسانِ پلنگ تو گفتی، برون شد ز دریا نهنگ
بہ زد کوس برخاست بانگ هژبر ز گردِ زمین بر هوا بست ابر
بره اندر آمد گو شیر دل سوار اندر آن فوج یک صد چهل
همہ اسپ برگستوان رنگ خون کلاه دلیران بہ سر سرخ گون
دو رویہ ستادند مردم بہ راه بہ دیدار **سالار** نیکو نگاه
چو نزدیک در بارگاہ آمدند پیاده شد و پیش **شاہ،** آمدند
فرو کرد سر ، پشت را داد خم بہ زد بر سر فرش نیکو قدم
بسالت بسی کرد در انجمن کشید از دهان همچو درِ سخن
بہ **سالار** بر گفت: **شاه جہان !** امان خواستی بر تو دادم امان
ازیں کار دل خویش را جمع دار بہ دستور سابق توئی برقرار
و لیکن یکی از تو پرسم خبر جوابِ سخن راست گو سر بسر
بہ پرخاش جستن نہادی عنان بہ گرز و بہ تیر و بہ تیغ و سنان
پس آنگہ بہم باز کردی سپاه بہ میدان نہادی دل کینہ خواه
فرستاده زود آمد آن نزد من رسانید از تو پیام و سخن
کشیدم سپہ را پر از خشم کین بر آوردم آن رخش را ، زیر زین
دلیران در آمد چو پیل دمان رسانیدم از گرد بر آسمان
جہان گشت از شور غلغلستان **ز هندوستان** تا بہ **سندوستان**
خبر چون بہ مردم **بلوچان** رسید پیاده شد آن پیشوا بر دوید
همہ هر کسی عذرخواهی نمود سر افراز کردم ورا هر کہ بود
هرآن کس کہ سر زیر فرمان نہاد و را باز کردم در آن ملک شاد
بہ شهراندرآن‌چون نہ کردی درنگ کہ یا صلح سازی و یا ساز جنگ
بہ **شہ گفت سالار** کای تاجور: بجز راستی من نہ دارم دگر!
بہ تو ، جنگ کردن،سزاوار نیست در این کار دشوار گفتار نیست

گرفتم ازاں گوشه در جهاں که شه بر نه گیرد به پشت کهاں
چو دانست شه، راستی در سخن به دل در گرفتش ز سر تا به بن
دلیرانِ گردان کرد آفریں که ای سرد پاکیزه دل پاک دیں
سخن ها ز خود راستی گفته ای به خوبی سخن همچو در سفته ای
شهنشاه گفتش: که ای هوشیار! به دستور سابق توئی برقرار
بهر کار من با تو یاری کنم ز غمناکی غم گساری کنم
چو ز ایں لارکانه شوم کار ساز دراں جا ترا می کنم سرفراز
بیا تا روم سوی آں سر زمیں بدیں راست گفتارِ باد آفریں!

عزیمت نادرشاه به جانب لارکانه از مکان عمرکوت و همراه آوردن خدا یار خان و سرافراز کردن او را در ملک سندهه

خرامید خور بر قبای کحلِ ستاره شد از شعلهٔ مندمل
گرفت اندر آن روزِ آشوب بار ز گرد سپه چشم انجم غبار
چو از نای روسی، بر آمد خروش سپاهِ چو دریا، در آمد به جوش
ز گردِ سپه، شد سپهر، آبگون زمیں کرد از بار پهلو نگوں
به زیں اندر آمد شهِ پر شکوه ز انبوهِ لشکر بیاباں ستوه
بهر جا غباری که ذید از ستیز نشانید از آبِ شمشیرِ تیز
که در دشت دریا همه لشکرش زمیں پر شد از گرز و از خنجرش
رواں گرد بر لارکانه سپاه ز گرد زمیں گشت گردوں سیاه
چو کردند از آبِ دریا، گذر سوی لارکانه، نهادند سر
به زودی رسیدند در شهر باز به زد خیمه و فرش کردند ساز
یکی بهتریں مجلس آراستند بخوبی، جواناں به پیراستند
یلی نور محمد دلاور دلیر به بزم اندر آمد به کردار شیر

شهنشاه او را، برخویش، خواند — چنانش به سر جاه عزت نشاند
به بخشیدش ازگوهر و گنج و زر — ابا خلعت و گوهر آگین کمر
یکی تاج با گوهر شاهوار — به سر بر نهادش به زرین نگار
ز خفتان و از خنجر و بید و برگ — سپرهای شمشیر و باخود و ترگ
ز فیلان و اسپان به زرین ساز — همان گرز و آن تیغ دادند باز
ز گستردنی باز یک صد شتر — دو صد شوشه از در و یاقوت پر
ز سرحد هندوستان جای گیر — ز کوه سیه تابه دریای قیر
به بخشید یکسر به سالار سند — نوشتند بر عهد های پرند
بدینسان شهه نادر تاجور — همی کرد هر روز نرمی دگر
همان باج سا وانچه بسته نخست — نوشتند منشور عهدی درست
هم گوهر و گنج بخشید و داد — چو جمشید شه تاج زرین نهاد
نخستین چسان آب تاب آمدش — مدامش ز شاهان خطاب آمدش
در اول بدش نام آن نره شیر — جوان **نور محمد** دلاور دلیر
وزان پس **خدایارخان** نام کرد — ز گردان گیتی بر آورد گرد
خطاب آمدش باز از **شاه هند** — یلی **ثابت جنگ** سردار سند
پس آنگاه چون **شاه ایران** شتافت — خطابی از او **بیگ‌بیگی** بیافت
و زان پس، **قلي‌شاه** نامش نهاد — به ماند نکو، تا جهان ست، یاد
چو **نادر** ازین دیر بر بست رخت — و زان **شاه احمد** برآمد به تخت
خطابی از او **شه نواز** آمدش — زمان نیز درکار ساز آمدش
شنو چونکه **نادر** سوی روم رفت — به سالار فرمود: کای نیک بخت
بساز از یکی پور خود باسپاه — سوی **ملک ایران** به باشدبه **شاه**
جوانی بود زور بازو توان — بود فوج با اسپ برگستوان
سواری بود تند جوشن به تن — به مردی جوان باشد و تیغ زن

که باشند همراهِ من در نبرد　　کنم چرخ گردنده را زیر گرد
و زان پس بر آرم به روم اندرون　　زمین را ز اسپان کنم سرنگون
ز سمِ ستوران درم دشت و کوه　　جهان را کنم با سپه در ستوه
چو بشنید سالار گفتار شاه　　به سوی سپه کرد نیکو نگاه
به پیش دلیران مردان کار　　هم گفتهٔ شاه کرد آشکار
بگفتا چه باید؟ چه گویم جواب　　بگوئید با من، جواب از صواب
کدام از جوانان به سازم یکی　　که باشاه همره بود بی شکی
که باشد به مردی دلاور دلیر　　جوانی بود خود به کردار شیر
به دانش کند شار شایستگی　　بود با دلیری و بایستگی

رفتن محمد مراد یاب خان به همراه نادر شاه و غلام شه برادر او به جانب خراسان

دلیران بگفتند: کای نامور　　ازان هفت فرزند تو، شیر نر
یکی زان، سزاوار زیبای تخت　　که او در بزرگی به آمد به بخت
جوان شیر دل نام محمد مراد　　سزا وار شاه ست والا نژاد
به تن، زنده پیل و به جان، شیر نر　　به سالی، جوان و به خوبی، گهر
بمردانگی، چون پلنگ و نهنگ　　به دستِ سخا، همچو دریای گنگ
گو گرد باز و جوان شیر دل　　که از تیغ او کوهِ هامون خجل
رخش، همچوخورشید کیوان سرشت　　تن و قد موزون، چو سرو بهشت
چو فرزند بشنید گفتار کار　　به آمد سخن در دل کامگار
به بزم اندر آمد دلاور دلیر　　به پیکر، چو پیل و به چهره، چوشیر
چنان با پدر گفت فرزند باز　　که: ای مهربانِ شیر گردن فراز
تو خود را ازین کار دل بر مپیچ　　مگو دیگران را ازین کار هیچ

تو ہرگز مکن، برکسی گرم دل تو خورسند شو چون منم غم گسل
مرنجان، دل نوجوانان، ز کار بہ درگاہ یزدان، مرا بر سپار
خدائیست ما را نگہدار بس نخواہم دگر ہمرہ از ہیچ کس
روم با **شہنشاہ ایران** زمین کمر چون بہ بندم بہ شمشیرکین
شوم **شاہ** را پیش رو در نبرد ز لشکر مخالف بر آریم گرد
بہ **روم** اندرون گر شوم ہم عنان شود **شاہ** بر ما، ستایش کنان
تو خاطر جمع دار، دل شاد کن مرا ہر زمان از دعا، یاد کن
چنان چون جہانگیر یل نامدار سوی عاد پشمینہ برشد سوار
برفت او مددگاریٔ **اردشیر** ہمان عاد پشمینہ را کرد زیر
چو بشنید گفتارِ فرخ پدر بسی مہربان شد، بروی پسر
زرش داد، بر گنج را کرد شاد جوان مرد را ہرچہ بایست داد
ز خیل و سپہ، داد چندان ہزار کہ بودش بدل آرزو سازگار
جوان بخت را گفت: کای ارجمند توئی در جہان نیک فیروز مند
بہر سو کہ با تیغ، بندی کمر نگہ دار باشد ترا، دادگر
وزان چند روزی کہ، باشی بہ **شاہ** بہ ہر جا ترا باد یزدان پناہ
خداوندِ گردون زمین و زمن سلامت رساند ترا، نزد من
ہمان سازگار چسان کارکرد کہ یوسف ز یعقوب ہمراز کرد
رسانید بازش بہ اوجِ سپہر بہ کیوان مکان منزلِ ماہ و مہر
تو نیز ای خردمند دل ہوشیار بہ پایہ رساند ترا کردگار
ازین کار دشوار، خرسند باش ز فیض اللہی، بہرہ مند باش
برادر دگر تیغ زن نامور **غلام شہ** نام نیکو نظر
بہ بالا بلند و بہ کردار، سرو بہ بازو نہنگ و بہ خوبی، تذرو
کہ ہمراہ تو باشد، اندر سفر قوی بازوست از برادر دگر

یکی جای پرداخت از انجمن پدر باپسر گشت با رای زن
همہ راز پنهان نهادند سر سخن ساز گشتند با یک دگر
دگر گفت: کای هوشمندی گزین ! خردمند، دانای دل، پاک‌دین !
رسی چون بر شاه فیروزمند دو دستی ادب، بر کمر خود، بہ بند
نخستین، زمین بوس کن با نیاز پس آنگہ، سوی جا قدم بر فراز
نشستن بجای سران کن نشست دگر را بہ تعظیم بفراز دست
بہ بزم اندر آن کن بہ یکسو نگاه نهاده دو گوش بگفتار شاه
چو شہ، بر رساند، بہ آخر سخن تو بر گو سخن را، ز سر تا بہ بن
چو فرزند پند پدر، در گرفت کلاه پس آنگاه، بر سر گرفت
بہ شمشیر هندی کمر کرد تنگ بر آمد بہ سر بارۂ پیل رنگ
کمان گنبذی را بہ بازو فگند بہ دستش یکی نیزۂ دل پسند
حمائل دگر تیغ در زین سپر یکی گرزۂ آهنین هفت پر
مدام از مخالف مبادش غبار همیشہ بہ کامش فلک باد یار
دل و جانِ او باشد از درد پاک سر دشمنش باد در خون و خاک
و زان پس ز فرزند پرسید باز کہ: ای نامور شیر گردون فراز
کدام از جوانان، بہ سازم سپاه کہ همراه باشند با تو، براه
ز لشکر گزیدند جنگ آوران ازان نامدارانِ کند آوران
یکی زان میان جام نندا دلیر سپهدار چون رستم نره شیر
گهر دارد از تابرِ شیر زاد جوان مرد، جان دار، فرخ نهاد
دویم گنهور گرد بازو چو گیو بہ‌جنگ اندرون، همچو ارزنک دیو
نژاد کهاور کو شیر گیر بہ خوبی جوان و بہ تدبیر پیر
غلام محمد بہ دل پر هنر بہ رومی کلاه و بہ زرین کمر
کهرو دارد از شیخ دانشوران خردمند، نیکو نظر، نیک دان

دگر نام خیره جوان نیک خو | دلاور نژاد گهر نامجو
بهم شد چو لشکر ده و دو هزار | به شمشیر و با گرز نیزه گذار
چو سر بست شد کار هر هر دو بن | دل بر خراسان نهاد انجمن
به سوی سپهدار والا گهر | روان گشت بر بارهٔ تیز تر
دو فرزند شایستهٔ با سپاه | به زودی رسیدند نزدیک شاه
به درگاه آن خسرو سر بلند | یکی سرفراز و دگر هوشمند
دوان حاجب آمد بدر بارگاه | خبر بر رسانید نزدیک شاه
که: ای سرور خسروان تاجور! | یکی بر شنو از من اینک خبر
دو گرد دلاور دو شیر ژیان | به شکل تهمتن یکی زان میان
همان شیر دل نام محمد مراد | نکو روی نیکو گهر نیک زاد
غلام شه نامدار دگر | دو فرزند عباسیٔ ناسور
ستادند بر درگه تاجدار | دو با فوج با ده هزار از سوار
چو بشنید سردار ایران سپاه | بیایند! فرمود در بارگاه
برون حاجب آمد برفت او چودود | جوانان بر شاه آورد زود
خردمند روشن روان پاک دین | چو آمد بر شاه ایران زمین
زمین بوسه کرد آفرین گسترید | به نیکو نظر شه بر ایشان بدید
بفرمود بنشین نشستند باز | به پیش شهنشاه گردن فراز
خوش آمد برآمد بسی کرد شاه | به پرسیدش از باز خیل و سپاه
برادر دگر تو خوش ستاندچاک | تو نیز ای جوان باش از درد پاک
درین گفتگو خور فرو برد سر | بر آمد برون تابش شب گهر

عزیمت نادر شاه به جانب ملک ایران براه سیوی و قندهار همراه محمد مرادیاب‌خان و غلام شاه برادر او

به درید شب چادر عنبری | فروزنده شد گنبذ چنبری

به بالید کوس از درِ شهریار جهان گشت از بانگ او بی‌قرار
سپه، بر نهادند بر اسپ، زین بر آمد سپهدار ایران زمین
خبر چون به نزدِ جوانان رسید که شه لشکرِ خود به هامون کشید
نهادند بر پشتِ شبرنگ، پای به ابر اندر آمد دم کرنای
پس و پیش او فوج آهن نما ابا تیغ و با گرز و با جوشنا
دو گردِ دلاور، دو شیرِ نژاد به ملکِ خراسان، دل بر نهاد
به همراه نادرشه تاجور به بستند سوی صفاهان کمر
زمانش بکام و فلک یار شان جهاندار بادش نگهدار شان
سوی کوه و هامون گرفتند راه نهان گشت گردون به گردِ سپاه
خدایا! تو آن بچها شیر نر نگهدار شان را ز خوف و خطر
رسانی همه هر دو را در وطن سلامت بیایند با انجمن
مشرف شوند از قد مهای پیر چو یوسف به یعقوب شد دردگیر
ابا فوج چون کوه فرخ پدر دو منزل در آمد بره با پسر
خدا یاوری باد! بر هر دو تن سرافراز باشند در انجمن
پسر را پدر نیک در بر گرفت گران مایه را بوسه بر سر گرفت
ز یک سو سپهدار گریان شده سپه سر بسر سینه بریان شده
خدایا! تو آن پیرِ فرخنده را درِ رحمتت بر سرش، برکشا
پسر پیشتر شد پدر باز گشت دو منزل بباز آمد آن در گذشت
دو فرزند خود را همی‌کرد یاد ز نیکو عمل ملک را کرد شاد
هر آن کو ز آسیب ایران سپاه پریشان و حیران بود از نگاه
و را کرد غمخوارگی بی شمار به بی برگیان را به داد از هزار
شکسته دلان را ز خود کرد شاد بد اندیش را گوشمالی بداد
جهان خرمی یافت، از کارِ او شدم شادمان هم ز دیدار او

چو بگذشت ز این کارها سال چند — زبان باز در کج روی بست بند
پس آورد از ملک ایران سپاه — جهان گشت از ظلم او داد خواه
سپهدار او بود **سردار خان** — به طلبید باز از **خدا یار خان**
که خواهم یکی از تو فرزند باز — روم بر سوی شاه گردن فراز
عطر خان شهزادهٔ نامدار — به ملک **خراسان** بیاراست کار
برادر گرامی دو مانند شیر — که بودند با **شاه نادر** دلیر
به دیدار شان آرزومند بود — ز بهر برادر دو خورسند بود
یکی فوج با نامور دست چیر — **هزار و صد و شصت** مرد دلیر
به همراه **سردار خان** نامور — به سوی **خراسان** نهادند سر
برادر دو فرخنده بودش به شاه — به شادی سوی او گرفتند راه
بدین خرد سالی به ایران زمین — چنین مردی از بچهٔ شیر بین
چو شش ماه بگذشت هفتم رسید — پس آنگاه روی برادر دوید
برادر چو دیدند با روی مهر — بدیدار شان تازه کردند چهر
نشستند هر سه به آرام شاد — ز مهر پدر باز کردند یاد
جوان کرد از رنج راه بیان — دل آن برادر گرفتند شان
سه شیر و دلیر و سه در و گهر — سه آن نوجوان و سه با زیب و فر
چو با خویش همراز گشتند باز — نهادند دل را سوی کارساز
سلام و صلواة و ثنا صد هزار — ز ما بر **محمد** شه تاجدار
هزاران سلام و هزاران درود — ز ما بر **محمد** بود بر فزود

(۶)

تبصرة الناظرين

تالیف

سید میر محمد بن میر عبدالجلیل بلگرامی

(۱۱۰۱ھ–۱۱۸۵ھ)

وقایع از سال ۱۱۱۷ھ تا سال ۱۱۵۶ء

راجع به میان یار محمد و میان نور محمد والیان سند

و

نادر شاه ایرانی

●

۱۱۱۷ھ - تاریخ شکست نهمردیان از دست یارمحمد خدایار خان

● — و همدرین سال خان عالی شان عوالی نشان **یار محمد الملقب بہ خدا یار خان** سر قوم سرائیان — کہ عمده زمیندار ملک سند است — بر **پہاڑ** نام سر حلقۂ **نہمردیان** مظفر گردید. تاریخ این فتح خوش آئین میر صاحب و قبلۂ دوجہان(۱) چنین فرمودند:

بکارِ شاه چون، خان **خدایار** — کمر بست از تہور، ہچو میلاد
سپاہِ خان، دو اسپہ تاخت یکسر — دلِ نہمردیان در ششدر افتاد
پہاڑ از خوف زد بر کوہ، خود را — چو کاهی، کو برد از حملۂ باد
میانِ عرصۂ شد نیک شمہات — ز سم اسپ گردانِ ظفر زاد
خرد تاریخ این فتحِ مبارک — بدیہہ گفت: هی فتح خداداد(۲)

۱۱۱۷ھ

●

(۱) میر عبدالجلیل بلگرامی (۱۰۷۱-۱۱۳۸ھ) کہ درانوقت (۱۱۱۶-۱۱۳۰ھ) در سیوستان و بکهر خدمت وقایع نویسی و بخشیگیری انجام میداد. رک: ماثرالکرام ۲۵۷- سرو آزاد ۲۵۳- خزانۂ عامره ۳۵۲

(۲) تبصرۃ الناظرین ص ۵۰

۱۱۲۲ ھ— قتل سید حسین امتیاز خان خالص صفا ھانی

● — درین سال سید حسین امتیازخان، متخلص بہ "خالص" اصفہانی، از شاہ جہان آباد عازم وطن مالوف شدہ بود . در اثناء راہ چون بہ سیوستان رسید، یارمحمد خدایارخان زمیندار آنجا، سردمان خود را فرستادہ، تا بر وی شبخون آوردند، و او را بہ قتل رسانید. و اموال کثیر از نقد و جنس کہ داشت، در تصرف آورد .

میر صاحب و قبلہ جاودان علیہ الرحمۃ و الرضوان (میر عبدالجلیل) تاریخ این واقعہ:

آہ آہ امتیازخان (۱) (۱ ۱ ۲ ۲ ھ)

یافتہ اند . مشار الیہ صاحب دیوان است. این چند بیت ازانجاست:

چہ قدر غنچہ خورد خون، کہ دہانِ تو شود
تا کجا تاب خورد مو، کہ میانِ تو شود
نتواند بہ دہانِ تو رسیدن ہرگز
غنچۂ گل ہمہ گر بیڑۂ پانِ تو شود (۲)

آسان ز یک دگر نتوانیم شد جدا
ما و ترا چو رشتہ، بہم تاب دادہ اند

---

(۱) رک: سرو آزاد ص۱۳۹، ماثرالکرام ص۲۶۴- سید حسین مخاطب بہ امتیاز خان، متخلص بہ خالص صفاھانی. خلف میرزا باقر وزیر قورچي .
(۲) تبصرۃ الناظرین ص ٦٥

چو تار سبحه می خواهم به یکبار
بدست آرم دل صد آشنا را

کی شوم آزاد از قید خودی، چون عنکبوت
بعد مردن هم بدام خود گرفتاریم ما

میشود امساک ممسک بیشتر، از جمع مال
ریزش غربال چون پر گشت، کمترمی شود

شوخ چشمی ها، ز طبعم، وقت پیری هم نه رفت
قامتم خم گشت، و چون عینک، نظر بازم هنوز

●

۱۱۲۵هـ - فتح سیوی و دادهر از دست میان یار محمد

●ـ و همدرین سال **رحیم‌داد** افغان، زمیندار نواحی **شکارپور** و **نوشهره**، حشری انبوه از زمینداران کوه فراهم آورده، قلعهٔ **سیوی و دهادهر** را متصرف شد. **خدایارخان** حارس آنجا، چون ازین معنی خبر یافت، **داؤد خان** پسر خود را با جمعیت شایسته روانه آن صوب نمود، که **سیوی** را از افغان مذکور قهراً و قسراً انتزاع نماید. خان مذکور امتثالاً للامر، کمر خدمت بسته روان گردید. چون نزدیک قلعه رسید، افغان مسطور مع جوقی، مانند زاغ و زغن گرسنه و ربائنده، مثال چغد و عقاب خرابی جوی و ظالم پیشه، به جنگ پیش آمد. **داؤد خان** ماه آسا صف بر کشیده و میمنه

و میسرہ انجم صفت تعبیہ دادہ، بشرایطِ لشکر کشی و مراتب سپاہ آرائي قیام نمود :

ایزدش یار، و قضا رہبر، و توفیق رفیق
بخت ہمراہ، و ظفر مونس، و اقبال ندیم

صفدران فوج، چیرہ دستی کردند و از یمین و یسار حملہ‌های تند آوردند، کہ بر فلک از غبار موکب ابر تیرہ بست، و از زخم تیرِ دلدوز تنِ مردم جنگی مانند خار پشت گشت .

میانِ هر دو فوج آفتاد جنگی
نماندہ جز بروی تیغ زنگی

لشکرِ خانِ مسطور در میدان، بطرز خاک با رکابِ گران و مانند باد سبک عنان :

مسترسلین الی الحتوفِ کانما ء بین الحتوف و بینهم ارحام
زرہ بر ایشان چون موی رستہ بر اندام

از خندۂ برقِ تیغِ جان شکار هوایٔ معرکہ ابر مرکب بار شد، و از گریۂ خنجر سینہ شگاف صبحِ فتح و ظفر متبسم و نمودار گردید. رحیم داد پشت بہ هزیمت دادہ و ستیز و آویز گذاشتہ، راہ گریز پیش گرفت و رویٔ از معرکۂ قتال بہ تافت . اما منادی اجل آواز میداد کہ :

لَن یَنْفَعَکُم الفِرارُ اِنْ فررتُمْ منَ الموتِ او القتل

زخمِ سنانِ غزا و تیرِ دِلدوز قضا، راہ گریز بر وی بست کہ در خاک و خون نشست . همرهانش از نهیبِ خدنگ و بیم تیغ و تفنگ، ماهی صفت بر خاک و خشکی طپیدن گرفتند، و از میدان راہ گریز جستند . دلاورانِ عسکر بر تعاقب هزیمتیان، چون

ابر و بادِ روان و پویان شدند. اثرِ گردِ جنایب جنوب رفتارِ ایشان بچشم ندیدند :

دشمن برزم گہ نشناسد درین جہان
با حملۂ تو ہیچ سپر بہتر از قضا

خانِ عالی شان بر تیسیر چنین فتحی نامدار، خدای عز و علا را، سجدۂ شکر بجا آوردہ، عنان مراجعت معطوف داشت و پیش پدر آمد. خدا یار خان او را، بعطاء اسپ و شمشیر خاصہ و خنجر مرصع، سرفراز ساخت.

میر صاحب و قبلۂ (۱) دو جہان علیہ الرحمتہ و الرضوان، این معنی را بہ نظم آوردند : (۲).

رئیسِ تمرد سگالانِ مفسد رحیمِ رجیم و لئیم سبک سر
الوسات کوھی، بخود جمع کردہ گرفت ازدغا حصن سیوی و دھادھر
خدایارخان چون برین مطلع شد بــر آشفت مانند ببر و غضنفر
بفرمود داؤد فرزند خــود را کہ: این فتح گردد ز سمتی میسر
تفاول گرفتیم از مصحفِ دل کہ، داؤد را کوہ گردد مسخر!
کمر بست فی‌الحال برحکم والد روان شد بفوجِ دلیران دلاور
چہ فوجی، کہ هریک ازان پہلوانان نہنگی ست، در خون اعدا شناور
رحیم عدو با دگر فوجِ افغان بر آمد ز حصن حصین، در برابر
اعادی ستادند چــون سد آهن ز سر تا بپا هر همہ غــرق بکتر
ندانست دشمن، کہ از فضل ایزد ز داؤد، آهن شــود موم پیکر
جلو ریز زد بر صف فوج دشمن ز عم وا شدآن صف، چواوراقِ ابتر

---

(۱) میر عبدالجلیل بلگرامی

(۲) رک: تاریخ کلهوڑا ج اول ص۲۱۹ - ص ۲۲۸

بگونہ یراق آن چنان شد کشاکش　　کہ کم دید رزمی چنان چشم اختر
زرہ بر عدو بود چون چشمہ ساران　　چو ماهی، درو سیر می کرد خنجر
ز بس دشنہ جا کرد در مغز اعدا　　سر دشمنان شد چو برج کبوتر
دلِ غازیان طعمۂ سار ناچخ　　سرِ کاکران بقچۂ مارشش پر
در آخر ز داؤد شیرِ عدوکش　　چو جالوت شد کشتہ آن خرس اکبر
دلیران، دریدند افواجِ افغان　　چو شیری، کہ برهم دردکلۂ خر
بہ محراب شمشیر هر یک دلیران　　بسی سجدہ کردند سرها مکرر
ز بس کشتہا، آن قدر، پشتہا شد　　کہ بستند بر فتنہ، سد سکندر
بپاشید شیرازۂ فوجِ دشمن　　چو برگ خزان دیدہ از باد صرصر
برنگ زنان، فوج افغان گریزان　　بہ پوشیدہ از زخمها سرخ چادر
بفضلِ الٰهی و اقبالِ شاهی　　دلیرانہ داؤد آمد مظفر
دل از مژدۂ فتح وا شد جهان را　　ز داؤد این نغمہ شد عیش گستر
ز تاریخ فتح خداداد ناسی　　ز من کرد درخواست سرد سخنور

پی سال تاریخ این فتح، گفتم:
ز داؤد شد فتح سیوی و دهادهر
۵ ۲ ۱ ۱ ھ　(۱)

●

۱۱۳۵ھ - اقامتِ مصنفِ کتاب در خداآباد

● — و همدرین سال راقم الحروف(۲) بموجب طلب خان صاحب فیض رسان میان **نور محمد خدا یار خان بهادر ثابت جنگ** بست و سیوم محرم از **سیوستان** بہ **خداآباد** — کہ فی مابین دوازدہ

(۱) تبصرۃ الناظرین ص ۳ے
(۲) سید محمد بلگرامی.

کروه مسافت است ــ رسیده اقامت ورزید . و این سال تمام وکمال در سایۂ دولت ایشان گذرانید . والحمد للہِ علی ذالک .(۱)

●

۱۱۳۶ھ ۔ ولادت احمد یار خان بن میان نورمحمدخان

● ــ هم دریں سال در شبستانِ دولتِ خــانِ عالی شان **خدا یار خان بہادر ثابت جنگ** فرزند سعادت پیوند ولادت یافت ، **احمد یار خان** نام مقرر شد . میر صاحب و قبلہ جاودان(۲) تاریخ تولد آن مولود خوش ورود ، چنین فرموده اند :

حق تعالیٰ خانِ عالی جاه را داد فرزنـــدِ سعادت اقتران
بہر تاریخش بگفتم مصرعی : نو نہال عہد احمد یار خان (۳)

۱۱۳۶ھ

●

۱۱۳۶ھ ۔ مراجعت مصنف کتاب از سیوستان

●ــ و هم درین سال کاتب الحروف غره ماه رجب المرجب از خدمت خان عالی شان **خدا یار خان** رخصت گرفتہ از **خدا آباد** بہ **سیوستان** مکانِ خدمت خود رسید. (۴)

●

(۱) تبصرۃ الناظرین ص ۱۱۰
(۲) میر عبدالجلیل بلگرامی
(۳) تبصرۃ الناظرین ص ۱۱۱
(۴) تبصرۃ الناظرین ص ۱۱۲

۱۱۳۷ھ - ازدواج مرادیاب خان پسر میان نور محمد

● و هم درین سال شادی کدخدائی خان والاشان مرادیاب خان خلف‌الصدق میان نور محمد خدا یار خان بن یار محمد خدا یار خان بن میان نصیر عمده زمیندار ملک سندھ، بوجهٖ احسن صورت انجام یافت.

میر صاحب و قبلهٔ جاودان علیه الرحمة والرضوان، تاریخ آن طوی دلجوی چنین فرموده اند:

کد خدا شد نورچشمِ خانِ عالی خاندان
کش خدا یارست و امداد رسول الله نصیر
نو بهارِ باغ مجد و سروِ گلزارِ شرف
آنکه از نامش مرادِ جملهٔ شد صورت پذیر
بزمِ رنگین چید و عالم را صلاء طوی داد
بهرور شد از نعیم فیض او برنا و پیر
محفلِ رقص و نشاط و نغمهٔ و بزمِ طعام
هر سه در کثرت برون بود از خیالاتِ ضمیر
خامه در تحریرِ این شادی رقم زد مصرعی:
بر مرادِ دل، مبارک باد این طوی منیر (۱)

۱۱۳۷ھ

●

(۱) تبصرهٔ الناظرین ص ۱۱۴

۱۱۴۳ھ - ازدواج مراد یاب خان پسر میان نور محمد

● ـــ و هم درین سال، شادی کد خدائی خانِ بلند مکان مراد یاب خان خلف گرامی نور محمد خدا یار خان بہادر ثابت جنگ صورت اتمام پذیرفت.

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین گفته اند:

بحمد الله کہ خانِ فیض آثار — همیشہ بر مراد او خدا یار
بعنوانِ مسرت کد خدا شد — مراد و مقصدِ دل رونما شد
دو اختر شد بہ برجِ سعد رخشان — دو گوهر شد بہ سلکِ عقد تابان
گرفت از خامہ، این تاریخ شہره:
بہ یکجا جمع گشتہ ماه و زهرا (۱)

۱۱۴۳ھ

●

۱۱۴۳ھ - کشتہ شدن عبدالله خان والیٔ کلات

● ـــ و هم درین سال افواج میان صاحب نورمحمد خدایار خان بر لشکر عبدالله خان بروهی رئیس کلات غالب آمد. بعد کشش و کوشش بسیار عبد الله بروهی کشتہ شد.

میر غلام علی آزاد (۲) تاریخش در فقرهٔ نثر گفتہ اند.

عبدالله بروهی قتل گردید (۱۱۴۳ھ) (۳)

●

(۱) تبصرهٔ الناظرین ص ۱۶۳

(۲) میر غلام‌علی‌آزاد بلگرامی‌صاحب ماثر الکرام و خزانهٔ عامره، نواسهٔ میر عبدالجلیل بلگرامی بود، و در سیوستان ایابت میکرد.

(۳) تبصرهٔ الناظرین ص ۱۶۴ نیز رک: تاریخ کلهوڑا ج اول ص ۳۹۸ و نامهٔ نغز خطي ص ۵۲-۸۶ - صاحبِ تاریخ محمدی (ج ۲ حصہ ۶) تحت سال ۱۱۴۳ھ نوشتہ است کہ:- عبدالله خان بن میر سمندر بلوچ بروهي، زمیندار عمدهٔ سرحد قندهار، اواخر سال در جنگ خدا یار خان لتي، زمیندار عمدهٔ سرحد ملتان، کشتہ شد. (ص ۷۷ - طبع ۱۹۶۰ع از جناب عرشي رامپوري)

۱۱۴۴ھ ۔ وفات محمد خان برادر میان نور محمد

●ـــ و هم درین سال خان عالی‌مکان محمدخان برادر اعیانی میان نور محمد خدا یار خان بهادر از دار الغرور بدار السرور نقل کردند .

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین یافته اند :

تاریخ وفات او سحر هاتف غیب میگفت: چشید سی ز جام کوثر

۱۱۴۴ھ

●

۱۱۴۴ھ ۔ خطاب ثابت جنگ

●ـــ و هم درین سال خان عالی شان خدا یار خان بهادر به خطاب ثابت جنگ از جناب خلافت مآب مخاطب گردید :

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین یافته اند :

خدا یار بهادر خان ذی شان که ساید بر درش اقبال تارک
شکست آورد بر قوم بروهي مظفر شد به شمشیر پلارک
خطابش خان ثابت جنگ آمد ز شاه سایهٔ ایزد تبارک

برسم تهنیت تاریخ گفتم :
خطاب عمدهٔ سلطان مبارک !(۱)

۱۱۴۴ھ

●

۱۱۴۶ھ ۔ ازدواج مراد یاب خان باصبیه مرادعلی خان براهوئی

●ـــ و هم درین سال شادی کدخدائی خان سموالمکان مرادیاب خان خلف‌الصدق نورمحمد خدایار خان بهادر باصبیه مرادعلي

(۱) تبصرہ الناظرین صفحہ ۱۷۰ ۔ رک: اقتباس ماثرالامرا (ضمیمہ هشتم)۔

خان برادر عم زاد **عبدالله بروهي** رئیس **کلات** صورت انجام یافتہ (۱)

سیر غلام علی آزاد تاریخش چنین یافتہ اند:

سحاب مکرمت خان خدایار بہار دولتش پیو ستہ گلزار
درخشان کوکب اقبال سرمد جبینش مطلع **نورمحمد**
مراد خاطر او رونما شد کہ فرزند بزرگش کد خدا شد
بہ یکجا زینت لعل و گہر شد بیک منزل دو اختر جلوہ گرشد

شد این تاریخ از فضل تبارک:
مبارک باشد و باشد مبارک(۲)

۱۱۴۶ھ

●

۱۱۴۷ھ- ازدواج خدادادخان باصبیہ عبدالله خان براهوئي

●— و هم درین سال کدخدای خان والا شان **خداداد خان** پسر میانہ **خدايارخان** بہادر با صبیہ **عبدالله خان بروهي** رئیس **کلات** وقوع یافت.

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین گفتہ اند:

قلم امروز چون منقار بلبل کند آهنگ ساز عیش بنیاد
بہ بزم خان عالی شان **خدايار** مبارکباد گوید بادل شاد
کہ نور دیدہ او کد خدا شد گرامی گوهری نامش **خداداد**
زجشن طوی آن فرخندہ طالع دل اعل جهان شد عشرت آباد

(۱) رک - تحفۃ الکرام، ج ۳، ص ۱۰۹ و تاریخ کلهوڑہ ج اول ص ۲۹۰-
(۲) تبصرۃ الناظرین ص ۱۴۵-

بہ رسم تہنیت تاریخ گفتم :
همایون باد این جشن خداداد (۱)

۱۱۴۷ھ

●

۱۱۴۸ھ - نادرشاہ بادشاہ ایران

●— و از نوادرِ وقایع این سال آن ست کہ، نذر قلي خان امیر الامراء ایران کہ طہماسپ قلي خطاب داشت از قومِ افشار شاہ طہماسپ بن شاہ حسین صفوی را —کہ بعد فتور محمودخان افغان غلزئی قندهاری— ایرانیان اورا بہ بادشاهی برداشتہ بودند، دستگیر کردہ، خود بہ سلطنت بر تختِ اصفہانی نشست، و ملقب بہ نادر شاہ گردید. اما از هراس بادشاہِ رومِ کہ قصد ایران دیار داشت، از مذهبِ خود در گذشتہ خطبۂ اهل سنت و جماعت خواند. و چندان از علماء امامیہ را بہ تیغِ بی دریغ هلاک ساخت. چون نوکر متغلب، بہ مکر و خدعہ، صاحب تاج و تخت گردید، و با خداوند ولی نعمت و خاندان نبوت و ولایت، بہ بی ادبی و بیباکی پیش آمدہ، عاقبت الامر سزای او این است کہ عرب گوید - النادر کا المعدوم - رجا کہ در بحرِ قلزمِ عدم غریق آبِ تشویر و در قانونِ فنا حریق آتش تقدیر گردد. بیت سکہ او این است:

سکہ بر زر کرد نامِ سلطنت را در جہان
نادرِ ایران زمین و خسرو گیتی ستان

و از بعضی شنیدم کہ بہ سکۂ او این بیت بود:

---

(۱) تبصره‌" الناظرین ص۱۷۷ و تحفہ" الکرام ج۳ ص۱۰۹-

نگین دولت و دین، چونکہ رفتہ بود، از جا
بنام نادر ایران قرارداد خدا

و تاریخ جلوس کہ بر روپیہ ثبت کردہ، این فقرہ بہ چشم خود دیدہ کہ:

اَلْخَیْرُ فِی مَا وَقَعَ (۱)

۱۱۴۸ ھ

●

۱۱۴۹ ھ - فتح قندھار از دست نادر شاہ ایرانی

●ــ و هم درین سال **نادر شاہ** بادشاہ ایران دیار، با پنجاہ ہزار سوار و پیادۂ بی شمار، از اصفہان آمدہ، قلعۂ قندھار را محاصرہ کرد. **حسین خان افغان** غلزئی رئیس آنجا درقلعہ متحصن شد. تا یک سال جنگ سپاہ ایران و افغانان ماند. آخر الامر چون آذوقہ در قلعہ رو بہ کمی نہاد، مردمان مضطر شدند. ناچار **حسین خان** دست بستہ حاضر شد. **نادر شاہ** فرمود: تا او را بر خر نشاندہ گرد شہر تشہیر کردند. و بالآخر، بہ حبس او اشارت فرمود. (۲)

●

۱۱۵۱ ھ - نادر شاہ افشار در ہند

●ــ و هم درین سال **نادر شاہ** بادشاہ ایران دیار، بعد فتح قلعۂ قندھار و گرفتار شدن **حسین خان** افغان غلزئی والیٔ آنجا، از راہ کابل بہ لاہور آمد. نواب **زکریا خان** خلف الصدق نواب عبدالصمد خان ناظم آنجا ــ چون تاب مقاومت در خود ندیدہ ــ آمدہ ملازمت کرد و مشمول عنایات شاہی گردید.

(۱) تبصرۂ الناظرین ص۱۲۹-
(۲) تبصرۂ الناظرین ص۱۸۵-

نادر شاہ از لاهور کوچ کردہ بہ استعداد جنگ ، تا قصبہ پانی پت و کرنال رسید. ازین طرف بخشی الممالک نواب خان دوران بہادر و برادرش نواب مظفر خان مبارز الملک نواب سعادت خان ناظم صوبہ اودہ ، و دیگر امیران، بموجب حکم بادشاہ بمقابلہ و مقاتلہ او بر آمدند . در سواد قصبہ کرنال تلاقیٔ فریقین دست دادہ ، معرکۂ کار زار تا چہار پاس گرم بود و نائرۂ جنگ و جدال در اشتعال. چنانچہ امیر الامرا خان دوران بہادر و نواب مظفر خان برادرش و اشرف خان پسرش و شہداد خان مع پسران و علی احمد خان کوکہ و میر کلو پسر میر مشرف لکهنوی و عاقل بیگ خان و غازی بیگ خان و غیر هم ، همگی سی کس، از فیل سواران، بدرجہ شہادت فائز شدند. محمد شاہ چون جرات و عدت لشکر او مسموع کرد ، دانست کہ با این افواج قاهرہ صرفۂ در جنگ نیست . از در صلح در آمدہ باستقبال بر آمدہ ، در مقام کرنال ملاقات کرد . هردو بادشاہ از آنجا بہ شاہ جہان آباد آمدند. حضرت ظل سبحانی در اسد برج و نادر شاہ در شاہ برج منزل گزیدند. درین ضمن نواب سعادت خان بہ مرگ مفاجات در قلعہ بادشاهی وفات یافت . (۱) جنازۂ او ریزہ منصبداران در قلعہ دیدہ بیرون آمدند . چون ایشان را از فوت نواب اطلاع نہ بود ، آوازہ در افگندند کہ: محمد شاہ بہ حیل و تدبیر نادر شاہ را کشت و زود است کہ جنازۂ او از قلعہ بر آرند!

(۱) در تاریخ محمدی (۷۰۱ - ۲۱۴) است :- میر محمد امین بن میر محمد نصیر نیشاپوری. مخاطب برهان الملک سعادت خان بهادر، بهادر جنگ. از اعاظم امراء عصر، دهم ذی‌الحج در شاهجهان آباد فوت شد. عمرش تخمینا شصت سال.- نیز رک: حقیقت بر آمدن نادرشاه و غارت شدن شاهجهان آباد تصنیف در سال ۱۱۵۲ هـ نسخہ رام پور.

شبِ یازدهم ذی‌الحجہ یک و نیم پاس گذشتہ سردم عوام هجوم آوردند. فوجِ نادر شاه را کہ همراه او در شهر آمده بود. هر کس کہ از کوچہ و بازار سی گذشت بہ قتل سی رسانیدند، تا کثرۂ محلدار خان، مردمِ نادر شاهی را زده زده بردند. چون مردمانِ نادر شاه بہ فوجِ خود — کہ در سواد باغ شالا مار دائره داشت — پیوستند، از زد و خورد بازاریان امان یافتند. چون این نغمۂ خارج آهنگ بگوش نادر شاه رسید، بہ غضب رفتہ علی‌الصباح از قلعہ بر آمده، در مدرسۂ روشن الدولہ نشست، و حکم بہ قتلِ عام کرد و گفت کہ: هر جا سپاهیانِ ما را کشتہ باشند، آن‌محلہ را غارت کنند و احدی را زنده نگذارند! — قزلباشان از هر جانب شمشیرها علم کرده در سردم افتادند. چنانچہ از قلعہ تا مسجد جهان نما و عیدگاه کهنہ و از مکان درهالہ تا سرائے روح الله خان و سردم کوٹلۂ کهنہ کشتہ و قتیل گردیدند. یک و نیم پاس هنگامہ قتل و کشتن گرم بود. قریب هشتاد هزار کس در چاندنی چوک و کوچہ و بازار کشتہ شدند. نواب نظام‌الملک آصف جاه، و نواب قمر الدین خان وزیر بہ شفاعت پیش آمده فریاد الامان! الامان! بر داشتند. نائرۂ غضب نادرشاه تسکین یافت و حکم با بقاء باقی ساندگان نمود.

بہ نیم غمزه توانی کہ قتل عام کنی
نعوذ بالله اگر غمزه را تمام کنی(۱)

---

(۱) مشهور است کہ نواب آصف جاه این بیت پیش نادر شاه خواند.

کسی نماند کہ دیگر بہ تیغ ناز کشی مگر کہ زنده کنی خلق را و باز کشی!

نادر باو گفت کہ: بریش سفیدت بخشیدم! — وقتیکہ محمد شاه پادشاه از این حادثہ عظیم واقف شد، این بیت بر زبان راند:

دیدهٔ عبرت کشا و قدرتِ حق را ببین
شامتِ اعمال ما صورتِ نادر گرفت

(مرقع دهلی از سید احمد صفحہ ۲)

سیدنیازخان داماد نواب‌قمرالدین‌خان وزیر و شهسوارخان همشیره زاده قراخان و حافظ رای مان و ٹهیکل‌هزاری- کہ‌سپاه نادرشاه را قتیل و جریح ساختہ از شہر رانده بودند ــ طلب داشتہ، شکم های شان پاره ساخت و بہ حضور نوابِ وزیر گوشہای مجلس رای دیوانِ نواب را بہ حکم شاهی بریدند و شکم پسر او را دریدند.

درید و برید و شکست و بہ بست
یلان را سر و سینہ و پا و دست

نادر شاه قریب سہ ماه در شاه جہان آباد ماند. عاقبت‌الامر، نقد و جنسِ نفیس از خزانہ بسیار و جواهر بی شمار با **تخت‌طاؤسي** کہ صاحبقران **شاه‌جهان بادشاه** انار الله برهانہ، مبلغی خطیر بران صرف کرده، و دو طاؤس زمردین تاج آن تخت ساختہ بود، گرفتہ در منتصفِ شہر صفر عام مقبلؑ(۱) مراجعت بہ ایران دیار کرد.

شخصی بہ جهت خرابی دهلي تاریخ نادر یافتہ دلی خراب شد— و درین جنگ— کہ بادشاه هند بہ افواج ایران مقابلہ داشت— چندی از یاران و برادران بلگرامی— کہ هر یک در فن سپہ گری نامی بودند ــ همراه میر محمد محسن عرف سید روشن جنگہای سردانہ و حملہ های شیرانہ نمودند، و مبارزت ها کردند کہ خطِ بطلان بر کارنامۂ رستم و اسفند یار کشیدند. عاقبت کار بتاریخ پانزدهم ماه ذی الحجہ شربت خوشگوار شهادت چشیدند

اِنا لله و اِنا اِلیہِ راجعون:

نشاطِ زندگانی شد بہ پایان جبینت پیش راندند آشنایان

(۱) ۱۱۵۲هـ.

کجا بینم جوانمردان چالاک — کہ پیش از ما فرو رفتند در خاک
ازان منزل نیامد کاروانی — کزان گم گشتگان گوید نشانی
چہ نازک بر دمید آن لالہ در باغ — مگر از نازنینان دارد این داغ
ازان خوشبوست این گلہای خود رو — کہ از خونِ جوانان دارد آن بو
بنال ای بلبلِ مہجور ماندہ! — بیادِ دوستانِ دور ماندہ!

و للّٰہ درّ القایل :

نظامی! سبک باش، یاران شدند — تو ماندی ز پس، غمگساران شدند

اسامی شہداء سعداء رحمۃ اللہ علیہم اجمعین

۱۷ اسامی

از محلہ میدان پورہ (۸ نفر)

(۱) میر محمد محسن عرف سید محمد روشن، جماعتدار مشارالیہ
(۲) سید حسین رضا ابن میر یحییٰ، جوان بست سالہ
(۳) سید غلام رسول ولد سید غلام مصطفیٰ، از قبیلہ بھتہ
(۴) سید سبحان علی عرف باقی بن میر سید احمد میڈہ، کہ از سریہ است، معہ پسر
(۵) میر نور الہدیٰ عمِ حقیقی ایشان در سنہ پنجاہ سالگی
(۶) سید فضل اللہ بن سید نجابت — کہ یک هفتہ از کد خدائی او گذشتہ بود کہ روانہ لشکر شدہ.
(۷) سید شجاع بن سید علیم اللہ از قبیلہ بھتہ
(۸) ؟

از محلہ سید واڑہ و قاضی پورہ چہار نفر
از سید واڑہ عددان دو نفر،

(۱) سید عظیم پسر سید قریش بن میر ابوالقاسم
(۲) سید دین محمد ولد سید باقر بچھی

از قاضی پورہ عددان دو نفر

(۱) شیخ روح‌الامین خان عثمانی
(۲) مان پسر کشن کہ از سریہ است (۱)

تاریخ شہادت، میر محمد محسن جماعتدار، کہ سید شہر یار علي بن سید نواب یافتہ، اقتباس آیت قرآنی — قُل اِنَّ رَحمَۃَ اللّٰه قریب من المحسنین — (۲)

●

۱۱۵۲ھ - نادر شاہ در سند

● — درین سال نادرشاہ بادشاہ ہرگاہ کہ از کار ہند فراغت یافت، از راہ سند عزم مراجعت ایران دیار کردہ. خدا یار خان زمیندار بھکر و سیوستان از خوف صدمۂ لشکر او، از خدا آباد بہ امرکوت رفت. و بندۂ راقم الحروف را رخصت سیوستان مکان خدمت کرد. با آنکہ امرکوت جایٔ قلب و حصنی منیع داشت، کہ چہل کروہ آب و گیاہ در حوالیٔ آن نہ بود. نادرشاہ خود را بانجا رسانید. لا جرم خدا یار خان دست بستہ و قرآن مجید درمیان کردہ ملازمت کرد. شاہ از روی غضب، روی بہ خان مذکور آوردہ گفت کہ:

---

(۱) صاحب تاریخ محمدی مفصل فہرست شہداء این واقعہ ثبت کردہ است. رک: از صفحہ ۱۰۳ تا صفحہ ۱۱۱ طبع علی گرھ از مولانا عرشی رامپوری ۱۹۶۰ع.

(۲) تبصرۃ الناظرین ص ۱۸۷.

"چرا از ما گریختی و این جا پناه چون آورده ای؟"
خان جواب داد کہ:

"احقر از هفت پشت نوکر بادشاهانِ هند است، اگر مسارعت و سبقت در ملازمتِ عالی نمودمی، درمیانِ اقران بہ بی وفائی منسوب شد می، و بہ بی‌حیائی موسوم!. درین وقت کہ صاحب عالمیان دستگیری بنده کردند، نزدِ خلایق معذور شدم!."

بادشاه جواب باصواب او را مستحسن داشت. بعد یک هفتہ خلعت و اسپ و شمشیر عطا فرموده، ملک بدستور سابق بہ ایشان سپرد و خود در اواخر همین سال روانہ پیشتر گردید.(۱)

●

۱۱۵۵ھ - مراجعت از سند برای بلگرام

●— درین سال راقم‌الحروف هشتم ماه شعبان از **سیوستان** بہ **خدا آباد** رفتم. از میان صاحب مهربان **خدا یار خان** رخصت هندوستان گرفتہ، دوازدهم همان ماه بہ **سیوستان** رسید. بہ تهیہ اسباب سفر و خرید اسپ و اشتر مشغول شد، تا آنکہ بتاریخ بست و پنجم شهر مبارک رمضان از آنجا روانہ شده، در عرصہ چهارم و دو روز، **بست و هفتم محرم**(۲) بہ‌مقام بلگرام— کہ وطن اصلی و منبت الشعرا است — بہ صحت و سلامت در کنفِ امن و امان اللهی، با اهل خانہ و مردم همراهی از هندی و **سندی**، بعد ازان کہ ده سال این بار در **ملک سند** گزرانیده بود، رسیده از رنج راه برآسود. الحمد لله علی ذالک!. و زبان حال بہ این مقام مترنم گردید. شعر:

اَنْزِلْ بِمَنْزِلِ زَيْنَبٍ وَ رَبَابٍ وَ ارْتَعْ فَهٰذَا مَرْتَعُ الاَحْبَابِ

(۱) تبصرة‌الناظرین ص ۱۹۲.
(۲) سال ۱۱۵۶ھ.

حضرت احمد جام قدس سره چہ خوش فرماید.

گر دریائی بشور بنشانندت ور پیل تنی چو سور بنشانندت
بنشین، کہ ز خاستن نخیزد چیزی ور ننشینی بزور بنشانندت

ازان باز تا این دم در وطن مقیم و بر در امیر و وزیر نہ رفتہ‌ام.

واللہ دَرُّ السَّیّدِ قَتَادَةَ بن ادریس شَرِیفِ مَکّةَ الْمُشَرَّفَة

بِلَادِی وَ اِن جَارَتْ عَلَیَّ عَزِیزَةٌ وَلَو اَنَّنِی اعریٰ لهَا و اَجوعُ
وَمَا اَنَاالاالمسکُ فِی غیر اَرضِکُم اَضوع و اَما عندکم فاضیعُ

چہ خوش گفت آنکہ گفت:

زندان وطن بہ، کہ گلستان غریبی ازمصربہ کنعان برو در چاه نگہدار(۱)

●

۱۱۵۵ھ انگشتری

●— و هم درین سال بندهٔ درگاه الٰهی (عقیق) یمنی از **سیوستان** نزد خان عالی شان **منعم خان** بہ بلدهٔ **لاهور** فرستاد. کہ مصراع سجع

"محمد است ز روز ازل جلیل القدر"

کنده ساختہ بفرستند. چنانچہ نگین بخط خوب نستعلیق خاطر خواه منقش شده آمد. حلقۂ انگشتری در **خدا آباد** از جرہ سرکار فیض آثار طیار نموده، غره ماه رجب المرجب در دست کردم، و این مصراع خوش ابداع کہ در نعت واقع شده، دُرّی است بحر فکر میر صاحب و قبلہ جاودان علیہ الرضوان (۱) در هنگامی کہ این حقیر طلب سجع کرد بہ بنده بخشیده بودند- و الحمد للہ علی ذالک- و سابق ازین انگشتری نگین اسمی در دست می داشتم (۲).

●

---

(۱) تبصرۃ الناظرین ص ۲۰۰.
(۱) میر عبدالجلیل بلگرامی.
(۲) تبصرۃ الناظرین ص ۲۰۱.

۱۱۵۶ ھ — صورت حال کہ از حملۂ نادر شاہ در سند پیدا شد

● — درین سال راقم الحروف را از ولایت سند بہ طرف دارالملک هند عود واقع شد۔ و العود احمد۔ اولا از **سیوستان** براہ کشتی روانہ شدہ در پانزدہ روز ازان رویٔ کہ سرا بالا آمد کشتی بہ **بهکر** رسید. این جا کشتی گذاشتہ کرایہ اشتران کردہ شد. و براہ جیسلمیر همراہ قافلۂ سوداگران — کہ اکثر ایشان افغانان قندهار و ملتان بودند و قریب صد شتر انگوزہ وغیرہ بار داشتند — روانہ صوب زمین مارواڑ گردید. در اثنای راہ، شهرهای کلان بعد از بلدۂ **بهکر** آبادی جیسلمیر و پوهکرن و میرهٹہ و جینگر بہ نظر در آمد.

القصہ، در شبی کہ هوری (۱) بسوزند، بہ اکبرآباد رسیدیم. یک هفتہ در اکبرآباد برای خرید بعض اشیاء، توقف ضروری واقع شد، تا آنکہ بتاریخ بست و هفتم شهر محرم، باجان و مال و اهل و عیال بہ احسن حال بہ وطن رسید. فاتحہ والد بزرگوار و قدم بوس والدہ شریفہ۔ کہ از دیرباز تمناء آن داشت۔ بعون عنایت الٰهی محصل و میسر آمد. و الحمدلله الذی بنعمتہ تتم الصالحات.

و سبب برآمدن از مکان **سیوستان** — کہ فیما بین دارالامان **ملتان و صوبہ تتہ** است — آن بود کہ:— چون **نادرشاہ** بر ملک **سند** مسلط گردید و **میان صاحب خدایارخان** محکوم فرمان او شد، **نادرشاہ چهار دہ لک روپیہ** خراج هرسالہ بر مشار الیہ مقرر نمودہ، روانہ پیشتر گردید. و چهار صد سوار مغول، دو صد بنام وزیر، دو صد بنام وکیل، مقرر کردہ، بر خان مذکور بر گماشت، کہ همواره این دو امیر در **خداآباد** مکان **خدایارخان** بودہ، مبلغ مرقوم الصدر را از **خدایارخان** گرفتہ ارسال حضور کنند.

---

(۱) هولی یک نوع جشن مذهبی هندوان.

چون مغولان در سند استقامت گرفتند، جور و اذیت و ظلم و بلیت بر شهری و لشکری بنیاد نهادند. هر جا اسپی خوب می شنیدند، چند کس در خانہ رسیدی، کہ ناموس او دران جا ست، در مي آمدند، و اسپ ازان جا بر می آوردند و متصرف می شدند. آن بیچاره را یارای آن نہ کہ بہ ایشان دم مقاومت تواند زد. و همچنین شمشیری یا پارچہ خوب و یا شالي کہ کسی نیکو داشتی بہ زور می گرفتند.

و فحوای مضمون این شعر :

تَغَیَّرت البِلَاد و مَن عَلَیْها   فَوَجْهُ الْاَرضُ مُغبرٌّ قَبیحٌ

بظهور آمده بود. و بنده را ازین معنی دل گرفتہ شد کہ، با قبائل در آنجا بودم.

و وجہہ دیگر آن است کہ: میان هر دو بادشاه قرار یافتہ بود کہ این روی آب سند، کہ بطرف هند است، محمد شاه را باشد. و آن روی آب، کہ طرف خراسان است، در تصرف نادرشاه بود. لہذا بعد نادرشاه هم منصبداران محمد شاهی کہ در ملک سند بودند— چہ از صوبہ تتہ و چہ از سرکار سیوستان و بهکر— برآمده، بہ دهلی رفتند. مگر بنده— کہ خدایارخان جدائی مرا از خود روا نمی داشت— و بنده دو سال قبل ازین هنگام سرما، کہ سفر دور دست بہ آسانی میسر می آید، از میان صاحب رخصت وطن می خواستم، تعلل می فرمودند. در اوائل موسم سرمای سال سوم، التماس کردم و عزم جزم خود بصوب وطن دران درج نمودم. بالضرور رخصت فرمودند.

چنانچہ مسوده التماس این است:

قبلۂ مقبلان، خداوند خدائگان، سلامت!

فقیر را شوق قدمبوسی والدۂ شریفہ بغایت است، و ایشان را نیز آرزوی دیدن احقر بہ نہایت. بنا بران، می خواهد کہ یک بار درین پیرانہ سالی ایشان را بہ بیند. علاوہ، اکثر اوقات در خاطر فاتر، خطور می‌کند کہ، اگر اجل موعود کہ وقت آن معین نیست، بنده را دریابد! ناموس بنده را بوطن کہ رساند؟. کسی از برادر و برادر زاده و از غلامان قدیم دلسوز، نزد فقیر نیست. درین صورت امیدوار رخصت یک سالہ است تا ناموس بوطن رساند و زیارت کعبۂ مقصود دریابد. و هر گاه آن خداوند از راه تفضل و قدردانی بنده را یاد فرمایند. و پروانہ طلب بنام این ضعیف صادر شود، بوسیلہ آن بدولت ملازمت سرفراز شود. و باقی عمر خود را در خدمت آن فیاض زمان در سفر و حضر حاضر بوده، سعادت ابدی و دولت سرمدی حاصل نماید. عمر کم و آمرکم (۱).

(۱) تبصرة الناظرین ص ۲۰۳.

(٧)

مکتوب شیخ رحمة الله سندی

بنام شاهزاده اظفر گورگانی

شيخ رحمت الله جي عرضيءَ جو نقل

(جيڪو سنڌ جي والي شاه نواز خان (۱) جي پٽ محمد عارف خان عباسيءَ جو خانسامان هو، ۽ جوڌپور ۾ مهاراجا وٽ رهندو هو. علم ۽ عقل ۾ پنهنجي زماني جو يڪتا هو ۽ پنهنجي وقت جي فصيحن تي ڪيس سبقت ۽ فوقيت حاصل هئي. هيٺين عرضي هُن راقم جي نصيحت لاءِ لکي موڪلي).

بعز عرض اشرف همايون، خديو گيهان، قبلهٔ عالم و عالميان، مد الله ظلاله و خلد الله اقباله ميرساند.

خاص الخاص عنايت نامو(۲) هن خاڪسار بي مقدار جي سرفرازيءَ لاءِ پهتو، جنهن فدويءَ جي ٻاٽ ڪي افتخار سببان بلاشڪ آسمانن جي اوچائيءَ تائين پهچائي ڇڏيو.

عاجز پروريءَ ۽ بنده نوازيءَ جا آداب، سچن فدوين ۽ ڪن غلامن وانگر بجا آڻي، هي نيازمند سلطنت جي مدارجن جي

(۱) محمد عارف بن ميان عبدالنبي شاهنوازخان والي سنڌ بن ميان اورمحمد والي سنڌ.
(۲) اصل لفظ شقه آهي.

بلنديءَ ۽ خلافت جي ضابطن جي بلند رسيءَ لاءِ هميشه دعا ۾ مصروف آهي. خداوند تعاليٰ جي امداد ۽ اعانت سان، دولت ابد مدت جي هواخواهن جي خواهش مطابق، يقين آهي ته اها دعا تمام ٿوري عرصي اندر قبول ٿيندي.

هتي جا جملہ حالات، حضور ڪرامت شعور جي عالي سمجهہ کان، ڳجها ڪين آهن. فدويءَ کي ڪهڙي طاقت ۽ ڪٿي اها لياقت، جو حضور جي ادراڪ ۽ ڄاڻ کان وڌيڪ، عرض ڪري سگهي. ليڪن:

الامر فوق الادب

جيئن ته فدوي ۽ ٻين فدوين ساڻ هم سلڪ ٿيڻ جو شرف حاصل ڪري چڪو آهي، تنهنڪري عرض ٿو ڪري ته: راجہ راجيشور مهاراجا ڌهراج جي مرضي اهائي آهي، ته حضور جي قابل اطاعت حڪم جي پيروي ڪريءَ حضور جي رضامنديءَ حاصل ڪرڻ جي سعادت پرائي. پر هر آرزوءَ جي پوري ٿيڻ ۽ هر خيال جي تڪميل لاءِ وقت ۽ موقعي جو انتظار آهي.

حقيقت ۾ سلطنت جي معاملن جو انتظام ۽ خلافت جي ويرين کي پاسال ۽ فنا ڪرڻ جو بندوبست، ڏکيءَ سوچ ۽ ويچار کان سواءِ ڏکيو آهي. ۽ هيڏانهن هوڏانهن جو سڌارو گهٽي عرصي جي ڪوشش کان سواءِ مشڪل آهي. مهاراجا ڌهراج جي متصدين جي دير مدار ڪرڻ سبب، سرڪار جو عملو شايد انهيءَ رٿ جو آهي ته حضور جي روانگي تڪڙي عمل ۾ اچي ۽ هن هنڌ تان جهٽڪو ڏئي پلو ڇنڊي اٿي کڙو ٿجي. پر ارادت جي خلوص ۽ فدويت جي وثوق جي لحاظ کان، خان ذيشان حقدار خان جي تحريڪ ۽ تجويز آهي ته: اجا ڪجهہ ڏهاڙا اتي ئي قيام فرمائڻ

مناسب ۽ ضروري آهي ۽ جوڏپورئي ڪجهه ڏينهن وڏيڪ حضور جي عزت ۽ جاه جو خيمه گاهه رهي، ته بهتر آهي. خان مذڪور بندگيءَ ۽ خير خواهيءَ جي وات تي هلي رهيو آهي ۽ هن پنهنجي ساهه جي چيلهه تي، سچي فدويت ۽ جان نثاريءَ جو سندرو ٻڌي ڇڏيو آهي. هن حقير هيچمدان جي پنهنجي ضعيف سمجهه مطابق، پڻ شروع ڪان ئي اها راءِ آهي ته:

قضيه زمين بر سر زمين

بزرگن جو مقولو آهي. بهرحال هن جاءِ کي ڇڏڻ ته گهرجي ۽ هتان جي معاملن تان هٿ نه کڻڻ کپي. هتي جو اصول اهوئي آهي ته جيستائين هت امداد ۽ مروت جو امڪان رهي، اوستائين وقت مان فائدو وٺڻ ضروري آهي. پر ڏڪيائي اهائي آهي ته قدرت جي خلوت ڪده ۾ جيڪي لڪل آهي، هڪ نه هڪ ڏينهن اهو منصهٔ شهود تي ضرور ايندو.

حضور جي خداداد دولت جي امانتدار صلاحڪارن جي راءِ ۽ صلاح هجي ته، مناسب اهوئي ٿيندو ته، مدعا براريءَ جي انتظار جو زمانو هتي گذارجي. ڪابل ڏاڍو پري آهي. وري حالت اها آهي ته:

” بخود نمي رسد آنشوخ، تا بما چه رسد “

دکن جي رئيسن جا پرڪار ۽ نمونا پڻ حضرت ولي نعمت کان ڳجها ڪين آهن.

مطلب ته جيستائين هيءَ جاءِ حضور جي نصرت ۽ اقبال جي خيمن جي قيامگاه آهي، سرڪار گردون وقار جي عملي جو مقرره خرچ، خان موصوف جي معرفت، راجا راجيشور جي متصدين

وتان پهچندو رهندو. جڏهن هر معاملي جو 'فيصلو تي وجي ۽ زماني جي هوا ۾ هڪجهڙائي پيدا ٿئي، انهيءَ وقت جيڪڏهن اوهان جي مرضي ڪنهن طرف وڃڻ جي هجي ته پوءِ ڪوبہ هرج نہ آهي. اهوئي ارادو ۽ اهائي همت آهي ته هتئون ڪجهہ بہ نہ ويو آهي. جيڪو صورت حال هينئر آهي، اهو ان وقت بہ هوندو.

هن سر زمين ۾ سرڪار جي رونق افروزيءَ ۽ رهائش جي بابت ۾ ڪا ڳالهہ جيڪڏهن حضور جي صلاحڪارن جي مرضيءَ جي خلاف هجي، ته انهن جي راءِ هرگز مڃڻ نہ گهرجي. فدوي انهيءَ تي پوريءَ طرح غور ڪري چڪو آهي. هن وقت موقعي جي انتظار کان سواءِ ڪجهہ ڪرڻ نہ گهرجي. انهيءَ کان علاوه سنهنجي سمجهہ ۾ ڪجهہ بہ نٿو اچي. باقي:

"امرڪم مطاع و عبادڪم مطيع"

ڳالهہ حڪيم عنايت الله خان جو انتظار رهيو ته ڏسئون هو حضور جي خاص شقه کان سرفراز فرمائي، ڪڏهن ٿو نيازمند کي ممتاز ڪري. ان کان پوءِ خيال هو ته سندس ئي معرفت خاڪپاءِ اشرف تائين، پنهنجو نيازپريو عريضو پهچائيندس. انهيءَ ڪري دير ٿي، ورنہ ڪهڙي مجال هئي جو فدوي ايتري سستي ڪري.

خدا ڪري ته دشمنن کي پامال ڪندڙ- حضور جي اقبال جو وسيع پاڇو- ويجهڙن ۽ پري جي سيني فدوين جي سرن لاءِ سونهن جو سبب رهي.

(عرضي پوري ٿي (۱)

(۱) هي خط ميرزا علي بخش بهادر گورگانيءَ، واقعات اظفريءَ ۾ نقل ڪيو آهي. اردو ترجمه (مطبوعہ مدراس ۱۹۳۷) جي صفحہ ۵۵ تي موجود آهي.

(٨)

مآثر الامراء

تاليف

شاهنواز خان (١١١١ھ-١١٧١ھ)

(شرح حال میان صاحبان کلهوڑا)

خدایار خاں

مرزبان سندھ مشهور بلیٹی در نسب عباسی است. و لقب عشیرهٔ او بزبان سندھ کلهوره است. و اتباع او را سرائیاں گویند، زیرا کہ اکثر این قوم از سرا اند. کہ ضلع ما بین بکھر و ملتان را سرا گویند.

اجدادش در لباس درویشی بسر می بردند، و سلسلهٔ طریقت از سید محمد جونپوری مهدوی نیز داشته اند. یکی از اسلاف او برئیس قوم ابره (کہ از قدیم الایام مرزبان ولایت سنده بودند) پیوست. و پارهٔ اراضی بطریق مدد معاش حاصل کرد. اولادش بدان مستظهر شده قوتی گرفتند، و مریدان و معتقدان بسیار بهم رسانیدند. و آخر بصیغه زمینداری بر آمده محصول بحکم می کردند، و رفته رفته بر قوم ابره غالب آمده اکثر مواضع ایشان را در تحت تصرف آوردند. تا آنکه نوبت بشیخ نصیر (۱) رسید. و او استقلالی کلّی در امر زمینداری بهم رسانید. و بعد فوت او بسر [illegible] شیخ دین محمد (۲) بریاست نشست. و در عهد خلد مکان (۳) چون شاهزاده معزالدین بحکومت صوبهٔ ملتان [illegible] مباهات

(۱) ۱۰۶۰-۱۱۰۳ه.
(۲) ۱۱۰۳ه.
(۳) عالمگیر اورنگ زیب بادشاه هند.

بر افراخت، و رایات شاهزاده **بسیوستان** رسید، **دین محمد** سر از اطاعت پیچیده بملازمت نیامد. و آخر قرآن درمیان داده **دین محمد** را با دو کس دیگر از اقربای او طلب داشتند، و بعد ازان کہ هر سہ تن بدرگاه رسیدند، **شاهزاده** فوجی را تعین کرد، تا باقی ماندگان را با عیال و اطفال بستہ بیارند. **یار محمد** برادر خرد **دین محمد** بسرعت تمام، قبائل را در شعاب جبال گذاشتہ مستعد بجنگ شد. و بعد از محاربہ، فوج شاهزاده شکست یافت، و **یارمحمد** قوی دل شده بدرهای کوه مترصد جنگ نشست. و **شاهزاده** بقید آن سہ تن اکتفا کرده رایت معاودت بصوب **ملتان** بر افراخت (۱) و در **ملتان** حکم فرمود تا آن هر سہ کس را بقتل رسانیدند (۲).

و پس ازین **یارمحمد** بتدریج اپتقلال تمام گرفت. و **سیوستان** را بقبض آورد. و **سیوی** دره (کہ مملکتی وسیع از سنده و بقندهار پیوستہ است) و دیگر محالات را از تصرف زمینداران قدیم بر آورده، در تصرف خود در آورد (۳).

و روز بروز اختر طالعش عروج داشت. و ظاهر در عهد **محمد فرخ سیر** بخطاب **خدایارخان** و منصبی سر افرازی یافت. و در او اخر عهد **فرخ سیر** رخت سفر بان عالم کشید (۴).

(۱) درسال ۱۱۱۱ هـ شاهزاده شکست یافت.

(۲) درسال ۱۱۱۱ هـ شهادت یافتند.

(۳) درسال ۱۱۲۵ هـ سوی بقبضہ خود آورد. (تبصرة الناظرین).

(۴) این صحیح نیست. فرخ سیر هفت ماه شش روز پیشتر از وفات میان صاحب معزول شد، و سہ یا چهار روز بعد از عزل قتل شد. میان صاحب بتاریخ ۱۱ ذیقعد ۱۱۳۱ هـ وفات یافت و چهار روز بعد محمد شاه بر تخت هند جلوس کرد.

از جملۂ اولادش دو فرزند رشید بودند— **شیخ نور محمد** و **شیخ داؤد**.— روزی چند درمیان هردو برادر غبار محاربه مرتفع بود، آخر **شیخ نور محمد** غالب آمده بجائی پدر نشست. (۱) و برادر رابصلح طلبیده پاره اقطاعی مقررکرد. **شیخ نور محمد** از پیش گاہ خلافت، بخطاب پدر یعنی **خدایار خان** (۲) و منصبی سر باوج عزت بر افراخت. و قوت و شوکتش از جمیع اسلافش در گذشت و دبدبۂ امارت و کوکبۂ ایالت باقصی الغایتہ می باشد. اکثر زمینداران اطراف را منقاد خود ساخت.

و در اوائل حکومت خود با جماعہ **داؤد پوتره** زمینداران **شکار پور** وغیره جنگهای صعب نموده غالب آمد. و آن جماعہ را از مواطن اصلی خود ها با عیال و اطفال قریب شش هفت هزار مرد و زن را اخراج نمود. جماعۂ **داؤد پوتره** (۳) در عهد

(۱) بتاریخ ۱۱ محرم ۱۱۳۲ھ (۱۳ نومبر ۱۷۱۹ع) مسند نشین شد، شیخ عبدالروف سیوستانی البکهری این تاریخ گفتہ:-

چو بر مسند نشستہ از هدایت	ولایت مرتبت مهدی ثانی
ز اسمش گر بہ پرسی باتو گویم:	بود نورمحمد، گر بدانی
جوان مردی، جوادی، دین پژوهی	ز عدلش گرگ را با بز نشانی
غباری شور، هرجا بود، بہ نشست	بحاصل آمده، امن و امانی
دل عالم چو گلشن بر شگفتہ	بہ گلهائی سرور و کامرانی
اللها این دعا، از محض خیراست	قرینش کن اجابت جاودانی
چو تاریخ جلوسش باز جستم	بگفتا هاتفم، از نکتہ دانی
کہ هان بر خیز از اخلاص برخوان:	بورث با دا مسلم ملکرانی

۱۱۳۱ھ

(گلدستۂ نورس بهار خطی)

(۲) در سال ۱۱۳۲ھ خطاب خدایارخان از محمد شاه مغل بادشاه هند یافت.
(۳) و قتیکہ نادر شاه بر سند تسلط یافت، شکارپور (ضلع سکر) بہ صادق محمد خان داؤد پوتره وا گذار کرد. در همان دوره داؤد پوتران بر حدودی کہ بنام ریاست بهاولپور اشتهار دارد، تسلط یافتند. و بنام بهاول خان اول، بهاولپور نام دادند.

شاهزاده معزالدین بر زمینداری شکارپور قائم شده بودند. سببش آن کہ چون شاهزاده بر بختیار خان زمیندار شکارپور فوج فرستاد، جماعۂ داؤد پوتره در رکاب فوج والا ترددات نمایان بظهور رسانیدند، و سر بختیار خان را بریده آوردند. شاهزاده بجلدوئ این خدمت، آن ضلع را باآن جماعہ سرحمت فرمود.

و عبدالله خان بروهي سرزبان کلات (کہ حصن حصین است مابین سندھ و قندهار) همیشہ در سلک خدا یار خان تاخت می آورد، و هر سال پیش کشی می گرفت. خدا یار خان در سنہ (۱۱۴۳ ھ) هزار و یک صد و چهل و سہ هجری قصد عبدالله خان نمود. و از نشیمن خود (کہ خدا آباد است) حرکت نموده، بہ لارکانہ آمده نشست، و فوجي جرار پیش فرستاده. عبدالله خان (کہ در شجاعت و مردانگی یگانہ بود) بافوجی قلیل از کلات بر آمده و سرحد سلک خود گذاشتہ، استقبال این فوج نمود، و جنگی صعب انداختہ. بقضای الٰهی در معرکہ کشتہ گردید. (۱) و خدا یارخان هرچند بعضی مضافات کلات را متصرف شد، اما بسبب صعوبت شعاب جبال، کلات را نتوانست بدست آورد. و بعد ازین فتح، از پیش گاه خلافت بخطاب خدا یار خان بهادر ثابت جنگ (۲) و سنصب پنجهزاری با اصل و اضافہ و عطیۂ نوبت و خلعت فاخره پیرایۂ امتیاز پوشید.

و در سنہ (۱۱۴۹ ھ) هزار و یک صد و چهل و نہ هجری حکومت صوبۂ تتہ و سرکار بهکر نیز بوی مقرر شد. (۳) و جمیع سملکت ترخانیان، مع شئ زائد، در قبضۂ اقتدار او در آمد.

---

(۱) ۱۱۴۳ ھ (تبصرة الناظرین).

(۲) ۱۱۴۴ ھ (تبصرة الناظرین).

(۳) در سال ۱۱۵۰ ھ (۱۷۳۷ع) صوبہ تتہ با و تفویض شد. و از صوبہ داران مغول هند، مملکت سند بطور کلی رهائی و آزادی یافت. آخرین استان دار نواب محمد صادق بود، و نخست صوبہ دار تتہ از طرف میان صاحب، شیخ غلام محمد شد.

و چون نادر شاہ قصد ہندوستان کرد، بخدایار خاں نوشت کہ: از جانب ملک خود راہ دہد. خدایارخان سر باز زد و درہای کوہ را مضبوط ساخت. ناچار نادر شاہ در راہ کابل بہندوستان رفت. و بعد معاودت کابل، چون غبار خاطری از خدایارخاں داشت، توسن عزیمت را جانب سند معطوف العنان ساخت. و ہرگاہ خبر وصول نادر شاہ بدیرۂ غازی خاں (کہ از ملتان سی کروہ مفاصلہ دارد) بخدایار خان رسید، خواست کہ از ممالک خود کفارہ کند. و بطرف دشت و ریگستان (کہ عبور لشکر جرار درانجا محال باشد) انتقال نماید. بارادۂ آنکہ ہرگاہ نادرشاہ از ملک سندہ بگذرد، باز بر ملک خود قائم شود. باین کنگاش با جمیع اہل و عیال و قبائل کلہورہ و سرداران معتبر خود، از خدآباد سیوستان کوچ کردہ بامرکوت (کہ قلعہ مستحکم است) رسید. و نادرشاہ از استماع این خبر ایلغار کردہ خود را بامرکوت رسانید. خدایار خان جز اطاعت چارہ ندیدہ آمدہ ملازمت نمود. نادرشاہ بعد از عتاب و خطاب گفت: چرا از ما گریختی؟ خدایار خان جواب داد کہ: ما از آبا و اجداد نوکر پادشاہ ہندوستان بودیم، اگر باشما موافقت می کردیم، شمارا ہم بر ما اعتماد نمی‌ماند -! این حرف معقول و مقبول افتاد. و در ہمان مجلس مژدۂ بشارت تفویض ملک بدستور سابق داد. و بعد از اخذ اموال و امتعہ نادرشاہ سیوم حصہ آن ملک باو باز گذاشت. و یک حصہ بقوم داؤد پوترہ و یک حصہ بزمینداران بکہر (۱)

(۱) میان نورمحمد بتاریخ ۱۲ صفر ۱۱۶۷ھ (۹ دسمبر ۱۷۵۳ع) در ریاست جیسلمیر بمقام سرگہاٹ دورہرہ این جہان را وداع کرد. و درمحمد آباد (ضلع نواب شاہ) مدفون شد. مقبرہ اش زیارت گاہ خلائق است.

سپرده و قبیل از حالت تحریر **غلام‌شاه** (۱) نامی و **سرفرازخان** (۲) پسرش (کہ نسبت قرابت با **خدایارخان** داشتند) بحکومت این صوبہ می پرداختند. دریں اوان هم بهمان مردم متعلق است (۳).

---

(۱) ۱۳ ذی‌الحج ۱۱۷۰ھ تا ۱۳ جمادی‌الاولیٰ ۱۱۸۶ھ (۱۲ آگست ۱۷۷۲ع).
(۲) تخت نشینی ۱۵ جمادی الاولیٰ ۱۱۸۶ھ عزل ربیع الاول ۱۱۸۹ھ.
(۳) ماثرالامراء جلد اول تحت خدا یارخان.

انتشاراتِ سندی ادبي بورد

مقالات الشعرا (تذکره شعراي فارسي): مير علي شير قانع تتوي، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي.

تکمله‌ء مقالات الشعرا (تذکره شعراي فارسي): ابراهيم خليل تتوي، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي.

مثنوي چنيسرنامه (فارسي): ادراکي بيگلاري، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي.

مثنوي مظهرالآثار (فارسي): شاه جهانگير هاشمي کرماني، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي.

مثنويات و قصائد قانع (فارسي): مير علي شير قانع تتوي، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي.

مثنويات هشت بهشت (فارسي): عطا تتوي، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي

تاريخ مظهر شاهجهاني (فارسي): يوسف ميرک اميرخاني، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي

ترخان نامه (تاريخ، فارسي): مير محمد تتوي، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي (زير چاپ)

مکلي نامه (تاريخ، فارسي) مير علي شير قانع تتوي، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي (زير چاپ).

روضة السلاطين (تذکره شعراي فارسي): فخري هروي، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي (زير چاپ).

حديقه‌الاولياء (تذکره اولياء سند، فارسي: سيد عبدالقادر تتوي، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي (زير چاپ)

تحفة‌الکرام (تاريخ سند، فارسي): مير علي شير قانع تتوي، بتصحيح سيد حسام‌الدين راشدي (زير چاپ)

تذکره امير خاني (سندي): مرتب سيد حسام‌الدين راشدي.